

Περικλής Κοροβέσης

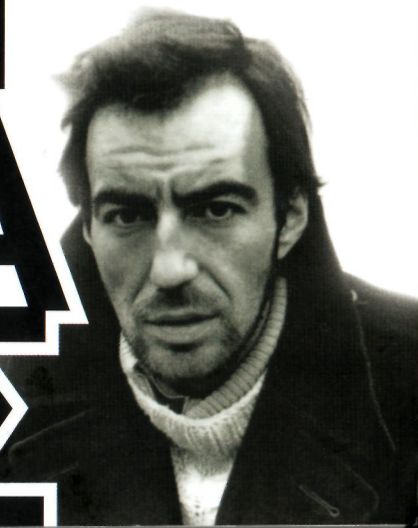
ΑΝΘΡΩΠΟΦΥΛΑΚΕΣ

2η έκδοση

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΚΟΡΟΒΕΣΗΣ

Γεννήθηκε το 1941 στο Αργοστόλι. Σπούδασε θέατρο με τον Δημήτρη Ροντήρη, σημειολογία με τον Roland Barthes και παρακολούθησε μαθήματα με τον P. Vidal Naquet στο Παρίσι. Από μικρή ηλικία μετείχε ενεργά στο μαχητικό δημοκρατικό κίνημα της Αριστεράς. Φυλακίστηκε και εξορίστηκε επί χούντας. Το πρώτο του βιβλίο, *Ανθρωποφύλακες* (1969), μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες. Εκτός από πεζά, έχει γράψει θέατρο, παιδικά και, τελευταία, ποίηση. Παράλληλα με τη συγγραφική του δραστηριότητα, διατηρεί μόνιμες στήλες στην *Ελευθεροτυπία* και στην *Εποχή*.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΚΟΡΟΒΕΣΗ

- *Ανθρωποφύλακες* (μαρτυρία), Στοκχόλμη 1969
- *Κοινός τόπος* (κείμενα), 1976
- *Περιγραφή AGCTTGA+TCGA* (Είκοσι πέντε κείμενα του Π. Κοροβέση, Δεκατρείς ζωγραφίες του Χρόνη Μπότσογλου), 1980
- *Γύρω από το νησί η θάλασσα* (μυθιστόρημα), 1982
- *Η συνέλευση των ζώων* (μουσικό παραμύθι – μουσική Γ. Κουρουπού), 1983
- *Ο Γιαννάκης και η Μαρδίτσα* (παραμύθι με εικονογράφηση Κ. Δίγκα), 1986
- *Ατάμι Αλ' Ακ* (μουσικό παιδικό θέατρο – μουσική Π. Περράκη), 1987
- *Tango Bar* (θεατρικό), 1988
- *Εμπορία ειδήσεων* (άρθρα '78-'90), 1990
- *Επιχειρήσεις Ιουδίθ* (θεατρικό), 1992
- *Γυναίκες ευσεβείς του πάθους* (μυθιστορήματα), 1995
- *Μ' εξακόσιες λέξεις* (συλλογή κειμένων), 1996
- *Νοσταλγία μνήμης* (αφήγημα), 1999
- *Τρομοκρατία και άλλα δαιμόνια* (συλλογή κειμένων), 2004

ΑΝ ΘΡΩ ΠΟ ΦΥ ΛΑ ΚΕΣ

Περικλής Κοροβέσης

«Αυτό το βιβλίο περιέχει μια από τις μεγαλύτερες σε ένταση και λιτότητα αφηγήσεις ενός ανθρώπου που πέρασε από βασανιστήρια. Κάτι ανάλογο έχει να γραφεί εδώ και πολύ καιρό». **Guardian**

«Ο τρόπος περιγραφής αυτής της εμπειρίας είναι λαμπρότατος». **Sunday Times**

«Οι *Ανθρωποφύλακες* είναι κάτι παραπάνω από ντοκουμέντο. Ο συγγραφέας τους, διαθέτοντας γνήσιο συγγραφικό ταλέντο, πείθει πολύ πιο αποτελεσματικά απ' όσο θα μπορούσε κανείς να φανταστεί για τη μη μεταβιβάσιμη εμπειρία του υπέρτατου πόνου». **New Statsman**

«Κατά κάποιον τρόπο είναι κρίμα που αυτό το βιβλίο είναι ένα καθαρό πολιτικό ντοκουμέντο, γιατί είναι ένα θαυμάσιο δείγμα περιγραφικής γραφής από μόνο του. Θυμίζει άμεσα τον Κέσλερ στο *Darkness at Noon*, όσον αφορά το θέμα του, και τον Τ. Ε. Λόρενς στο *Mint*, όσον αφορά την ανεπτυγμένη αίσθηση της αμεσότητας». **Huddersfield Daily Examiner**

«Ο Κοροβέσης γράφει εξαιρετικά καλά. Οι *Ανθρωποφύλακες* είναι ένα από τα κλασικά βιβλία με θέμα την ανάκριση». **Times**

«Από την εποχή της *Ανάκρισης* του Αλέγκ και της *Ομολογίας* του Λόντον είχαμε να διαβάσουμε κάτι τόσο συγκλονιστικό. Ο συγγραφέας του ας δεχθεί τις ευχαριστίες μας». **Monde**

Περικλής Κοροβέσης

ΑΝ
ΘΡΩ
ΠΟ
ΦΥ
ΛΑ
ΚΕΣ

Περικλής Κοροβέσης

ΑΝ ΘΡΩ ΠΟ ΦΥ ΛΑ ΚΕΣ

Δεύτερη έκδοση: Ιούνιος 2007
© Copyright Εκδόσεις ΗΛΕΚΤΡΑ 2007

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή του συνόλου ή τμημάτων του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφρασή του ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, όπως ορίζουν οι διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, η οποία κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης, απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, του εξωφύλλου και της εν γένει αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικά, ηλεκτρονικά ή οποιαδήποτε άλλα μέσα, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΗΛΕΚΤΡΑ
Νικ. Πλαστήρα 119, Ν. Σμύρνη, 171 22 Αθήνα
τηλ.: 210.94.14.010, φαξ: 210.94.14.034
e-mail: info@electrabooks.com
www.electrabooks.com

ISBN: 978-960-6627-58-3

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δημήτρης Ραυτόπουλος: Η Λογοτεχνία-Πράξη
Σαράντα χρόνια μετά

ΑΝΘΡΩΠΟΦΥΛΑΚΕΣ

Γνωριμία
Πολιτισμένη ανάκριση
Επιστημονική ανάκριση
Το κελί 17
Συνομιλία
Επιστημονική ανάκριση Β'
Συνέχεια
401 Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο
Β' Εβδομάδα
Ένας φίλος
Δυο τρία μικρά επεισόδια
Ένας επισκέπτης
Το κελί 4
Ο κ. Γκραβαρίτης
Οι άλλοι
Εμείς
Επίλογος
Υστερόγραφο

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πρόλογος του συγγραφέα στην πρώτη έκδοση
Πρόλογος του συγγραφέα στην έκδοση του 1994
Η διεθνής κοινότητα και οι *Ανθρωποφύλακες*

Αυτό το βιβλίο θα μπορούσε να το είχε γράψει μια ολόκληρη γενιά: η γενιά της δικτατορίας. Και μιλώντας στο όνομα της γενιάς μου, θα θέλαμε να αφιερώσουμε την παρούσα έκδοση στη μνήμη της Βαγγελιώς Τζιβάνη που, αν προλάβαινε να μιλήσει για τους δικούς της Ανθρωποφύλακες, αυτό το βιβλίο δεν θα είχε λόγο ύπαρξης.

η λογοτεχνία-πράξη

Ο τίτλος θα μπορούσε να ήταν *Ανθρωποφάγοι* ή *Ανθρωποειδή*, αλλά στις δύο αυτές επιλογές δυσφημούνται οι πρωτόγονοι και τα ζώα. Στον εικοστό αιώνα, βλέπεις, οι αναλογίες, οι παρομοιώσεις μας αποδείχονται ανεπαρκείς. Πάντως, ο άνθρωπος ως πρώτο συνθετικό είναι, νομίζω, απαραίτητος. Μόνον άνθρωποι θα μπορούσαν –και μπορούν– να τα κάνουν αυτά.

Αν αναδιφήσει κανείς το παρελθόν της ιστορικής φρίκης, θα νιώσει να γλιστράει σε βαρύ σκεπτικισμό. Κανένα τυραννικό καθεστώς στην ιστορία, που συνεχίζεται παρά τις προφητείες περί του τέλους της, κανέναν Ροβεσπιέρος, Χίτλερ ή Στάλιν δεν δυσκολεύτηκε να βρει δημίους και βασανιστές: κατά χιλιάδες Ες Ες και γκεσταπίτες, σταχανοβίτες των ανακρίσεων και των εκτελέσεων στη Λουμπιάνκα, όπου χιλιάδες θύματα –ιδιαίτερα διανοούμενοι– ομολόγησαν ότι συνωμοτούσαν για τη δολοφονία του Στάλιν...

Όλοι οι πολιτισμοί έχουν τους Γκραβαρίτες και τους Θεοφιλογιαννάκους τους. Μερικοί μάλιστα, όπως οι προκολομβιανοί της Αμερικής, ανήγαγαν τη μαρτυρική θανάτωση των αιχμαλώτων σε πολιτικο-θρησκευτικό θεσμό και όργανο της εξωτερικής πολιτικής. Ο εικοστός αιώνας ξεπέρασε σε μαζικότητα τον ευρωπαϊκό και τον προκολομβιανό μεσαίωνα ή την ασιατική επινοητικότητα του σαδισμού.

Ο ναζισμός κατέχει βέβαια την πρώτη θέση στις μαζικές εξοντώσεις, με κορωνίδα το Ολοκαύτωμα των Εβραίων. Αλλά και ο σταλινισμός δεν τα πήγε διόλου άσχημα στην τρομοκρατία και τις γενοκτονίες με μαζικές εκτελέσεις, πείνα και εκτοπίσεις πληθυσμών. Έξι εκατομμύρια συλλήψεις,

εκατοντάδες χιλιάδες εκτελέσεις, αποθέωση του χαφιεδισμού. Τελευταίος (;) ζηλωτής ο Πολ Ποτ εξόντωσε με το ίδιο σύστημα το ένα τρίτο του πληθυσμού της Καμπότζης και έφτασε τον κομμουνισμό στο απόγειό του με την κατάργηση του νομίσματος και της περίθαλψης, τον χωρισμό του πληθυσμού κατά φύλα, την εθνοκάθαρση δια της εξαντλητικής εργασίας, της πείνας και των ασθενειών.

Ο ναζισμός πλεονεκτεί στον φυλετισμό και στη βιομηχανοποίηση των εκτελέσεων, ενώ ο σταλινισμός διέπρεψε στην αυτοκάθαρση – σκοτώνει κατά προτεραιότητα κομμουνιστές, ιδίως διανοούμενους. Η αυτοκάθαρση φτάνει ως τους αρχιδημίους· ο αιμοσταγής Γιάγκοντα εκτελείται και τον διαδέχεται ο κατωτερικός, σαδιστής Νικολάι Γιεζόφ, δεξί χέρι του Στάλιν στις μεγάλες εκκαθαρίσεις. Αλλά έρχεται και η δική του σειρά. Μάλιστα, μαζί του θανατώνεται και η γυναίκα του Ευγενία, αλλά και όλοι οι πρώην σύζυγοι και εραστές της τελευταίας, μεταξύ των οποίων και ο Ισαάκ Μπάμπελ. Στο τέλος έρχεται και η σειρά του ίδιου του Μπέρια, ενώ ο Στάλιν πρόλαβε να φύγει, δυστυχώς όχι νωρίς...

Μοιραίες, αναπόφευκτες ίσως, είναι οι θεματικές συσχετίσεις και οι συνειρμοί, αλλά δεν δικαιολογείται κανένας ισολογισμός. Τα μεγάλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας δεν αλληλοεξουδετερώνονται και δεν συγχωρούνται παρά μόνον από τους συνενόχους και τους νοσταλγούς. Ούτε τα αμαλγάματα νοούνται. Ακόμα και το έγκλημα έχει την ιεραρχία του και την κλίμακά του στη βαρβαρότητα. Η «ταράτσα», το πλυσταριό της (οδού) Μπουμπουλίνας ήταν μικρή οικοτεχνία θανάτου μπροστά στο βιομηχανικό κολοσσό των λάγκερ ή των άντρων της Γκεστάπο, μπροστά στη Λουμπιάνκα της NKVD. Παρόμοια, το μαζικό ή ατομικό έγκλημα ενός κρατικού μηχανισμού, ενός милитарισμού, δεν μπορεί να παραβληθεί με την ιδιωτική πρωτοβουλία της κακουργίας, που παρακολουθούμε καθημερινά και κατά κόρον.

Ωστόσο, και στη μια και στην άλλη περίπτωση, είναι αδύνατο να ξεφύγουμε από ερωτήματα για την ανθρώπινη φύση, την ατομική ευθύνη και τον νόμο. Δυο λόγια μόνο. Δεν ξέρω αν φταίει ο Ρουσό, που μας είπε ότι ο άνθρωπος γεννιέται καλός και τον χαλάει η παιδεία, όμως ασύγκριτα μεγαλύτερη και διαχρονικότερη επιρροή άσκησαν οι θρησκείες, αποδίδοντας το καλό και το κακό στη Θεία Πρόνοια, απενοχοποιώντας

τον άνθρωπο, παραχωρώντας του το ανεύθυνο. Απέναντι στα ίδια ερωτήματα, η φιλοσοφία δοκίμασε διαφορετικές απαντήσεις, ή τουλάχιστον τα εξερεύνησε με βάση τον λόγο. Από τον Σπινόζα ως τον Μοντεσκιέ και από τον Διαφωτισμό ως τον Νίτσε και τον Φρόυντ, ο λόγος και η τέχνη αναζήτησαν τη θέση μας στον κόσμο, την ισορροπία, την αυτογνωσία και τη δυνατότητα του ανθρώπου όχι μόνο στο κακό, αλλά και την ικανότητά του να παράγει ευτυχία.

Οπωσδήποτε, λοιπόν, η ανθρωπολογική πλευρά (φιλοσοφική, πολιτισμική, ψυχαναλυτική) παραμένει ανοιχτή, αλλά δεν πρέπει να επισκιάσει, δια της γενικεύσεως, την ιστορική, την πολιτική πλευρά. Κι αυτή είναι η κακουργηματική φύση μορφών εξουσίας και θεσμών, μεταξύ των οποίων στις μέρες μας συγκαταλέγονται ο ολοκληρωτισμός (φασισμός, ναζισμός, σταλινισμός), η δικτατορία, η ξενική κατοχή, ο милитарισμός. Αιώνες ευρωπαϊκού πολιτισμού, ιδεών και θεσμών παραγράφονται: ουμανισμός, Αιώνας των Φώτων, φιλελεύθερες κατακτήσεις δικαιωμάτων και εγγυήσεων (Γαλλική Επανάσταση, δημοκρατικές επαναστάσεις του 1848...). Η ανομία κάθεται στη θέση του νόμου, η νομιμότητα «τίθεται» εκτός νόμου. Εδώ είναι η κακοήθης ανατροπή. Ο πολίτης επανέρχεται στη θέση του υπηκόου, είναι δέσμιος και ανυπεράσπιστος απέναντι στο μηχανισμό βίας της καταχρηστικής εξουσίας. Από την στιγμή που ανατρέπεται το Σύνταγμα που καθιέρωσε τη διάκριση των εξουσιών, την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας από το κοινοβούλιο και τον Τύπο, ουσιαστικά καταργείται το κράτος δικαίου και ο δρόμος είναι ανοιχτός για την κρατική παραβατικότητα, την αστυνομική αυθαιρεσία και το ίδιο το έγκλημα. Η πλέον αντιπροσωπευτική σχέση του πρώην πολίτη με την Αρχή γίνεται η αναμέτρηση του δεμένου ανθρώπου με τον βασανιστή.

Να ποιο είναι το θέμα του βιβλίου: ο ανθρώπινος λόγος και το σώμα αντιμετωπίζουν το ά-λογο, το γρύλισμα, το ρόπαλο, το σκοινί και τον θάνατο.

«Είναι εικοστός αιώνας [...] Θα σας καταγγείλω», λέει ο κρατούμενος Κοροβέσης στον βασανιστή, αστυνόμο Σπανό.

Απάντηση: «Θα μου κλάσεις τ' αρχίδια».

Από την αρχή ως το τέλος αυτής της περιπέτειας (σύλληψη, ανάκριση, βασανιστήρια κ.τ.λ.) ένα αγαθό διακυβεύεται, πέρα από τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και την ελευθερία ενός ανθρώπου: ο ανθρώπινος λόγος. Ο κρατούμενος μιλάει στους δημίους ως άνθρωπος πολιτικός, με συνείδηση δικαιωμάτων του πολίτη, μεταξύ των οποίων είναι η αντίσταση κατά της παρανομίας, αλλά και ως πολιτικός με την πανάρχαιη έννοια: φορέας πολιτισμού, κάτοχος του λόγου.

«Το ν' ακούς ανθρώπους να μιλάνε είναι μια ελπίδα», διαπιστώνει ο κρατούμενος στην απομόνωση, μετά τα βασανιστήρια, όταν ξανακούει ανθρώπινη ομιλία, άλλων κρατουμένων που δεν μπορεί να τους δει. Και χωρίς ν' ακούει τίποτα όμως, βρίσκει επαφή με τον ανθρώπινο λόγο, διαβάζει τους τοίχους του κελιού του:

«Ανάβω ένα σπύρτο. Οι τοίχοι είχανε σκαλισμένα ένα σωρό πράγματα. Μια μικρή βιβλιοθήκη. Κυριαρχούσαν συνθήματα πολιτικά. Πού και πού καμιά βρισιά. Σε μια γωνιά υπήρχε μια λυρική έξαρση, τη μαθαίνω απ' έξω. Είναι ένα τετράστιχο από δημοτικό τραγούδι...»

Ποια γλώσσα μιλάει ο βασανιστής;

Η πιο γνήσια έκφραση αυτής της γλώσσας είναι το άναρθρο γρύλισμα, ο οργίλος βρυχηθμός που επιχειρεί να εξουδετερώσει τις αντιστάσεις του κρατουμένου, όπως το δηλητήριο του φιδιού παραλύει τα νεύρα του θηράματος. Το ιδίωμα των βασανιστών χαρακτηρίζεται από βαριά μαγκιά, ανέξοδο νταηλικί με βορβορώδεις σεξιστικές βρισιές, στοιχεία αργκό του υποκόσμου και άνθη χωροφυλακίστικου πνεύματος: «Δώσε φιστίκι, Κώστα». Αλλά η γνησιότατη εκδοχή του είναι εκείνη του σκοινιού και του παλουκιού... Απευθύνεται όχι στον νου αλλά στο έντρομο ένστικτο και στη σάρκα, τα μόνα που μπορεί να θίξει, να κάμψει ή να εκδικηθεί, ικανοποιώντας σκοτεινά ορμέμφυτα. Ελπίζει να βεβαιώσει έτσι τη δική του υπεροχή.

Πέρα από το βασικό αυτό επιχείρημα, όταν μιμούνται τον έναρθρο λόγο οι ανθρωποφύλακες, ανάλογα με τη διανομή των ρόλων –αλλά κάποτε και εναλλάξ, ντουμπλάροντας αλλήλους– παίρνουν διάφορους τόνους, από τον υποκριτικά πατρικό, συμβουλευτικό, εμπιστευτικό, ως τον θεωρητικό-πολιτικό. Σ' αυτόν τον τελευταίο, παρά τη θανάσιμη απλοϊκότητά του, εκφράζονται δύο σταθερές ιδέες: η ψυχροπολεμική (ανήκουμο στο καλό, το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο) και η θεωρία της συνέχειας της εξουσίας, παρά τις καθεστωτικές αλλαγές (κοινοβουλευτισμός-δικτατορία) με την πολιτική αστυνομία ακρογωνιαίιο λίθο της συνέχειας, εννοείται:

«Υπάρχουνε όρια, κ. Λάμπρου, υπάρχουνε ανθρώπινα δικαιώματα. Σας υπενθυμίζω τη Σύμβαση της Ρώμης, τον ΟΗΕ, τον Ερυθρό Σταυρό», διαμαρτύρεται ο κρατούμενος.

Απάντηση: «Ήμουν στη θέση αυτή σ' όλες τις κυβερνήσεις και να 'σαι σίγουρος πως θα 'μαι και ύστερα από αυτή».

Ο βασανιστής αστυνόμος Καραπαναγιώτης αισθάνεται υπερασπιστής του «κατεστημένου», «μέχρι θανάτου». Και ο μοίραρχος Γιολάσης της ΚΥΠ, εντεταλμένος του Λαδά, αναπτύσσει τη χαφιεδική του κοσμοθεωρία: «Υπάρχουνε οι δυο όμοιοι μηχανισμοί, που έχουν κατακτήσει τον κόσμο και τον έχουν μοιράσει. Ο έξυπνος άνθρωπος, στη Μόσχα, είναι Γκεπεού. Ο έξυπνος άνθρωπος, στην Ουάσιγκτον, είναι στη CIA [...] Δεν υπάρχει περιθώριο να σιάξετε τον κόσμο. Ο κόσμος είναι ήδη φτιαγμένος και είναι αυτός που είναι».

Υπάρχουν ενδείξεις και σήμερα ακόμα, ότι η Διεθνής των σκοτεινών υπηρεσιών βαραίνει στη μοίρα του κόσμου, αλλά ο υγιής οργανισμός της Δημοκρατίας αμύνεται αποτελεσματικά. Τότε όμως, σε μια τάρτα του «ελεύθερου κόσμου» π.χ. και στη Λουμπιάνκα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», παίζονταν άνετα παρόμοιες σκηνές φρίκης. Συγκρίνω σελίδες από την καταγγελία Κοροβέση και ανάλογες στη Λουμπιάνκα, με θύμα επίσης έναν άνθρωπο του θεάτρου, τον μεγάλο σκηνοθέτη Βσέβολοντ Μέγιερχολντ, όπως διατυπώνονται με ιδιόχειρη επιστολή του, πριν εκτελεστεί, προς τον τότε πρωθυπουργό Μολότωφ:

«Με ξάπλωναν μπρούμυτα καταγής και με χτυπούσαν στα πέλματα και στη ράχη με ματράκα από καουτσούκ. Ύστερα, με κάθιζαν σε καρέκλα και με χτυπούσαν στα καλάμια. Τις επόμενες μέρες, ενώ οι μηροί και οι γάμπες μου καλύπτονταν από σημάδια εσωτερικής αιμορραγίας, χτυπούσαν πάλι πάνω στις εκχυμώσεις [...] Συνέχιζαν με χτυπήματα στη ράχη και με χαστούκιζαν για πολλή ώρα. Σ' αυτά συνδυαζόταν μια ψυχική επίθεση, και συνολικά με κατέλαβε ένας φόβος τόσο άγριος, που η προσωπικότητά μου βρέθηκε απογυμνωμένη ως τις ρίζες της».

Ο αρχιβασανιστής του Μέγιερχολντ, εξήντα πέντε χρόνων τότε, όπως και του Μπάμπελ, ήταν ο διάσημος δήμιος Λεβ Σβάρτζμαν, με βοήθo τον Μπόρις Ρόντος, που συνέταξαν τα πρωτόκολλα των ανακρίσεων τους, πριν τους στείλουν στο απόσπασμα. Ο Μπέρια χαρακτήριζε «έρ-γα τέχνης» αυτά τα πρωτόκολλα.*

Το αποκορύφωμα κτηνωδίας της ανεξέλεγκτης εξουσίας δεν είναι καν τα βασανιστήρια που υπέστη ο Κοροβέσης. Βαθύτερα από το μωλωπισμένο σώμα και το αίσθημα του φυσικού πόνου υποφέρει η συνείδηση από την ταπείνωση και τον ηθικό εκβιασμό με αντικείμενο κάποιον αγαπημένο πρόσωπο, στο οποίο απειλούν να εφαρμόσουν ακατονόμαστα μαρτύρια.

Ο φοιτητής Δ. έλεγε στους συγκρατούμενους του πως «υπάρχουν και χειρότερα μαρτύρια από τον φάλαγγα». Είχαν κατάσχει το προσωπικό του ημερολόγιο, ερωτικά ποιήματα, και την αλληλογραφία με μια φίλη του. Στην ανάκριση τα διαβάζανε φωναχτά και ασχημονούσαν:

«Του λέγανε πως, αφού κάνει τόσο ωραίο γαμήσι η κοπέλα του, τι ήθελε κι ανακατευόταν με την πολιτική; Αν δεν μιλούσε, θα την πιάνανε και κάθε βράδυ όλη η Ασφάλεια θα την πέρναγε νουμεράδα. Μετά, θα την κλείνανε στο μπουρδέλο, που είχε φτιάξει ο Παπαδόπουλος για τους φαντάρους».

* Vitali Chentalinski: *La parole ressuscitée. Dans les archives littéraires du K.G.B.*. Μετάφραση στα γαλλικά Galia Ackerman και Pierre Lorrain, έκδ. Robert Laffont, Paris 1993, σ. 41-43.

Τα σεξιστικά βασανιστήρια που είχαν εφαρμόσει στην Π., μια κοπελίτσα δεκαοχτώ χρονών, δεν απείχαν και πολύ από τις απειλές των δημίων, με τις διεστραμμένες φαντασιώσεις τους.

Η απάντηση-συμπέρασμα του ανθρώπου είναι απάντηση του πολίτη: «Ξέρεις ένα πράγμα, σίγουρο, καθαρό. Όχι, μ' αυτούς δεν υπάρχει γέφυρα. Ανήκουμε σ' άλλον πολιτισμό». Ο κρατούμενος Κοροβέσης θυμάται τον Ανώνυμο τον Έλληνα: «Ανθίστασις, η αρχή της αρετής είναι η ανθίστασις». Στον πρόλογό του με τον τίτλο *25 Χρόνια Μετά*, για την επανέκδοση του 1994, ο Περικλής Κοροβέσης καταλήγει:

«Η ύψιστη επαναστατική αρετή σήμερα είναι να είσαι πολίτης. Και είναι ο πιο αποτελεσματικός φραγμός σε κάθε αυθαιρεσία. Από αυτή την άποψη λοιπόν είναι καλύτερα να διαβάζει κανείς ένα τέτοιο βιβλίο, παρά να το γράφει».

Αυτό το αυταπόδεικτο δεν είναι τόσο απλό όσο φαίνεται σε πρώτη ματιά. Αν τίποτα δεν διδάχτει ο κόσμος από την εμπειρία αυτή, αν δεν διαβάσουμε Πρίμο Λέβι, Νταβίντ Ρουσέ, Σολτζενίτσιν, Βασίλη Γκρόσμαν, Γιαν Βαλτέν, Άρθουρ Λόντον, Άρθουρ Κάιστλερ, Μαργκαρέτε Μπούμπερ-Νόουμαν, Κοροβέση, μπορεί να ξαναγραφτούν βιβλία σαν τα δικά τους.*

Γράφονται μάλιστα σελίδες τέτοιες, ακόμα στα στρατόπεδα, στις φυλακές, αλλά και στη γειτονιά μας, στο διπλανό μας σπίτι. Τώρα έχουμε και το προνόμιο να παρακολουθούμε «ζωντανά», σε απευθείας μετάδοση είτε σε φλας μπακ στιγμιότυπα βασανισμών, χθες στο Αμπού Γκράμππ,

* Πρίμο Λέβι *Αν αυτό είναι άνθρωπος*, Νταβίντ Ρουσέ *Το στρατοπεδικό σύμπαν (L'Univers concentrationnaire)*, Σολτζενίτσιν *Μια ημέρα του Ιβάν Ντενίσοβιτς*, Vassili Grossman *Vie et destin*, Jan Valtin *Sans patrie, ni frontières*, Άρθουρ Λόντον *Η Ομολογία*, Άρθουρ Κάιστλερ *Το Μηδέν και το άπειρο*, Margarete Buber-Neumann *Déportée en Sibérie – Prisonnière de Staline et d'Hitler*. (Η Μαργκαρέτε Μπούμπερ-Νόουμαν με τον σύζυγό της κατέφυγαν στην ΕΣΣΔ μετά την επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία. Εκεί, ο Νόουμαν, μετά από συνεχείς ενοχλήσεις και διωγμούς, έπεσε στα χέρια της Ν.Κ.Υ.Δ. και εξαφανίστηκε – ήταν ηγετικό στέλεχος του γερμανικού Κ.Κ., ενώ η ίδια εξορίστηκε σε στρατόπεδο του Γκουλάγκ και τελικά παραδόθηκε από τους Σοβιετικούς στους ναζί και κλείστηκε στο στρατόπεδο του Ράβενσμπρουκ).

σήμερα σε ρωσικό στρατόνα... Αλλά οι θεσμοί του μιλιταρισμού και του σωφρονισμού υφίστανται πάντα τον άγριο ανταγωνισμό από την ιδιωτική πρωτοβουλία. Αυτή η τελευταία έχει τη δική της «ομερτά», πιο ανησυχητική από της δομημένης εξουσίας. Τα λέει όλα η κλασική πια φράση των «περιοίκων», συμπολιτών, στηριγμάτων της κοινωνίας: «Φιλήσυχοι άνθρωποι... Δεν έχουν δώσει αφορμή... Δεν είδα, δεν ξέρω...»

Οι «φιλήσυχοι» και οι «περιοίκοι» των φιλήσυχων τροφοδότησαν τις στρατιές των βασιανιστών, που έδρασαν στα χιτλερικά λάγκερ, στα γκέτο, στα άντρα της Λουμπιάνκα και στα Γκουλάγκ, στην Μπουμπουλίνας.

Στην τηλεοπτική του συνέντευξη το 1982, λίγο πριν το θάνατό του, ο Πρίμο Λέβι απαντά στην τελευταία ερώτηση:

«Δεν νομίζετε ότι οι άλλοι, οι άνθρωποι, βιάζονται να ξεχάσουν το Άουσβιτς σήμερα;»

Απάντηση: «Πολλά σημάδια δείχνουν ότι θέλουν να ξεχάσουν ή, ακόμα χειρότερα, ν' αρνηθούν. Έχει μεγάλη σημασία· εκείνος που αρνιέται το Άουσβιτς, θα ήταν ο ίδιος έτοιμος να ξαναρχίσει».*

Ο Περικλής Κοροβέσης, στον πρόλόγό του, λέει πως ούτε η οικολογική καταστροφή, ούτε η φτώχεια στα 4/5 του πλανήτη είναι το πιο επικίνδυνο. «Πάνω από όλα αυτά, εγώ, με την ταπεινή μου γνώμη, θεωρώ την πιο μεγάλη απειλή της ζωής στον πλανήτη μας την αδιαφορία».

Ευτυχώς, ο Κοροβέσης δεν έχει την μαγική λέξη-κλειδί, άλλη από εκείνες που ξέρουμε αιώνες τώρα: Πολίτης... Αντίσταση ή Ανθίστασις, όπως εκφραζόταν ο Ανώνυμος ο Έλλην. Σ' εκείνον τον πρόλογο, πριν από 13 χρόνια, έλεγε: «Καμιά φορά, ο έφηβος γιος μου ή άλλοι νεαροί και νεαρές –που βρίσκουν τα δικά μας νιάτα ηρωικά και όμορφα– με ρωτούν για το τι πρέπει να γίνει για ν' αλλάξει ο κόσμος. Κι εγώ τη συνταγή που είχα κάποτε την έχω χάσει πια».

Το ιστορικό πια βιβλίο *Ανθρωποφύλακες* εντάσσεται στη «λογοτεχνία

ντοκουμέντο» για το απόλυτο κακό που κυριάρχησε στην ιστορία του μέσου εικοστού αιώνα. Αυτή η πρόζα φαίνεται πως είναι η μόνη δυνατότητα του έντεχνου λόγου πάνω σ' αυτό, η μόνη δυνατή και νόμιμη αναπαράσταση, αφού η πραγματικότητα ακύρωσε τη φαντασία και την ίδια την γλώσσα. Αισθάνεται κανείς αναστολές, δέος, ταπεινοσύνη του καλλιτεχνικού φρονήματος, όπως μπροστά στον θάνατο ή στο άπειρο.

Θα θυμηθώ, τελειώνοντας, το συμπέρασμα του Τζβετάν Τοντόροφ μετά την ανάγνωση του βιβλίου της Μαργκαρέτε Μπούμπερ-Νόμμαν:

«Βγαίνει κανείς με περισσότερη εμπιστοσύνη στις εφεδρείες του ανθρώπινου είδους».

Θα προσθέσω ότι το λογοτεχνικό κείμενο εκτός φαντασίας, μόνο με πιστότητα, με πίστη, βεβαιώνεται, πέρα από τον ρεαλισμό και το μοντερνισμό, ως έργο.

Δημήτρης Ραυτόπουλος

* Primo Levi: *Rapport sur Auschwitz*. Éditions Kimé, Paris 2005, σελ.110.

σαράντα χρόνια μετά

Ο Χοσέ Παντίλα για 1.307 μέρες ήταν κλειδωμένος σε ένα κελί δύο επί τρία χωρίς φυσικό φωτισμό, χωρίς ήχο, χωρίς ρολόι ή ημερολόγιο. Όταν τον έβγαζαν από το κελί του, του φορούσαν θερμομονωτική φόρμα, ηχομονωτικά ακουστικά και μαύρα γυαλιά, που δεν του επέτρεπαν να δει τίποτα. Δεν είχε απολύτως καμία επαφή με το περιβάλλον. Συστηματικά του χορηγούσαν ενδοφλεβίως ένα μείγμα άγνωστων φαρμάκων. Του είχαν δημιουργήσει ένα τεχνητό κώμα και βρισκόταν στο απόλυτο κενό. Σε ακανόνιστα διαστήματα τον υπέβαλαν σε απότομες εκρήξεις ήχων ή δεχόταν καταιγισμούς φωτός από έντονους προβολείς.

Τις μέρες που θα κυκλοφορεί αυτό το βιβλίο θα αρχίσει η δίκη του στις ΗΠΑ. Είχε συλληφθεί τον Μάιο του 2002 στο Μπρούκλιν και είχε χαρακτηριστεί «εχθρικός μαχητής». Ως πολίτης των ΗΠΑ, δεν μπορούσε να σταλεί στο Γκουαντανάμο. Η περίπτωσή του έγινε γνωστή μόλις βγήκε από την απομόνωση και ήρθε σε επαφή με τους δικηγόρους του. Μιλούσε με ανθρώπους ύστερα από πέντε χρόνια. Όλον αυτόν τον καιρό δεν είχε καμία ανθρώπινη επαφή εκτός από τους ανακριτές του. Αποτέλεσμα αυτών των σύγχρονων βασανιστηρίων ήταν η πλήρης ψυχική του κατάρρευση, παραισθήσεις, παράλογες σκέψεις και αντικοινωνική συμπεριφορά. Οι γιατροί του θεωρούν πως δεν είναι σε θέση να παρακολουθήσει τη δίκη.

Η περίπτωση του Χοσέ Παντίλα είναι μια τυπική και νόμιμη μέθοδος ανάκρισης στις ΗΠΑ, και ακολουθεί κατά γράμμα τις οδηγίες ανάκρισης της CIA και του στρατού των ΗΠΑ. Το σχετικό εγχειρίδιο

επανεκδόθηκε πέρυσι και είναι σε πλήρη εφαρμογή σε όλες τις φυλακές των ΗΠΑ και από εκεί επεκτείνεται στο Γκουαντανάμο, το Αφγανιστάν, το Ιράκ και τις μυστικές φυλακές της CIA σε όλον τον κόσμο. Και ό,τι γίνεται στις ΗΠΑ, σχεδόν αυτομάτως νομιμοποιείται σε όλες τις χώρες του κόσμου. Πριν από σαράντα χρόνια, τα βασανιστήρια ήταν γνώρισμα των δικτατοριών. Σήμερα, δεν υπάρχει χώρα που να μην κάνει χρήση κάποιας μορφής βασανισμού. Ο εικοστός πρώτος αιώνας ξεκινάει σαν ένας σύγχρονος μεσαίωνας και στη θέση της Ιεράς Εξέτασης έχουμε τις ανακριτικές μεθόδους της CIA, που είναι και αυτές παγκοσμιοποιημένες.

Το ευρωπαϊκό FBI είναι στα σκαριά και στην ουσία θα είναι ανεξέλεγκτο. Ήδη με τη συνθήκη του Πριμ, που υπογράφηκε από 27 χώρες μέλη της ΕΕ., όλα τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα θα είναι στη διάθεση αυτής της υπεραστυνομίας. DNA, δακτυλικά αποτυπώματα, αριθμός κυκλοφορίας αυτοκινήτου, τραπεζικοί λογαριασμοί, κίνηση πιστωτικής κάρτας, μετακινήσεις και πλήθος άλλα στοιχεία θα καταγράφονται και θα αναλύονται. Μας καθησυχάζουν πως ο φιλήσυχος πολίτης δεν έχει να φοβηθεί τίποτα και όλα γίνονται για την ασφάλειά του, επιχείρημα έωλο και δημαγωγικό, γιατί όλο αυτό το ασφυκτικό κλίμα παρακολούθησης σημαίνει πως είσαι ένοχος εκ προοιμίου. Η αρχή της αθωότητας δεν ισχύει και πρέπει να την αποδείξεις. Αλλά το ποιος είναι και ποιος δεν είναι ένοχος βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια του νέου αστυνομικού κράτους, που τείνουν να γίνουν οι χώρες μέλη της ΕΕ.

Όμως, υπάρχουν και οι αντιστάσεις, τόσο στις ΗΠΑ όσο και σε όλη την Ε.Ε. Και εδώ είναι οι ελπίδες μας. Και ξέρουμε πως κανένας μεσαίωνας δεν είναι αιώνιος. Και οι άνθρωποι πάντοτε πάλευαν για την Αναγέννηση. Και οι άνθρωποι είναι προγραμματισμένοι να ζουν ελεύθερα, εκτός αν έχουν αρκεστεί να ζουν σαν αναπνέοντα πτώματα. Τελειώνοντας αυτό το σημείωμα, θα πρέπει να κάνω μια μικρή παρέμβαση στο κείμενό μου 25 χρόνια μετά.*

* Πρόκειται για τον πρόλογο της έκδοσης του 1994, που δημοσιεύεται στο παράρτημα της παρούσας έκδοσης.

Την επιμέλεια του βιβλίου *Η Μαύρη Βίβλος της Δικτατορίας* την είχε ο Άρης Φακίνος, και το υλικό του βιβλίου είχε συλλεχθεί και από την Αικατερίνη Πατρώνη, σύντροφο της ζωής μου τότε. Αυτά για την ακρίβεια των γεγονότων.

Περικλής Κοροβέσης
Μάρτιος 2007

ΑΝΘΡΩΠΟΦΥΛΑΚΕΣ

γνωριμία

Χτύπησε το κουδούνι. Δεν περιμέναμε κανένα. Ήταν τρεις το πρωί. Η γυναίκα μου κι εγώ μαζί με δυο φίλους, που μόλις είχαν σχολάσει από τη δουλειά τους στο θέατρο, τα λέγαμε κουτσοπίνοντας.

«Ασφάλεια».

«Ταυτότητες έχετε;»

«Ποιος είναι ο Κοροβέσης;»

«Εγώ».

Ήταν ο αστυνόμος Σπανός μαζί με μια ομάδα πέντε ανθρώπων. Ο αστυνόμος Σπανός είναι πολύ κοντός· έκφραση λίγο μάγκικη, προσποιητή παλικάριά. Πρώτος βοηθός, ένας καλοθρεμμένος· κοιλιά προτεταμένη, μάτια μικρά και έκφραση χαμογελαστή. Το γέλιο του όμως δεν έδειχνε καμιά ευφορία. Δεύτερος βοηθός, ένας μάλλον συμπαθητικός κοινός άνθρωπος. Θα μπορούσε να 'τανε οτιδήποτε· και μανάβης και ταξιτζής. Οι υπόλοιποι, απρόσωποι. Κρατούσαν πιστόλια στα χέρια.

«Κύριε Κοροβέση, θα ήθελα να σας πω κάτι ιδιαίτερος. Είναι δυνατόν;»

Πήγαμε στο μέσα δωμάτιο. Ο Σπανός έπαιρνε όλες τις προφυλάξεις, για κάθε ενδεχόμενο. Μ' άφησε και προχώρησα εγώ μπροστά. Άκουσα το κλικ που έκανε η κόπιτσα της θήκης του πιστολιού. Έκλεισε την πόρτα. Σιγουρεύτηκε πως δεν ήτανε κανένας άλλος, και μπήκε στο θέμα. Μου ζητούσε το υλικό που ήτανε σίγουρος πως υπάρχει στο σπίτι. Σαν καλό παιδί που είμαι, να του τα δώσω όλα, γιατί θα τα βρει μόνος του και το σπίτι θα γίνει γυαλιά καρφιά.

«Θα διατάξω θύελλα», μου είπε.

Φώναζε τους άλλους χαφιέδες, έβαλε κάποιον να με προσέχει και τους έδωσε χαμηλόφωνα οδηγίες, ακριβώς όπως ο προπονητής φωνάζει την ομάδα μπάσκετ και τους δίνει συμβουλές. Ο Σπανός μου είπε να φύγω από το δωμάτιο, γιατί θ' άρχιζε η έρευνα. Του εξήγησα πως, επειδή έχω ακούσει πως στα σπίτια που γίνονται έρευνες χάνονται πράγματα, θέλω να 'μαι μπροστά.

Μία ώρα ψάχνανε ένα διαμέρισμα δύο μικρών δωματίων. Πραγματικά, έγινε θύελλα. Τα έπιπλα είχανε μετακινηθεί, ο ρουχισμός του σπιτιού είχε γίνει ένας μεγάλος σωρός. Βιβλία, χαρτιά ανακατεμένα στη μέση του δωματίου. Αδειάσανε τον σκουπιδοτενεκέ και τα χαρτιά του αποχωρητηρίου. Τα ψάχνανε με θρησκευτική προσήλωση. Σπάσανε τον πάγο από την κατάψυξη του ψυγείου. Κοιτάζανε τα πιάτα, χτυπάγανε τους τοίχους, το πάτωμα. Ανοίξανε ένα μαξιλάρι, σκίσανε το χοντρό εξώφυλλο ενός βιβλίου. Εξετάστηκαν όλα.

Καμιά φορά ζητούσαν διευκρινίσεις γεμάτες υποψία:

«Γιατί έχεις τόσα πολλά βιβλία; Τι χρησιμεύει αυτό το μεγάλο μολύβι; Γιατί δεν έχει το δωμάτιο λάμπα κρεμασμένη στη μέση και έχεις μόνο αμπαζούρ;»

Οι απαντήσεις μου γινόντουσαν δεκτές με συγκατάβαση. Λέγανε ένα «Καλά, καλά», αλλά η σημασία του ήταν πως «Αν νομίζεις πως τα τρώμε εμείς αυτά, είσαι πολύ γελασμένος».

Δεν είχα κρύψει τίποτα. Είχα την άποψη του «να δούμε», του «να μην είμαστε υπερβολικοί» και του «έλα τώρα που θα ασχοληθούνε μ' εσένα». Έτσι, όλη η δουλειά που είχα κάνει για το περιφερειακό θέατρο πήγε χαμένη. Εκατοντάδες καταγραμμένες συζητήσεις ανάμεσα στους εργάτες κατασχέθηκαν. Βιβλία που αγάπαγα και τα 'χα πάρει πραγματικά με αίμα, κατασχέθηκαν. Η αλληλογραφία μου, ένα μισοτελειωμένο μονόπρακτο, η γραφομηχανή μου, κατασχέθηκαν. Μια συλλογή τραγουδιών του Πόντου, που τα μάζεψα μόνος μου στη Θράκη. Αφηγήσεις προσφύγων της Μικράς Ασίας, λαϊκά τραγούδια, κλασική μουσική. Καθετί που αγάπαγα, πάρθηκε.

Εκτός από τα μαρξιστικά, πήραν τα άπαντα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, που είχαν την ατυχία να έχουν εκδοθεί από τον «Ζαχαρόπουλο». Το όνομά του, δεν ξέρω γιατί, τους θύμιζε τον Ζαχαριάδη. Τα

κατάσχεσαν, με τη δικαιολογία πως είναι τα άπαντα του Ζαχαριάδη. Τους διευκρίνισα με λεπτότητα πως νομίζω ότι κάνουν λάθος και ο Σπανός μου είπε:

«Αλλού αυτά».

Τελικά όμως, αυτό σαν να τους δημιούργησε μιαν αμφιβολία για το τι πρέπει να παίρνουν. Ο Σπανός έδωσε τότε τη γενική οδηγία πως ό,τι χοντρό βιβλίο υπάρχει να το παίρνουνε. Είναι κομμουνιστικό. Έτσι δεν γλίτωσε και ένας οδηγός μαγειρικής, που ήτανε ντυμένος με χοντρό χαρτί. Ο τηλεφωνικός κατάλογος την γλίτωσε.

Ο Σπανός ανακάλυψε ένα βιβλίο για την Αντίσταση. Το φυλλομέτρησε και σταμάτησε στη φωτογραφία ενός αντάρτη. Με ρώτησε τι γράφει το βιβλίο. Του διάβασα τον τίτλο. Δεν ικανοποιήθηκε και με ρώτησε για δεύτερη φορά:

«Τι γράφει το βιβλίο;»

Του εξήγησα πως όταν είχανε έρθει οι Γερμανοί, σηκωθήκανε στην αρχή λίγοι Έλληνες, έπειτα περισσότεροι, και πολέμαγαν τους Γερμανούς. Αυτό το ονομάζουν Αντίσταση και είναι ένα πράγμα πάρα πολύ καλό. Δεν ξέρω τι ακριβώς τον ενόχλησε και μου φώναξε να αφήσω τις μαλακίες που ξέρω και να του πω αν γράφει για τους παπάδες που σφάζανε οι αντάρτες. Τον καθησύχασα πως τέτοιο πράγμα δεν αναφέρεται πουθενά στο βιβλίο.

Κοφτά διέταξε να τον ακολουθήσω. Ρώτησα αν έχει ένταλμα συλλήψεως και μου είπε πως είμαι φλύαρος. Είπε στον φίλο μου να έρθει μαζί μας. Ήτανε κι αυτός κρατούμενος.

Φορτωθήκαμε σ' ένα παλιό ZEPHYR. Κάθε αντίδρασή μας είχε παραλύσει. Μοιάζαμε σαν υποταγμένα σκυλάκια τσίρκου, που κάνανε πρόθυμα ό,τι τους λέγανε. Δεν μιλούσε κανένας στο αυτοκίνητο. Μια ατμόσφαιρα απαγωγής. Δρόμοι άδειοι. Πλήρης περιφρόνηση στα φώτα της τροχαίας. Φτάσαμε στην Ασφάλεια σχεδόν σε δευτερόλεπτα.

Μπαίνοντας στο κτίριο της Ασφάλειας σχεδόν έτρεμα. Δεν ήθελα να φανεί, και έσιφια τα δόντια. Αν άφηνα ελεύθερο το σαγόνι, τα δόντια θα χτυπούσαν δυνατά.

Μας πήγανε στο δωμάτιο του αξιωματικού υπηρεσίας. Γυμνοί γλόμποι, ένας ξύλινος καναπές, δύο παλιά γραφεία. Μια φωτογραφία

υπαρχιφύλακα, που είχε άγρια κατασφαγεί «Υπό Εαμοκομμουνιστοβουλγάρων». Πινακίδα σε κορνίζα: «Μηδενὶ δίκην δικάσεις πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσεις». Νυσταγμένος ο υπαρχιφύλακας, άνοιξε ένα χοντρό βιβλίο. Καμιά συγκίνηση. Η όλη του δουλειά ήτανε να γράψει τα στοιχεία μας, να πάρει τα ρολόγια, τα λεφτά, τις ζώνες, τα κορδόνια από τα παπούτσια, τα μαντίλια, τις βέρες, τα γυαλιά, και να μας βάλει να υπογράψουμε τη διαδικασία. Ήτανε φανερό πως εκεί τέλειωνε η υπηρεσία του.

Σπανός, χαφιέδες κι εγώ στη μέση, ανεβήκαμε στον τέταρτο όροφο. Ένιωθα εντελώς αντικείμενο· κάτι σαν καρέκλα ή καλύτερα σαν ζώο που το οδηγούνε. Οι άλλοι είχανε την έκφραση του ανθρώπου που αγόρασε ένα καινούργιο ρούχο ή μια καινούργια τηλεόραση. Το γλεντάγανε.

Με οδήγησαν στο γραφείο του Σπανού. Δύο συνεχόμενα δωμάτια στον τέταρτο όροφο. Αργότερα έμαθα πως δεν ήτανε το δικό του γραφείο, αλλά του υπαστυνόμου Κολώνια. Είναι ένα παλιό, αποτελεσματικό κόλπο ν' αλλάζουνε γραφεία, για να μην εντοπίζεται η ταυτότητά τους. Τον Σπανό τον αποκαλούσαν τουλάχιστον με τρία διαφορετικά ονόματα.

Η γνωριμία μου με την Ασφάλεια άρχιζε.

πολιτισμένη ανάκριση

«Άκουσε, παιδί μου. Η Ασφάλεια δεν βυζαίνει το δάχτυλό της. Δεν σε πιάσαμε αμέσως, για να δεις την καλοσύνη μας. Το τι έχεις κάνει από την ημέρα της Επανάστασης είναι γνωστό στις αρχές. Δεν έχεις κάνει και λίγα πράγματα. Τα ξέρουμε όλα. Λοιπόν, σαν καλό παιδί, πες τα. Άντε, θα περάσεις καλά. Σκέψου ένα πράγμα μόνο: η Ασφάλεια για τους κακούς είναι Νταχάου και για τους ειλικρινείς Παράδεισος. Πρόσεξε, δεν εξετάζουμε την ενοχή σου, που είναι αποδεδειγμένη, αλλά την ειλικρίνειά σου, που θα καθορίσει τη δική μας συμπεριφορά. Σκέψου: Νταχάου ή Παράδεισος. Εγώ, παρόλο που δεν 'ξηγήθηκες εντάξει στο σπίτι, είμαι έτοιμος να σε συγχωρέσω».

Φοβόμουνα. Αισθανόμουνα τον ιδρώτα να τρέχει στην πλάτη μου. Είχα ακούσει καθαρά τη λέξη «Νταχάου» δυο φορές. Βρισκόμουνα στην Ασφάλεια, σ' αυτόν τον μυθικό τόπο, που τόσα και τόσα είχανε γίνει. Όμως, ακόμα κι αυτή την ύστατη στιγμή, είχα μια κρυφή ελπίδα πως ίσως να 'ναι λόγια. Πιο καθαρά, σκέφτηκα πως μπορούσε και να την γλίτωνα.

Απάντησα πως, έτσι γενικά που ρωτάει, δεν με διευκολύνει καθόλου. Του δήλωσα πως δεν έχω κανένα λόγο να κρύψω τίποτα και, αν μπορούσα να κάνω κάτι, θα το έκανα. Μόλις τέλειωσα αυτή τη φράση, ζεματίστηκα. Ωραία τα κατάφερα. Μέσα στα πρώτα τρία λεπτά είχα αρχίσει τις δικαιολογίες. Ντράπηκα, σιχάθηκα. Το καλό που βγήκε ήτανε πως τώρα είχα αρχίσει να ηρεμώ. Φάνηκε ικανοποιημένος.

«Ναι, παιδί μου, καλά έκανες. Μια που παραδέχτηκες, λοιπόν, πως ανήκεις στο Πατριωτικό Μέτωπο... και καλά έκανες που δεν το αρνήθηκες

γιατί –ξέρεις τι έγινε;– η ηγεσία του Μετώπου μάς έχει δώσει πλήρη σχεδιαγράμματα, βέβαια, και η όλη διάρθρωση έχει διαλυθεί. Λοιπόν, θέλω να μου πεις όχι την καθοδήγηση –την ξέρουμε– αλλά τα ονόματα των ανθρώπων που είχες επαφή. Κατάλαβες; Αυτούς που έβλεπες. Άντε, λοιπόν, να τελειώνουμε γρήγορα».

Διευκρίνισα πως δεν έχω παραδεχτεί τίποτα. Αυτές είναι δικές του εικασίες, που δεν πρέπει να γίνουν υποχρεωτικά δεκτές. Τσαντίστηκε και άρχισε ένας διάλογος. Τον παραθέτω αυτούσιο.

«Τι ξέρεις για το Πατριωτικό Μέτωπο;»

«Είναι μια οργάνωση που έγινε μετά την 21η Απριλίου και “θέτει εμπόδια εις το έργον της Κυβερνήσεως”».

«Από πού τα ξέρεις αυτά;»

«Από τον Κωνσταντόπουλο».

«Πού κάθεται;»

«Τον Σάββα Κωνσταντόπουλο, τον διευθυντή του *Ελεύθερου Κόσμου*. Η φράση που χρησιμοποίησα είναι δικιά του».

«Ασιχτίρι, πουσταράδες, όλοι τα ίδια λέτε. Βλέπω το 'χεις μάθει το μάθημα καλά».

«Δεν καταλαβαίνω».

«Μην κάνεις τον μαλάκα τώρα. Ποιοι άλλοι ήτανε στην εφημερίδα;»

«Ποια εφημερίδα;»

«Ξέρεις, οι μαλάκες εδώ δεν περνάνε καλά. Εννοώ την εφημερίδα του Μετώπου».

«Δεν την είδα ποτέ».

«Εγώ δούλεμα δεν σηκώνω. Πού την έδινες την εφημερίδα;»

«Δεν καταλαβαίνω τι με ρωτάτε».

«Ποιος έμενε σπίτι σου;»

«Η γυναίκα μου».

«Εκτός από τη γυναίκα σου».

«Εγώ φυσικά».

«Κοίταξε, ρε πουσταριό... για τις βόμβες που έβαζες δεν σου λέω τίποτα. Για να δεις πόσο εντάξει είμαι. Σ' τη χαρίζω εδώ, για να μην σε ντουφεκίσουν. Διαλέγω τα πιο ελαφριά. Άσε, λοιπόν, τις εξυπνάδες και πες μου. Ποιοι δουλεύουνε για σας στο θέατρο».

«Νομίζω πως κάνετε λάθος. Δεν καταλαβαίνω για τι με ρωτάτε».

«Θα καταλάβεις. Αυτούς τους ξέρεις;» Είπε μερικά ονόματα.

«Είναι όλοι άγνωστοι».

«Αυτοί λένε πως σε ξέρουν».

«Δεν ξέρω».

Εδώ περίπου τέλειωσε αυτός ο διάλογος. Έγινε έξω φρενών. Με βλαστήμησε. Μου είπε ένα «Θα το μετανιώσεις!», χτύπησε την πόρτα και έφυγε. Έμεινα μόνος. Ήμουν ακόμα φοβισμένος, αλλά λιγάκι κάλμος. Δεν ήτανε και τόσο τρομεροί. Ανοίγει πάλι η πόρτα. Μια κεφαλα γίγαντα προβάλλει. Με ρωτάει αν είμαι μόνος κι έρχεται άγρια καταπάνω μου.

Ενστικτωδώς κάνω μια κίνηση άμυνας.

«Θα βρούμε και κανένα μελά», μουρμουρίζει ο γίγαντας και κολάει τη φάτσα του πάνω μου. «Πες τα, ρε μαλάκα! Τα ξέρουνε όλα, θα σε σακατέψουνε στο ξύλο, θα σε δώσουνε στους τρελούς να σε ρημάξουν. Εγώ σ' τα λέω για το καλό σου. Εγώ που σ' τα λέω τώρα, ξέρεις πως μπορώ να βρω τον μελά μου;»

Πριν προλάβω να αντιδράσω, έφυγε. Και πριν προλάβω να εξηγήσω το φαινόμενο του «καλού» συμβουλάτορα, ανοίγει η πόρτα με κλοτσιά και μπαίνει δεύτερος τύπος αγριεμένος. Φωνές ακούγονται από το βάθος. «Πιάστε τον τρελό. Ο τρελός θα σκοτώσει τον κρατούμενο». Ο τρελός αρπάζει την καρέκλα. Λέει:

«Ρε πούστη, εσύ δεν ήσουν που τον Δεκέμβρη σκότωσες τον πατέρα μου και του έβγαλες τα μάτια και τα 'παιξες κομπολόι; Α, ρε πούστη, τι έχεις να πάθεις τώρα που έπεσες στα χέρια μου».

Τα πράγματα άρχιζαν να γίνονται σοβαρά. Σηκώθηκα από την καρέκλα και οπισθοχώρησα ως τη γωνιά του καλοριφέρ. Ο τρελός με την καρέκλα πλησίαζε σαν θηριοδαμαστής. Πρόσεξα πως χαμογελούσε. Μου φάνηκε λίγο σαν θέατρο. Με την καρέκλα προτεταμένη, με χτύπησε καμιά δυο φορές. Επανελάβε τα ίδια λόγια. Τα χτυπήματα ήτανε συγκρατημένα. Το μάτι του χαμογελαστό. Πείστηκα ότι έκανε θέατρο. «Τη δουλειά μας», σκέφτηκα.

Ακολουθεί δεύτερη πράξη. Μπαίνουν μέσα διάφοροι χαφιέδες και αρπάζουν τον «τρελό». Κάποιος με ρωτάει αν είμαι ακόμα ζωντανός, άλλος προσθέτει:

«Τυχερός είσαι που δεν σε πέταξε από το παράθυρο».

Τώρα πια ο τρελός ωρύεται:

«Αφήστε με να πάρω το αίμα μου πίσω τώρα που τον πέτυχα».

Τον καθησυχάζουν πως δεν μπορεί, δεν μπορεί να 'μουν εγώ, δεδομένου ότι το σαράντα τέσσερα ήμουν πολύ μικρός. Ο τρελός ανένδοτος ζητάει εκδίκηση και αδιαφορεί για τα λογικά επιχειρήματα. Κι εγώ να μην ήμουνα, έχω κομμουνιστική φάτσα και θα πληρώσω. Τα «Μήτσο μου, κάτσε φρόνιμα!» που του λέγανε, δεν είχανε καμιά επίδραση. Ακολουθεί η εμφάνιση του Σπανού. Λέει ένα «Φρόνιμα παιδιά!» και τα παιδιά, επικεφαλής του τρελού, απαντάνε «Μάλιστα, κύριε προϊστάμενε» και βγαίνουν ήσυχα, σχεδόν πολιτισμένα, σαν ηθοποιοί που έχουν υποκλιθεί στο κοινό και χάνονται στις κουίντες.

Δεύτερος διάλογος:

«Λοιπόν, πώς πάμε; Άλλαξες γνώμη;»

«Μα δεν διατύπωσα καμιά γνώμη».

«Δεν θα ξαναρχίσουμε τα ίδια. Γυρίζω από την ανάκριση του άλλου. Μας τα 'πε όλα για σένα. Θα τον φέρουμε μπροστά σου να τα πει και να σε κάνει ρεζίλι».

Ο κ. Σπανός έλεγε ένα χοντρό ψέμα. Χάρηκα που το άκουσα. Ο φίλος μου ποτέ δεν είχε σχέση με την πολιτική. Είχα να τον δω σχεδόν πριν από το πραξικόπημα. Εντελώς τυχαία βρέθηκε σπίτι μου.

«Δεν μου κάνει καμιά εντύπωση, κύριε ανακριτά. Και εγώ μπορώ να παραδεχτώ πως η γη είναι τετράγωνη. Αυτό δεν σημαίνει πως είναι αλήθεια».

«Η γη είναι ό,τι μ' αρέσει, ρε παλιοπούστη. Και για να τελειώνουμε, είσαι ρε κομμουνιστής;»

«Είμαι το πανίσχυρο Βιμ».

«Είσαι κουμμούνια, ρε πούστη! Εκατό τόνους κομμουνιστικά βιβλία είχες σπίτι σου, και κάθομαι εγώ και σ' ακούω».

Άρχισε να με χτυπάει με μπουνιές: καθόμουνα ακίνητος και τον κοίταζα. Είχε κάτι χεράκια πολύ κοντά, σαν νάνου. Μετά μ' έπιασε από τα μαλλιά κι άρχισε να με χτυπάει στ' αυτιά με την κόψη της παλάμης. Έμενα ακίνητος. Ευτυχώς που άνοιξε η μύτη μου. Είχανε ματώσει και τα δόντια μου. Ήτανε καλό αυτό. Λερώθηκαν τα χέρια του

και, έτσι όπως χτύπαγε, υπήρχε κίνδυνος να πιτσιλιστεί. Σταμάτησε, λέγοντας πως αν τον είχα λερώσει, θα το πλήρωνα ακριβά. Έφυγε. Πάλι μόνος. Το πουκάμισό μου είχε γίνει κατακόκκινο. Το στόμα γεμάτο αίμα. Στην πραγματικότητα δεν είχα πονέσει. Άλλα αισθήματα κυριαρχούσαν. Μια παρήγορη σκέψη: αν το ξύλο σταμάταγε εδώ, θα 'μουνα τυχερός. Κάτι παραπάνω κι από τυχερός. Ξαναγύρισε. Ευτυχώς, δεν τον είχα λερώσει. Ήτανε ήρεμος. Σχεδόν χαρούμενος. Με κοίταζε χωρίς να μιλάει. Κάθισε στο γραφείο και εξακολουθούσε να με κοιτάζει. Του μίλησα εγώ, διαμαρτυρήθηκα, που να πάρει ο διάολος, σ' έναν τόνο κόσμιο. Αρκέστηκα να του πω πως δεν μ' έβρισκε σύμφωνο αυτός ο τρόπος ανακρίσεως, γιατί ήταν απάνθρωπος. Κάτι για τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Γέλασε και μου είπε:

«Άκουσε, παιδί μου. Υπάρχουνε δύο τρόποι ανακρίσεως: ο πολιτισμένος και ο επιστημονικός».

«Ποιος είναι ο πολιτισμένος;»

«Αυτός που κάνουμε τώρα».

«Και ο επιστημονικός;»

«Αυτός που θα ακολουθήσει».

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΡΙΣΗ

Η ταρατσα της Μπουμπουλίνας έχει το πιο γνωστό πλυσταριό του κόσμου. Η ασφαλίτικη επινοητικότητα, με εντελώς μηδαμινά μέσα –ένα πάγκο, ένα σκοινί και μερικά στειλιάρια– δημιούργησε μια από τις πιο ένδοξες αίθουσες βασανιστηρίων της εποχής μας.

Πριν σε πάνε εκεί, την ξέρεις. Όταν μπαίνεις, έχεις την εντύπωση πως την έχεις ξαναδεί. Αυτό που είναι καινούργιο για σένα είναι ο πανικός που σου δημιουργείται. Είναι κάτι που δεν ελέγχεται. Παίρνει διαστάσεις μεταφυσικές. Είναι κάτι σαν τον θρησκευτικό φόβο της κόλασης. Κάθε τοπογράφηση είναι αδύνατη. Υπάρχει μέσα σ' αυτόν τον φόβο, εντελώς ανίσχυρος.

Μ' ανεβάζανε στην ταρατσα. Η γνωστή παρέα και ο Σπανός. Κάποιος χαφιές, που τους είδε να ανεβαίνουν, τους χαιρέτησε λέγοντας:

«Από κυνήγι έρχεστε;»

Στον δρόμο τα παιδιά κάνανε χιούμορ. Όπου το χιούμορ δεν ήταν αποτελεσματικό, μια φάπα ή μια κλοτσιά το δυνάμωνε. Αυτό έβγαζε πάντα γέλιο. Τα αστεία των παιδιών:

«Πάει αυτός. Θα πεθάνει απόψε».

«Ρε μαλάκα, ξέρεις ότι η γυναίκα σου είναι πουτάνα;»

«Τι πουτάνα, ρε; Τσιμπουκλού της οδού Αθηνάς είναι».

«Και η μάνα του είναι πουτάνα. Τι να σου κάνει, το παιδί! Έχει μεγαλώσει σε μπουρδέλο».

«Θα πάμε να τις φέρουμε και να τις γαμήσουμε μπροστά σου».

«Θα του αρέσει το μπανιστήρι».

«Μα τέτοιος πούστης που είναι!»

«Στο θέατρο είναι όλοι πούστηδες».

«Γαμάτε, ρε, στο θέατρο; Γαμάτε;»

«Γαμιούνται μεταξύ τους».

«Ρε πούστη, δεν τσαντίστηκες που σου βρίζουμε τη μάνα;»

«Αυτός, ρε; Αυτοί δεν πιστεύουν σε θεό».

«Κοίταξε τον πούστη! Σαν Βούδας είναι. Εμείς τα λέμε, εμείς τ' ακούμε».

«Είναι παρωμένος ο πούστης. Γάμα τον!»

Μετά τον διάδρομο, στον τέταρτο, έχει μια σκάλα. Η σκάλα οδηγεί στην ταράτσα. Μια πινακίδα γράφει «Απαγορεύεται αυστηρά η είσοδος». Στην ταράτσα. Μετά, στο μικρό δωμάτιο. Όλα χωρίς καμιά βιασύνη. Οι οπτικές εμπειρίες από την είσοδό μου στην Ασφάλεια, ως αυτή τη στιγμή, ερχόντουσαν η μια πίσω από την άλλη. Σλάιντ. Καταλαβαίνω πως είναι ένα κτίριο κανονικό. Μια δημόσια υπηρεσία. Εργάζονται άνθρωποι. Τα πράγματα, χωρίς φόβο, είναι πιο απλά. Σχεδόν ήμουν αφηρημένος. Ανάψανε το φως του πλυσταριού. Αισθάνθηκα το κύριο πρόσωπο της παρέας. Παρατηρούσα.

Ήμουν ένας επιστάτης σε έργα υδρεύσεως. Έμοιαζε με ιεροτελεστία ανθρωποθυσίας. Κανένας δεν μίλαγε πια. Δουλεύανε. Ψάχνανε να βρουν το σκοινί. Δεν το βρίσκανε. Ρωμαίικα πράγματα. Τα βάζανε με κάποιον Μπάμπαλη και με κάποιον Μάλλιο, που είναι τσαπατσούληδες. Κάνουνε τη δουλειά τους και αφήνουν τους άλλους να σπάνε τα αρχίδια τους. Κάποιος μου είπε να μην κοιτάζω σαν μαλάκας, και να ψάξω κι εγώ. Ο Σπανός διαφώνησε και είπε να κάτσω εκεί που καθόμουνα· δεν τους χρειαζόταν η βοήθειά μου. Τελικά βρέθηκε το σκοινί. Ήτανε κάτω από τα ξύλα. Δεν ξέρω γιατί, είχα συνδέσει μιαν ελπίδα με το σκοινί. Τώρα που βρέθηκε, δεν υπήρχε παρά ένας μόνο τρόπος. Αν έλεγα έστω και κάτι μικρό, ίσως την γλίτωνα. Κάποιος πρότεινε:

«Να μην χτυπήσουμε το παιδί, που φαίνεται καλό. Να τον αφήσουμε λιγάκι να σκεφτεί, να πει ένα καφεδάκι, και το πρωί μας τα λέει με την ησυχία του».

Αισθάνθηκα μια μικρή ευγνωμοσύνη. Κάθε λέξη που είπε ήταν ένα γερό στήριγμα. Βρέθηκα κιόλας να πίνω καφέ και να τακτοποιώ τα πράγματα. Να, λέω, το κόλπο τους: σε φέρνουνε εδώ πάνω, σε τρομοκρατούν,

κι όταν δούνε πως δεν πιάνει, βρίσκουνε άλλον τρόπο. Ο Σπανός δεν μίλησε καθόλου. Ένας άλλος είπε:

«Πολύ ασχοληθήκαμε μ' αυτόν τον πούστη. Αν είχε μυαλό, θα 'τανε τώρα σπιτάκι του. Τι να του δώσουμε καιρό; Να τα πει τώρα, να ησυχάσουμε όλοι».

Κοίταξα τον Σπανό. Περίμενα να πει «Κατεβάστε τον κάτω να σκεφτεί». Νόμιζα πως δεν θα διακινδύνευε ένα πείραμα, χωρίς να 'ναι σίγουρος για το αποτέλεσμα. Ήτανε λογικό να πει «Καλά, αύριο».

Ο Σπανός είπε να με δέσουνε. Έκανε επιθεώρηση. Με δέσανε στον πάγκο πολύ σφιχτά. Δεν έφερα καμιά αντίσταση. Καμιά διαμαρτυρία. Τώρα που το σκέφτομαι, νομίζω πως πήγα σχεδόν πρόθυμα, όπως πηγαίνεις στον οδοντογιατρό μόνος σου και κάθεται στην καρέκλα. Ο Σπανός κούνησε τα πέλματα να δει αν ήτανε καλά δεμένα. Ο κ. Σπανός ικανοποιημένος. Αλλά δεν αρχίζει. Έχει διάθεση για κουβέντα. Με ρωτάει πώς αισθάνομαι, ενδιαφέρεται να μάθει αν ο πάγκος είναι σκληρός ή αν με κόβουν τα σκοινιά. Με ρωτάει αν άλλαξα γνώμη. Δεν μιλάω καθόλου. Ίσως λέω να 'ναι καλύτερα. Τουλάχιστον να προκαλέσω το υπηρεσιακό του μένος, να μην το πάρουνε προσωπικά. Ο Σπανός με ρωτάει αν μ' αρέσει το φιστίκι, έκφραση που δεν ήξερα τι σημαίνει, αλλά μ' έκανε ν' αντιδράσω. Σήκωσα το κεφάλι μου. Ήρθε αμέσως κοντά. Του είπα:

«Αν νομίζετε πως θα βγάλετε τίποτα μ' αυτόν τον τρόπο, είστε πολύ γελασμένος. Είναι εικοστός αιώνας. Το λέω αυτό για την καριέρα σας. Θα σας καταγγείλω».

Δεν ξέρω αν το πίστευα ή όχι· πάντως μου 'κανε καλό.

Απάντηση Σπανού:

«Θα μου κλάσεις τ' αρχίδια, ρε. Και στον ΟΗΕ να με πας, θα μου κλάσεις τ' αρχίδια! Κατάλαβες;»

Οδηγίες Σπανού προς τον χειρώνακτα βασιανιστή:

«Δώσε φιστίκι, Κώστα».

«Ξύλο, σίδερο;»

«Ξύλο και βλέπουμε».

«Μάλιστα, γιατρέ».

Μου φάνηκε πως άκουγα μια περίεργη διάλεκτο αφρικανικής φυλής.

Είχα σφιχτεί και περίμενα. Κοίταξα τον Κώστα. Ο Κώστας έφτυσε στα χέρια του, πήρε το ξύλο. Αρχισε.

Ο φάλαγγας είναι μια υπερβολικά μεγάλη δύναμη που ενεργεί πάνω σου. Σου δίνει την εντύπωση πως γλιστράς σε μια μεγάλη, επικλινή, γυαλιστερή επιφάνεια και πέφτεις πάνω σ' έναν σκληρό, γρανιτένιο τοίχο. Αν δεν ήξερες πως σε χτυπάνε στα πόδια, θα σου ήτανε αδύνατον να προσδιορίσεις από πού έρχεται. Τις κινήσεις του βασανιστή τις βλέπεις. Τα χτυπήματα είναι ο γρανιτένιος τοίχος. Η επικλινή επιφάνεια είναι τα διαστήματα ανάμεσα στα χτυπήματα. Όταν ο ρυθμός είναι κανονικός, είναι λιγότερο επώδυνος από τον ακανόνιστο ρυθμό. Τη λεπτομέρεια αυτή την ξέρουνε και σε χτυπάνε μια γρήγορα μια αργά. Αρχίζουνε να σε χτυπούν από κάτω προς τα πάνω και αντίστροφα. Ξέρουνε πως η πρώτη σου αντίδραση είναι να μαζέψεις λίγο τα πέλματα. Αυτό τους αφήνει αδιάφορους, γιατί ξέρουνε πως ύστερα από δέκα χτυπήματα το πόδι πρήζεται τόσο πολύ, που γεμίζει το παπούτσι.

Αρχισα να φωνάζω. Δεν ήξερα πόσο δυνατή είναι μια ανθρώπινη φωνή. Φώναξα τ' όνομά μου. Άκουγα τη φωνή μου, που ήταν αφύσικα δυνατή. Σταματήσανε. Μα θα 'ταν δεν θα 'ταν δέκα χτυπήματα. Δεν τόλμησα να κάνω καμιά σκέψη. Ο Σπανός με ρώτησε αν άλλαξα γνώμη. Δεν τον κοίταξα. Ο Κώστας ξανάρχισε. Φώναξα. Κάποιος φεύγει και πηγαίνει στο αποχωρητήριο και παίρνει το σφουγγαρόπανο. Κολάει το σφουγγαρόπανο πάνω στο στόμα μου. Όλη εκείνη η αηδία κυλάει στον οισοφάγο μου. Το βαστάει σφιχτά και το πανί στραγγίζεται στο στόμα μου. Δεν μπορώ πια ν' αναπνεύσω. Σκέφτηκα να κάνω γιόγκα, να κόψω τη μεταβίβαση του πόνου. Μάταιο. Σαν να θέλεις να βάλεις ένα χάρτινο φράγμα σ' έναν καταρράκτη. Τινάχτηκε στον αέρα η γιόγκα μου. Δεν τέλειωνε. Περίμενα να λιποθυμήσω. Είχα μια κτηνώδη αντοχή. Περίεργο· εγώ, που για να βάλω τροχό στο δόντι μου κάνανε ένεση, άντεχα. Δεν λέγανε να τελειώσουν. Πρέπει να σκέφτομαι κάτι άλλο. Ίσως αυτό ανακουφίζει. Αδύνατον. Τώρα το ξύλο δημιουργεί κι έναν ήχο. Σαν μια μεγάλη ξύλινη καμπάνα. Σαν να 'σαι μέσα στην καμπάνα. Ύστερα γλιστράς. Σκοτάδι, ησυχία, ανακούφιση.

Μου ρίχνανε νερά. Λιποθύμησα. Συνερχόμουνα. Σχεδόν ήμουνα περήφανος που λιποθύμησα. Άμεση συνειδητοποίηση του χώρου. Η

ελπίδα. Ίσως σταματήσουνε τώρα. Μπορεί να με λύσουνε. Ο φάλαγγας κανονικά πρέπει να 'χει ένα τέλος. Έγινε πια ολόκληρος κύκλος. Τι θέλουνε; Ο Σπανός ρωτάει αν άλλαξα γνώμη. Δεν τον προσέχω. Ο Κώστας ξαναρχίζει. Μα μέχρι πότε; Αν έλεγα κάτι, θα μου έδινε την ευκαιρία να ξεφύγω για λίγο. Ο Κώστας συνέχιζε. Το πανί ξαναμπήκε στο στόμα μου. Αέρας, δεν υπήρχε αέρας. Πόσο μπορεί να ζήσεις χωρίς αέρα; Περίμενα να ακούσω τον ήχο της καμπάνας. Πουθενά· μόνο αυτά τα κύματα που ανεβαίνουνε. Φαίνεται άρχισαν κάτι τινάγματα νευρικά στο κεφάλι. Ο Σπανός λέει:

«Σταμάτα, κάτι θέλει να πει».

Οι άλλοι το επιβεβαιώνουν. Ναι, θα μιλήσει. Ωρίμασε το πράγμα. Η καλή δουλειά φαίνεται. Κάποιος λέει στον Σπανό:

«Μην πας κοντά, κύριε προϊστάμενε, θα σε φτύσει».

Μα τι γίνεται εδώ; Τους βασανίζουνε κι όχι μονάχα δεν μιλάνε, αλλά τους φτύνουν κι από πάνω. Μακάρι να μπορούσα να το κάνω κι εγώ. Ο Σπανός αλλάζει γνώμη. Ο Κώστας ξαναρχίζει.

Πρέπει η ανθρώπινη αντοχή να 'χει όρια. Μια εφιαλτική υπερδιέγερση μου έδινε εκπληκτική διαύγεια. Τους παρατηρούσα. Ήτανε μαζεμένοι γύρω γύρω, όπως μαζεύονται και κοιτάνε μια οικοδομή που καταδαφίζεται. Ο Κώστας δεν χτύπαγε πια. Τώρα ήτανε κάποιος άλλος. Είδα έναν που είχε φύγει από τον κύκλο και κοίταζε έξω από την πόρτα. Ίσως φρουρός, για να μην ανέβει κανείς απάνω. Ίσως δεν άντεχε να βλέπει. Πίστεψα το δεύτερο. Νέο κουράγιο. Κι εδώ ακόμα, κάποιος που δεν συμφωνεί. Αισθάνομαι φιλικά. Βλέπω γυρισμένη την πλάτη του. Το στομάχι μου πόναγε. Τ' αυτιά βουίζανε. Ένας ήχος διαπεραστικός, οξύς. Μεγάλωνε. Ένα αίσθημα σαν να γκρεμίζομαι. Μια ταχύτητα. Στυφός ήχος, στριγκός, έτσι όπως σπάει το αεροπλάνο το φράγμα του ήχου. Κάπου θα πέσω. Λιβάδια.

Κάτω από τα νερά. Ένα αίσθημα ξεγνοιασιάς. Συνειδητοποίηση του χώρου. Πάλι είχα λιποθυμήσει. Σαν να είχα σηκωθεί από αρρώστια. Μου φάνηκε πως ήμουν πολύ αδύνατος, διάφανος. Τους κοιτάζω. Αξύριστοι, άγρυπνοι, κουρασμένοι. Δεν ρωτάνε τίποτα πια. Όταν βλέπουνε πως μπορώ και στρέφω τα μάτια μου, ξαναρχίζουν.

Δεν ξέρω πια τίποτα. Σκέφτομαι ένα σκυλί λεπριασμένο, που του

πετάνε πέτρες. Τα παιδιά στη γειτονιά μου του πετάνε πέτρες. Το σκυλί μου μοιάζει.

Τρομάζω. Μπορεί να τρελαθώ, λέω. Ξέρω πως στη Μακρόνησο, από τα βασανιστήρια, είχανε γίνει τρελοί. Μετά όμως γινήκανε καλά. Ένας γέρος έξω από μια πόρτα έχει τουμπανιάσει, έχει παγώσει από το κρύο. Κάτω από το πιγούνι του, οι ζάρες κρέμονται σαν σταλαχτίτες. Είναι παγωμένος. Τον τραβάνε απ' τα πόδια. Ο γέρος εγώ. Δεν υπάρχει ανάκριση. Δεν υπάρχει τίποτα. Θέλω να κρατηθώ. Συνέχεια χτυπάνε, λες και είναι μηχανή. Αρχή σχιζοφρένειας. Μπορείς να την αποφύγεις με μια λέξη. Θα μιλήσω. Περιμένω. Μπορεί να σταματήσουν. Είναι μια διαδρομή που πρέπει να κάνω. Δεν μπορεί να χτυπάνε αιώνια· θα πάψει. Κάποτε, κάποτε θα πάψει. Ένα τεστ για να γίνεις αστροναύτης. Εξετάσεις σχολειού. Υποχρεωτικές ουρές. Πρέπει να περιμένεις. Μια μακριά ουρά στο σχολειό, γύρω από ένα καζάνι γάλα. Το σχέδιο Μάρσαλ. Γάλα σκόνη πετρωμένο, που μ' έχει βάλει η δασκάλα να το σπάω μ' ένα σφυρί. Το γάλα σκόνη μέσα στο βαρέλι, έχει γίνει σκληρό σαν ασβέστης. Χτυπάω με το σφυρί. Ήχος σφυριού που χτυπάει ένα πορώδες πέτρωμα. Ο ήχος πνίγεται. Απορροφείται σαν νερό.

Ξημέρωσε. Πρώτη αίσθηση του χώρου. Δυνατός ήλιος. Εγώ, πεσμένος στο πάτωμα. Κάποιος μου 'τριβε το κεφάλι σε κάτι λάσπες. Ξερατά. Μου έτριβε το κεφάλι πάνω στους εμετούς. Με συμβούλευσε:

«Φάε, γουρούνι, φάε, γκρου, γκρου, γκρου».

Είχα κάνει εμετό. Ποιος ξέρει τότε; Πόσην ώρα με χτυπάγανε; Πρέπει να υπολογίσω. Υπολογίζω. Τρεις ώρες, μόνο. Τι απέραντος χρόνος μπορεί να 'ναι τρεις ώρες! Είναι ίσως μια από τις μεγαλύτερες χρονικές εκτάσεις που θυμάμαι. Συμβαίνουν τόσα πολλά, που τελικά δεν προφταίνεις να τα κατατάξεις. Είχε ξημερώσει πια για τα καλά. Ωραία μέρα. Περιέργο· ωραία μέρα! Ήμουνα μόνος με τον άνθρωπο που εξακολουθούσε να μου τρίβει το κεφάλι. Έλεγε πως θα χέσει, για να μου δώσει να φάω, θα μου κάνει το φαί πιο νόστιμο. Καμιά έκπληξη. Έρχεται κάποιος χαφιάς με νέες οδηγίες. Αφού ρώτησε τι έγινε και πήρε την απάντηση «Τίποτα», του λέει να με ξεσκατώσει και να με κατεβάσει κάτω. Με θέλει ο προϊστάμενος. Μου ρίχνει νερά. Θέλω να δείξω προθυμία, θέλω να σηκωθώ, να περπατήσω μόνος μου. Αδύνατον

να κουνηθώ. Με κατεβάζουν σούρνοντας στον Σπανό.

Η ίδια ατμόσφαιρα. Γελάσανε όταν μ' είδανε. Τι θέλουνε πάλι; Ναι, ο Σπανός ζητάει πάλι τα ίδια πράγματα. Ίδιες ερωτήσεις. Μα τι σχέση έχουνε πια αυτά; Μοιάζανε αναχρονιστικά. Σου θύμιζε κάτι συγγενείς που έχεις να τους δεις είκοσι χρόνια, και το πρώτο που σου λένε είναι γιατί δεν ήρθες να με δεις στη γιορτή μου. Κοίταξα έκπληκτος. Τι να πω;

Μου ρίξανε κρύο ή ζεστό νερό στα πόδια. Ήτανε φοβερά επώδυνο. Πετάχτηκα πάνω. Μετά δεν άκουγα καλά, σχεδόν δεν άκουγα τίποτα. Δεν ανησύχησα, χάρηκα. Χάρηκα πολύ. Συνεχίζανε να με ρωτάνε. Ήτανε ένα βωβός κινηματογράφος. Κάποιος μου σφύριζε. Σφύριζε το «Αθήνα, κόρη του Ουρανού». Το πράγμα πια ήτανε εντελώς γελοίο. Θυμώνανε, με σκουντάγανε κι εγώ δεν τους άκουγα καθόλου. Ίσως να μην μπορούσα και να μιλήσω. Είχα ακούσει πως στη Μακρόνησο πολλοί είχανε μουγκαθεί από τα βασανιστήρια. Δεν τολμούσα να πιστέψω μια τέτοια ευτυχία. Δεν ήθελα να ανοίξω το στόμα μου, μην τυχόν απογοητευτώ. Τελικά δοκίμασα. Δεν μπορούσα να μιλήσω. Ε, πια δεν φοβόμουν τίποτα.

Κάνω νόημα στον Σπανό να έρθει κοντά. Έρχεται τρέχοντας. Του ζητάω μολύβι και χαρτί. Το δίνει αμέσως. Του γράφω: «Ποιοι είστε; Τι θέλετε από μένα;» Το σκίζει έξω φρενών. Τους κάνω νόημα πως θα κατουρήσω στο γραφείο. Έντρομος ο Σπανός βάζει δυο και με σηκώνουν. Με πάνε στο αποχωρητήριο. Μπαίνουνε μαζί μου στην τουαλέτα. Ξανά στο γραφείο. Είχανε αρχίσει να πιάνουνε την καθημερινή τους δουλειά.

Με κατεβάζουνε σούρνοντας τέσσερα πατάματα. Σίγουρα πάω στην απομόνωση. Στις σκάλες ανέβαινε κόσμος, με στολή ή χωρίς στολή. Ένα συναρπαστικό ματς κυριαρχούσε. Λεπτομέρειες συζητιόντουσαν δυνατά. Παραμέριζαν για να με περάσουν. Κανένας δεν πρόσεχε. Το «φίλαθλον πνεύμα» είναι πάνω από τέτοιες μικρές, ανιαρές λεπτομέρειες.

Το κελί 17 ήταν εκείνο, όπου ο προηγούμενος κρατούμενος έμενε αυστηρά. Αυτό σήμαινε πως όλες οι ανάγκες του γινόντουσαν μέσα. Άπειρα σκουπίδια. Βρόμα περισσότερο από έντονη. Μόλις κλείδωσαν την πόρτα κι έμεινα μόνος, ένιωσα σιγουριά. Το αίσθημα του ποντικού που, για να γλιτώσει από τη γάτα, μπαίνει στη φάκα. Τέλειωσα.

ΤΟ ΚΕΛΙ 17

Πρέπει να 'ταν απογευματάκι. Συνήλθα εντελώς. Πήγα να κουνήσω το πόδι μου, αδύνατον. Ανασηκώνομαι. Τα παπούτσια μου είχαν ανοίξει από κάτω. Οποιαδήποτε κίνηση μου προξενούσε φοβερούς πόνους. Είχα ακούσει πως, όταν σου κάνουν φάλαγγα, δεν πρέπει να βγάζεις τα παπούτσια και πρέπει να μην τ' αφήνεις ακίνητα, γιατί μπορεί να πάθεις γάγγραινα. Προσπαθώ πάλι. Κανένα αποτέλεσμα. Το πρόσωπό μου έκαιγε. Βρήκα μια καρυδόφλουδα και σκουπίστηκα. Αρχισα να τρίβω τα πόδια μου στους μηρούς. Πήγα να ανοιγοκλείσω το πόδι μου. Τα κατάφερα.

Θόρυβος από τα διπλανά κελιά. Φωνές παιδιών που λέγανε κάτι στα κλεφτά. Δύο άλλοι παίζανε ένα παιχνίδι με τετραγωνικές ρίζες. Μια κοπέλα τραγούδαγε ένα απαγορευμένο τραγούδι. Ακολουθήσανε κι άλλοι. Μια φωνή γεροντίστικη είπε:

«Ν' αρχίσουμε ένα τραγούδι από την Αντίσταση».

Το τραγούδι ξεκίνησε. Ήταν απίστευτο. Ακούγεται ένα «Σκασμός!». Θόρυβος μπάρας που άνοιγε. Το κελί πρέπει να 'τανε το διπλανό μου ή το πιο κάτω. Ο φρουρός βλαστημάει και λέει στον γέρο:

«Γιατί τραγούδαγες, ρε; Για να βρω τον μελά μου, ε;»

Ακούγεται να πέφτει ξύλο. Ο γέρος παρακάλαγε:

«Ακούστε, κύριε φύλακα, να σας εξηγήσω, κύριε φύλακα, μη βαράτε, κύριε φύλακα, είμαι 68 χρονών, είμαι ευνόητος οικογενειάρχης, μόνο για δήλωση μ' έχουν εδώ».

Το ξύλο έπεφτε κανονικά. Απόλυτη ησυχία. Μόνο τα χτυπήματα και ο γέρος που έκλαιγε. Από ένα κελί ακούγεται κάποιος που έπαιζε τα

κέρματά του με μανία. Ακολουθεί κι άλλος, κι άλλος. Ο θόρυβος γίνεται δαιμονισμένος. Χτυπάνε ρυθμικά. Ο φύλακας αφήνει τον γέρο και ουρλιάζει:

«Σκασμός ρε!»

Ανοίγει κελιά, αλλά δεν μπορεί να βρει ποιος είναι. Αρπάζω με τις δυο χούφτες τα κέρματά μου κι αρχίζω να τα χτυπάω κι εγώ. Αμέσως ανοίγει την πόρτα μου και με πιάνει στα πράσα. Δεν σταματάω. Τα παίζω και τον κοιτάζω. Δεν με χτυπάει. Με βλέπει, με ρωτάει πώς με λένε και κλείνει πάλι την πόρτα. Πέφτει λίγος σοβάς.

Όσο πάω, είμαι και πιο καλά. Βλέπω το κελί μου. Το εξετάζω με τη μεγαλύτερη προσοχή. Είναι όλο μπετόν αρμέ, περίπου ογδόντα επί ένα και είκοσι. Ανάβω ένα σπίρτο. Οι τοίχοι είχανε σκαλισμένα ένα σωρό πράγματα. Μια μικρή βιβλιοθήκη. Κυριαρχούσαν συνθήματα πολιτικά. Πού και πού καμιά βρισιά. Σε μια γωνιά υπήρχε μια λυρική έξαρση. Τη μαθαίνω απ' έξω. Είναι ένα τετράστιχο από δημοτικό τραγούδι.

*Τον Γιάννη εβάλαν φυλακή να κάτσει τριάντα μέρες
και παραπέσαν τα κλειδιά και κάνει τριάντα χρόνους.
Εννιά μηνιές εφύτρεψε στις φυλακής την πόρτα
κι απ' τις εννιά έφαγε καρπό και λευτεριά δεν είδε.*

Αλλού ήτανε χαραγμένη πολύ βαθιά μια συμβουλή: *Τρώε το φαΐ σου, αγάπα το κελί σου, διάβαζε πολύ.* Πιο κάτω, πρόσεξα μερικές γραμμές χαραγμένες στον τοίχο. Προφανώς, μέρες στην απομόνωση. Μέτρησα 58 γραμμές. Άλλος είχε 32, κι ένας άλλος 30.

Δεν είχα κουβέρτες, δεν είχα φάει και φαινότανε πως μ' είχανε ξεχάσει. Μα πάλι ήτανε καλύτερα από την ταρατσα. Κι αν είχα την τύχη να γίνει ένα γραφειοκρατικό λάθος και με ξεχάσουνε, ποιος τη χάρη μου. Τα πόδια μου τα 'νωθα καλύτερα. Τα παιδιά από δίπλα ξανάρχισαν να μιλάνε. Ένωθα συντροφευμένος. Ποτέ δεν φανταζόμουνα πως, μέσα στην καρδιά του λύκου, θα υπήρχε τέτοια αντίσταση. Ένωθα όμορφα. Δεν ξέρω γιατί, σιγά σιγά με πήρε το παράπονο. Έκλαψα. Το πρόσωπό μου ήτανε γδαρμένο και τα δάκρυα με τσούξανε. Μ' έπιασε φαγούρα.

Το βράδυ άνοιξαν την πόρτα μου. Δύο χαφιέδες. Ανατρίχιασα. Ξανά ταρατσα; Πήγα να σηκωθώ. Ρωτάνε τα στοιχεία μου. Περίεργο! Μέσα σε λίγες ώρες είχα συνηθίσει το κελί μου. Δεν μπόρεσα να σηκωθώ. Με σηκώνει κάποιος και με κολλάει στον τοίχο. Περιμένω μπουνιά και πάω να καλυφτώ. Μου κατεβάζει τα χέρια. Ο άλλος μου τράβηξε φωτογραφία. Μ' αφήνει και πέφτω. Ξανακλείνει την πόρτα. Το φλας μ' είχε στραβώσει. Αυτό μόνο. Άδικα τρόμαξα. Με βασανίσανε με το παραπάνω. Πρέπει να έχει τελειώσει αυτή η φασαρία. Τώρα μένει η απομόνωση. Δεν πρέπει ποτέ κανείς να υπερβάλλει. Σχεδόν το πίστευα.

Το πρωί –περίπου οκτώ η ώρα– ήρθαν και με φώναξαν απάνω. Ρώτησα για τι είναι. Δεν ήξεραν. Στο τσιμέντο όλη νύχτα. Κοριοί, χιλιάδες κοριοί, είχανε βρει το καλύτερο μέρος για να ευδοκιμήσουν. Δεν μπορούσα να περπατήσω. Κρατιόμουνα πάνω στον χαφιέ. Με περάσανε από μian αυλή, περίπου πέντε επί πέντε. Εκεί, στριμωγμένοι πάνω από σαράντα άνθρωποι με φοβερές γενειάδες. Μια ματιά αν υπήρχε κανένας γνωστός. Κανένας. Φοβόντουσαν να με κοιτάξουν. Με κοίταζαν κλεφτά. Η πόρτα της αυλής έκλεισε. Πάλι στον τέταρτο. Κάθε τόσο σταμάταγα. Ο χαφιές δεν με πίεζε καθόλου. Μ' άφηνε και καθόμουνα όσο ήθελα.

Πάλι στον τέταρτο. Πήγαμε σ' ένα άλλο γραφείο. Ο αστυνόμος Καραπαναγιώτης περίμενε για μένα. Στο γραφείο ήτανε άλλοι δύο. Ένας μάλλον νέος άνθρωπος, από τους τύπους που σ' όποια υπηρεσία και να τους βάλεις, γίνονται σκλάβοι αμέσως και πάνε μπροστά. Ο άλλος κάτι μεταξύ κλητήρα και χαφιέ· πενηντάρης. Στο γραφείο, ο Καραπαναγιώτης· γύρω στα σαράντα, λιπαρός, μαλλιά ψαρά, μικρά γαλάζια μάτια χωρίς καμιάν έκφραση. Μιλάει μ' εκείνο το ρετουσαρισμένο ιδίωμα των επαρχιωτών που έχουν κάτσει πολλά χρόνια στην Αθήνα.

συνομιλία

Ο αστυνόμος Καραπαναγιώτης, όταν αρχίζει να σου μιλάει, σου χαμογελάει. Με ρώτησε φιλικά:

«Τι κάνεις, Περικλή, είσαι καλά;»

«Καλά ευχαριστώ. Εσείς τι κάνετε, καλά;»

Ο άλλος, ο σκλάβος, μου πρόσφερε τσιγάρο, ο Καραπαναγιώτης φωτιά και μου είπε αν προτιμάω φίλτρο.

«Όχι, ευχαριστώ, θα καπνίσω χωρίς φίλτρο».

Μια μικρή συμβουλή του Καραπαναγιώτη:

«Να καπνίζεις φίλτρο, Περικλή. Πόσα καπνίζεις; Μα καπνίζεις πάρα πολλά, βρε παιδί μου. Θα χαλάσεις την υγεία σου. Και είσαι ακόμα τόσο νέος! Συγγνώμη βέβαια που σ' τα λέω, αλλά είμαι μεγαλύτερος και κάτι ξέρω».

Επεμβαίνει ο σκλάβος και λέει πως πρέπει ν' αρχίσουμε και λίγη δουλειά και τα λέμε μετά. Συμφωνεί ο Καραπαναγιώτης και αρχίζει. Τόνος ήρεμος, εκφράσεις φροντισμένες και λίγο τριμμένες από την χρήση. Τις αγάπαγε φαίνεται και τις χρησιμοποιούσε συχνά. Ανήκε σ' εκείνη την κατηγορία των ανθρώπων, που ενδιαφέρονται για πολιτική καριέρα, και όταν σου μιλάνε κάνουνε πρακτική στη ρητορική τους.

«Άκουσέ με προσεχτικά, Περικλή. Έχουμε πληροφορίες πως έχεις παίξει χοντρό παιχνίδι. Η υπηρεσία τα ξέρει λέξη προς λέξη. Η υπηρεσία είναι σε θέση να σε κατανοήσει και να σε συγχωρέσει. Εμείς δεν θα κρίνουμε την πράξη σου, αλλά την ειλικρίνειά σου...» κ.τ.λ., κ.τ.λ.

Θεέ και Κύριε! Σχεδόν επί λέξει αυτά που μου έλεγε ο Σπανός. Δεν ήξερα ποιος έχει αντιγράψει τον άλλο. Μάλλον ο Σπανός, που φαίνεται

γενικά δεύτερο πράγμα. Κοντολογίς, με ρώτησε τα ίδια πράγματα, πάνω στον ίδιο άξονα λογικής του Σπανού. Η διαφορά ήταν στις καμπύλες, που του Καραπαναγιώτη ήταν πιο άνετες και πιο δικές του. Το κλείσιμο ήταν διαφορετικό.

«Λοιπόν, Περικλή, για να τελειώνουμε, κοίταξε τι θέλω από σένα. Θα παραδεχτείς τα πράγματα που ξέρει η υπηρεσία...»

(Επέμβαση σκλάβου, που λέει πως αυτό θα γίνει για πρώτη φορά στην υπηρεσία και πρέπει να σημειώσω αυτή την εύνοια. Ο Καραπαναγιώτης του λέει «Μη μιλάς εσύ!». Εκείνος απαντά μ' ένα «Μάλιστα!» και σωπαίνει.)

«...Από αυτά δεν μπορείς να ξεφύγεις. Από σένα θέλω πέντε ονόματα. Από αυτούς θα πιάσουμε τους δύο που θα μας πεις εσύ. Θα μας δώσεις τους δύο που δεν χωνεύεις, και δεν πρόκειται να πάθουν τίποτα. Έχεις τον λόγο της τιμής μου. Θα τους ανακρίνουμε μαζί. Κι αν θέλεις, θα πάμε μαζί να τους πιάσουμε, για να 'σαι σίγουρος πως δεν θα πάθουνε τίποτα. Η δικιά σου η τύχη τώρα. Θα σε στείλω στρατοδικείο. Δεν μπορώ να κάνω αλλιώς. Δεν θα προφυλακιστείς. Αποδώ θα πας σπίτι σου κατευθείαν, και η όλη ταλαιπωρία θα 'ναι δυο τρεις μέρες στρατοδικείο. Εκεί, θα πεις πως μετάνιωσες, πως σε παρασύρανε οι κομμουνιστές και θα φας δυο χρόνια με αναστολή».

«Μα έχετε αυτή τη δύναμη;»

«Βεβαίως και την έχουμε. Τι νομίζεις πως είναι τα στρατοδικεία; Δικαστήρια σκοπιμότητας είναι. Κάνουνε ό,τι τους λέμε. Είναι το γραφείο δημοσίων σχέσεων της Ασφάλειας. Πώς να σ' το πω, είναι δικιά μας υπηρεσία, είναι υπάλληλοί μας. Λοιπόν, λέγε μου να γράφω. Καφέ θέλεις;»

Δεν δέχτηκα τον καφέ. Τον ευχαρίστησα για τη βοήθεια που μου πρόσφερε, αλλά, δυστυχώς, δεν μπορούσα να κάνω τίποτα. Τσαντίστηκε που πήγε χαμένος ο λόγος του, αλλά δεν απογοητεύτηκε. Τραβάει και δεύτερο. Παραθέτω το τέλος.

«...Λοιπόν, από τη στιγμή που κάποιος δεν κυνηγάει ανοιχτά τον κομμουνισμό, είναι στο δρόμο να γίνει κομμουνιστής. Οι κομμουνιστάι είναι έξυπνοι. Κοίταξε ποιες είναι οι βαθμίδες: κεντροκομμουνιστής, συνοδοιπόρος κι έπειτα κομμουνιστής. Εσύ είσαι τώρα στο δρόμο. Ο

μόνος τρόπος να σωθείς είναι να βοηθήσεις το έργο της ανακρίσεως. Ξέρεις τι είναι οι κομμουνιστές; Αν δεν τους κυνηγάμε συνέχεια, θα σηκωθούμε ένα πρωί και θα 'χουνε πάρει την εξουσία. Κανείς δεν θα ξέρει τα ονόματά τους. Ο κ. Απιθανόπουλος θα 'ναι πρωθυπουργός...»

Τον διέκοψα και τον παρακάλεσα να μου διευκρινίσει αν εννοούσε την 21η Απριλίου. Επακολούθησε οξύς διάλογος. Φταίει, λέει, αυτός που χαλάει τα λόγια του μ' έναν αλήτη σαν κι εμένα. Εντούτοις, είναι καλός. Θα μου δώσει μια ευκαιρία ακόμα και δεν θα 'ναι υπεύθυνος για ό,τι πρόκειται να γίνει, «μόνος μου τα 'θελα, μόνος μου τα 'παθα». Θέλει τα ονόματα των ανθρώπων που κάνω παρέα, να τους ρωτήσει αν πράγματι ήμουνα μπλεγμένος. Είναι για το καλό μου.

Είχα αρχίσει να κουράζομαι, είχα ζαλάδες, ρίγη. Του δήλωσα πως επειδή δεν μ' αρέσουν τα πολλά λόγια, καλύτερα θα 'ναι να 'μαστε ειλικρινείς. Συμφώνησε. Λοιπόν, ο μόνος λόγος που βρισκόμουν εκεί ήταν το γεγονός πως δεν είμαι με την κυβέρνηση της 21ης Απριλίου.

«Αν είναι κατηγορία πως ακούω ξένους ραδιοσταθμούς, να το παραδεχτώ. Αν είναι κατηγορία πως διαβάζω ξένες εφημερίδες, να το παραδεχτώ. Αυτός είναι ο πραγματικός λόγος».

Αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος που μέχρι τότε είχανε πιαστεί πάνω από τριάντα χιλιάδες.

«Ας είμαστε τουλάχιστον ειλικρινείς, μια που μιλάμε μεταξύ μας. Τα υπόλοιπα είναι καλά για την Ανατολή».

«Ποιος μιλάει για την Εθνική Κυβέρνηση; Είναι μια κατάσταση προσωρινή. Θα ξεκαθαρίσει κάθε κομμουνιστική εστία, θα απολυμάνει τη χώρα και θά 'ρθουν άλλοι καλύτεροι».

«Ποιοι θά 'ρθουν;»

«Δεν ξέρεις; Σημείωσε το, λοιπόν, θά 'ρθει ο "φρυδάς"». Εννοούσε τον κ. Καραμανλή. «Τι νόμισες, πως θα γίνει λαϊκή δημοκρατία; Κατάλαβε το, οι ενέργειες εναντίον της Εθνικής Κυβερνήσεως είναι αυτή τη στιγμή ενέργειες εναντίον του κατεστημένου. Το κατεστημένο το υπερασπιζόμαστε μέχρι θανάτου. Γι' αυτό είμαστε και με την Εθνική Κυβέρνηση, μέχρι να βρεθεί η καλύτερη λύση. Λοιπόν, σ' το λέω για τελευταία φορά. Λογικέψου και μίλησε. Όποιος περνάει από την Ασφάλεια, μιλάει. Αυτός είναι ο κανόνας. Αυτά που έπαθες μέχρι τώρα είναι

παιχνιδάκια. Θα σε δώσουμε στα Ες Ες», εννοούσε την ΕΣΑ, «που, ξέρεις, είναι πάνω από δυο μέτρα ο καθένας και τους στέλνουμε πού και πού κανέναν ξεροκέφαλο σαν κι εσένα, μπας και βάλει μυαλό».

Εκείνη την στιγμή ήρθε ένας χαφιάς και του είπε κάτι στ' αυτί. Ο Καραπαναγιώτης μου είπε να πάω έξω από το γραφείο. Μαζί μου ήρθε κι ο φρουρός. Κάτσαμε έξω από το γραφείο, στον διάδρομο. Δεν καταλάβαινα το νόημα αυτής της ξαφνικής μετακίνησης. Στον διάδρομο υπήρχε πολύς κόσμος. Όλοι με πολιτικά. Πολλές τσάντες με τρόφιμα. Έξω από την πόρτα δεν υπήρχε τρόμος. Κοίταζα: θα μπορούσα να έχω έρθει για μια οποιαδήποτε δουλειά στην Ασφάλεια, για κανένα χαρτί, και να με είχαν βάλει να περιμένω στον ίδιο πάγκο.

Περάσανε από μπροστά μου μια κοπέλα που ήξερα. Μα τι έγινε; Τι της είχαν κάνει μέσα στις σαράντα μέρες που βρισκόταν στην Ασφάλεια; Την κράταγαν δυο για να περπατήσει: αδύνατη σαν σκιά και τα μάτια της είχαν δυο μεγάλους μαύρους κύκλους. Τα μάτια της είχαν γίνει τεράστια. Είχε μια συντριβή κι ένα μεγαλείο. Έτσι, λοιπόν, μπορούν να κατανήσουνε έναν άνθρωπο; Ήτανε κάτι που δεν μπορούσα να το αντέξω. Πάγωσα. Κατάλαβα γιατί με είχαν βγάλει έξω από το γραφείο. Με ξαναφώναξαν.

Είχε, φαίνεται, τέτοια επίδραση, που μόλις με είδανε με ρώτησαν τι έπαθα. Τους είπα πως είμαι άρρωστος και θα 'θελα να γυρίσω στο κελί μου. Με πόναγε το στομάχι μου. Χαμόγελο που σήμαινε «ωραία πάει η δουλειά, προχωράει». Μου είπε:

«Είναι αδύνατον. Τώρα θά 'ρθει να σε γνωρίσει ο κ. Λάμπρου, που έχει ακούσει τόσα πολλά για σένα και θέλει να σε γνωρίσει από κοντά».

«Ποιος κ. Λάμπρου;»

«Ο κύριος διευθυντής».

Στον λόγο απάνω εμφανίζεται ο κ. Λάμπρου: σαρανταπεντάρης, ύψος μπλαζέ λίγο κουρασμένο, μύτη γαμψή, γκριζοί κρόταφοι. Είχε ένα νευρικό τικ στο πρόσωπο και στο χέρι, και κράταγε ένα σωληνάριο με δισκία VALIUM, που τα έπαιζε. Ωραίο μέταλλο φωνής. Παρόλη τη νευρικότητά του, μιλούσε εντελώς ήρεμα, σχεδόν επίπεδα. Παρέα ο ανθυπαστυνόμος Γκραβαρίτης: σπαστό μαλλί, κορακί, χωρίστρα, μουστάκι βαρύ, εξαιρετικά προσεγμένο. Προτεταμένο στομάχι. Αυτό που λέμε

βλαχολεβέντης, στην κατηγορία των ανθρώπων που βάζουν στοιχήματα πως μπορούν να σηκώσουνε πολλά κιλά, να φάνε τριάντα πάστες ή μπακαλιάρο ωμό. Μιλάει με πολλή οικειότητα και είναι εξαιρετικά ευγενικός. Έχει μιαν εντελώς ιδιότυπη άποψη για το χιούμορ.

Εισήγηση κάνει ο Γκραβαρίτης:

«Βρε, βρε, Περικλή, πάλι εδώ πέρα; Και σ' το είχα πει, ρε μπαγάσα, να μην ξαναπατήσεις εδώ και μου είχες ορκιστεί πως απ' έξω θα πέρναγες και θα 'στριβες δρόμο. Μα γιατί μου τα κάνεις αυτά τα πράγματα;»

Παρένθεση: τον Γκραβαρίτη τον έβλεπα πρώτη φορά. Του το 'πα και με ρώτησε τι έκανα στις 3 Δεκεμβρίου του '62. Μου φάνηκε λιγάκι αστείο και είπα:

«Δεν θυμάμαι».

«Δεν θυμάσαι, ρε, που διάβαζες *Αυγή* μέσα στο λεωφορείο για τα Πατήσια;»

Απάντησα «Πολύ πιθανόν», γιατί διάβαζα *Αυγή*, αλλά επειδή δεν το θεωρούσα και τόσο σημαντικό, δεν το είχα καταγράψει στην μνήμη μου. Μου διευκρίνισε πως ξέρουνε τα πάντα για μένα, από την ημέρα που γεννήθηκα.

Ο Λάμπρου του είπε:

«Αρκετά, Βασίλη».

Ο Βασίλης είπε:

«Μάλιστα, κύριε προϊστάμενε!»

Και παίρνει τον λόγο ο Λάμπρου. Ζητάει συγγνώμη που θα είναι σύντομος, γιατί έχει πολλή δουλειά, αλλά θεώρησε αναγκαίο να μου μιλήσει, γιατί αγαπάει τους νέους και θέλει να τους βοηθήσει.

«Χαίρω που σας γνωρίζω, κ. Κοροβέση, από κοντά. Ξέρω πως είστε ένας αξιόλογος νέος καλλιτέχνης, ένας διανοούμενος, κι αυτό διευκολύνει αφάνταστα το έργο της ανακρίσεως. Κατά πόσον είστε ευφυής, αυτό θα φανεί στο τέλος. Θα μιλήσω ανοιχτά μαζί σας. Προσέξτε με. Παίξατε ένα παιχνίδι. Αυτό είναι θεμιτό. Χάσατε όμως. Αν είχατε κερδίσει, θα 'μωνα εγώ στη θέση σας κι εσείς στη δικιά μου. Τα παράνομα παιχνίδια είναι καλά, άμα δεν τα ξέρει η Αστυνομία. Άμα τα ξέρει, είναι χαμένος κόπος. Δεν ήταν δυνατόν να κερδίσετε και το ξέρατε καλά. Προσωπικά, σας

θαυμάζω για το θάρρος ή την απερισκεψία σας· το ίδιο κάνει. Αλλά φτάνει· δεν πρέπει να 'μαστε παιδιά. Στο χωριό μου λένε πως με πορδές δεν βάζονται αυγά. Πώς είναι δυνατόν να πέσει μια τέτοια κυβέρνηση, με τρία παλιόχαρτα και δέκα παιδαρέλια; Πιστέψτε με, η υπόθεσή σας είναι χαμένη. Το τμήμα που βρισκόσαστε έχει πάθει πανωλεθρία. Είναι προδομένο και εκ των άνω και εκ των κάτω. Είστε ο τελευταίος που έχει απομείνει. Είναι μάταιο να θελήσετε να παίξετε τον τραγικό ήρωα. Αν δεν ξέραμε τίποτα, θα μπορούσατε να τα αρνίσαστε. Αλλά είμαστε σίγουροι πως είστε ένοχος και αυτό είναι κάτι που δεν μπορεί να το αρνηθεί κανείς».

«Πώς είστε σίγουρος για την ενοχή μου, την στιγμή που δεν έχετε κανένα στοιχείο και, από την άλλη μεριά, αυτή είναι αρμοδιότητα των δικαστηρίων;»

«Εμείς είμαστε το δικαστήριο. Μην έχεις μάταιες ελπίδες. Πρόσεχε, παιδί μου, είσαι απελπιστικά μόνος. Αυτό να το καταλάβεις καλά. Κανείς δεν μπορεί να σε βοηθήσει. Οι μόνοι που μπορούν να κάνουν κάτι είμαστε εμείς. Αλλά για να σε βοηθήσουμε, πρέπει να μας βοηθήσεις. Λοιπόν, τι λες;»

«Τι να πω, δεν ξέρω».

«Κοίταξε, παιδί μου. Η Μόσχα δεν θα ενδιαφερθεί για σένα. Για σένα δεν τη νοιάζει. Εσένα σε θέλει να τρως ξύλο στα συλλαλητήρια. Με συγχωρείς, Περικλή, αλλά είσαι κορόιδο. Ο κόσμος είναι χωρισμένος στα δύο. Αποκεί είναι οι κομμουνιστές, αποδώ εμείς, ο ελεύθερος κόσμος. Υπάρχει Αμερική και Ρωσία, τίποτα άλλο. Εμείς τι είμαστε; Αμερικάνοι. Άκου, παιδί μου, πίσω από μένα υπάρχει η Κυβέρνηση, πίσω από την Κυβέρνηση είναι το ΝΑΤΟ, πίσω από το ΝΑΤΟ είναι η Αμερική. Πάρ' το χαμπάρι, κανείς δεν μπορεί να μας κουνήσει. Είμαστε Αμερικάνοι και ευτυχώς που είμαστε, γιατί τώρα αν σε είχανε πιάσει στη Βουλγαρία ή στη Ρουμανία, θα σε είχανε εξαφανίσει. Πρέπει να θεωρείς τον εαυτό σου τυχερό που είσαι στα χέρια μας».

«Τι τυχερός, κ. Λάμπρου. Με δουλεύετε;»

«Αυτή είναι η άλλη όψη του νομίσματος. Όσο ευγενικοί είμαστε, τόσο κακοί μπορούμε να γίνουμε. Με τους καλούς καλοί και με τους κακούς κακοί. Πώς νομίζεις πως γίνονται οι γερές κυβερνήσεις; Με

ωραίους λόγους; Οι μεγαλύτερες δημοκρατίες έχουν γίνει δια πυρός και σιδήρου».

«Δεν μπορώ να καταλάβω τι σχέση έχουν αυτά μ' εμένα».

«Ξέρεις πολύ καλά πως έχουν σχέση, αλλά κάνεις τον κουτό. Είναι το είδος που όταν έρχεται εδώ υποφέρει, υποφέρει χωρίς τελειωμό».

«Υπάρχουνε όρια, κ. Λάμπρου, υπάρχουνε ανθρώπινα δικαιώματα. Σας υπενθυμίζω τη Σύμβαση της Ρώμης, τον ΟΗΕ, τον Ερυθρό Σταυρό».

«Αυτά είναι κομμουνιστικές προπαγάνδες. Μόνο οι κομμουνιστές λένε αυτά, και δεν με αφορούν. Εγώ, ξέρεις πού τα 'χω γραμμένα, και κανείς δεν μπορεί να μας κάνει τίποτα. Και ξέρεις γιατί; Γιατί εμείς τολμήσαμε να κάνουμε κάτι παλικαρίσια, ανοιχτά, ενώ αυτοί προσπαθούνε με ημίμετρα. Είμαστε το χαϊδεμένο παιδί της Δύσης. Είμαστε το μέλλον του δυτικού πολιτισμού. Ξέρουνε τα πάντα για εδώ. Τα πάντα. Καταλαβαίνεις τι εννοώ. Και ξέρουνε πως αυτά είναι απαραίτητα να γίνουν, γιατί πάντα γινόντουσαν και πάντα θα γίνονται. Φυσικά, μπορεί να 'χουμε καμιά διαμαρτυρία μελλοντικά, για τα μάτια, αλλά μέχρι τώρα τίποτα δεν έγινε κι ούτε πρόκειται να γίνει. Αυτά είναι ψιλά γράμματα. Κανείς δεν μιλάει για τους σκλάβους που πέθαναν χτίζοντας την Ακρόπολη. Για την Ακρόπολη μιλάνε όλου».

«Η τελευταία σας φράση είναι "κομμουνιστική". Μόνο οι κομμουνιστές τα λένε αυτά».

«Ανακρίνω σταθερά, είκοσι πέντε χρόνια τώρα, κομμουνιστές. Όσο να 'ναι κάτι ωφελείται κανείς. Και, όπως φαίνεται, αποδώ θα πάρω σύνταξη».

«Τίποτα δεν είναι αιώνιο, κ. Λάμπρου. Τα πράγματα αλλάζουν».

«Ημouνα στη θέση αυτή σ' όλες τις κυβερνήσεις και να 'σαι σίγουρος πως θα 'μαι και ύστερα από αυτή. Γι' αυτό μην έχεις καμιά αμφιβολία. Σε ενδιαφέρει, λοιπόν, να σου πω την τύχη σου, σε περίπτωση που δεν αρπάξεις την ευκαιρία που σου προσφέρουμε; Εκτός βέβαια των επισημονικών ανακρίσεων, που θα τελειώσουν μέσα σε δυο μήνες, παραπάνω δεν μπορείς να κρατήσεις. Άκου, λοιπόν, τι θα γίνει. Θα καταδικαστείς ισόβια. Κανείς δεν μένει ισόβια. Θα βγεις ύστερα από μια εικοσαετία, μπορεί και λιγότερο. Πόσων χρονών είσαι τώρα; Λαμπρά, 26. Όταν βγεις θα 'σαι στην ηλικία μου. Τίποτα δεν θα 'ναι όπως τ'

άφησες. Όταν βγήκαν οι άλλοι από τις φυλακές, ήτανε ντυμένοι με προπολεμικά ρούχα. Οι πάντες θα σ' έχουνε ξεχάσει. Και, το χειρότερο απ' όλα, κανείς δεν θα τολμάει να σου μιλήσει. Θα έχεις τρεις αρρώστιες: σπονδυλαρθρίτιδα, στομάχι και φυματίωση. Όλοι οι παλιοί κομμουνιστές τα 'χουν. Όταν ακούμε κάποιον να μας λέει πως έχει αυτές τις αρρώστιες, ξέρουμε πως είχε παλιά νταραβέρια μαζί μας. Θα περιφέρεις στους δρόμους χωρίς δουλειά. Οι παλιοί σου γνωστοί θα 'ναι πετυχημένοι στα πόστα τους και δεν θα σου μιλάνε, για να μην τα χάσουν. Αυτό έχει γίνει. Και ξέρεις πού θά 'ρθεις να ζητήσεις βοήθεια; Μην σου φανεί περίεργο: σ' εμάς. Κι αυτό έχει γίνει. Έχω βοηθήσει πολύ. Ακόμα και ανθρώπους που πολύ με είχανε κουράσει. Δεν κράτησα κακία· έναν μάλιστα τον πάντρεψα εγώ. Λοιπόν, σκέψου τα πάλι. Ό,τι έχεις να πεις, πες το στα παιδιά. Είναι όλοι αξιωματικοί, πολιτισμένοι άνθρωποι, και θα κοιτάζουν να σε βοηθήσουν. Εμένα να με συγχωρέσεις, έχω κι άλλη δουλειά. Αν χρειαστείς τίποτα, στη διάθεσή σου. Χαίρετε».

Μόλις έφυγε ο Λάμπρου, ο Γκραβαρίτης μού χτύπησε φιλικά τον ώμο και μου είπε:

«Είδες, ρε, πώς σου μίλησε; Σαν πατέρας. Άντε να δούμε τώρα πώς θα δείξεις την ευγνωμοσύνη σου. Άντε, ρε, μην κοιτάς σαν χαμένος. Πες τα να ξαλαφρώσεις την ψυχή σου και να φύγει το βάρος. Μην τα κρατάς μέσα σου και φαρμακώνεσαι».

Δεν υπερασπιζόμουν πια τίποτα. Η ατμόσφαιρα που δημιούργησε ο Λάμπρου ήτανε βαριά. Δεν έμενε από πουθενά χώρος. Τώρα πια δεν φοβόμουν, πνιγόμουν. Τους κοίταζα, με κοιτάζανε. Ο Γκραβαρίτης είχε έρθει από πάνω μου και ο Καραπαναγιώτης χτύπαγε το μολύβι του ρυθμικά πάνω στο γραφείο. Κοίταζα γύρω γύρω. Στο παράθυρό του είχε δύο γλάστρες. Η μια με βασιλικό κι η άλλη με πιπεριές. Το γραφείο του Καραπαναγιώτη ήτανε μεταλλικό. Μπροστά, είχε μια στάμπα με το έμβλημα της αμερικανικής βοήθειας. Σιωπή από όλους μας. Ήτανε φανερό πως δεν είχαμε να πούμε τίποτα άλλο.

Ξεσπάει ο Καραπαναγιώτης:

«Τι νομίζεις, ρε; Πως θα σε περιμένουμε να κάνεις το αυγό; Έχουμε κι άλλη δουλειά να κάνουμε. Εδώ μιλάνε όλοι. Άκουσες τι σου είπε ο

προϊστάμενος. Εδώ όποιος έρχεται, μιλάει. Είναι παράδοση. Δεν θα μας χαλάσεις τη σειρά μας. Μόνο διάλεξε: τώρα ή μετά».

Ο αστυνόμος Καραπαναγιώτης κάνει νόημα στον ανθυπαστυνόμο Γκραβαρίτη να φύγει έξω. Φεύγει. Έξω από την πόρτα, πήρε το μάτι μου τον Λάμπρου, που κρυφάκουγε. Μπαίνει ο Σπανός, του αφήνει κάτι χαρτιά και του λέει πως πιάσανε το τυπογραφείο μιας παράνομης εφημερίδας. Τα ονόματα των συνεργατών είναι εδώ και τα ονόματα των αναγνωστών εκεί. Ο Καραπαναγιώτης, χωρίς να τα δει, τα βάζει στο συρτάρι του. Ο κ. Σπανός έκανε πως δεν με ήξερε. Ούτε ένα «γεια σου» δεν μου είπε. Φεύγει. Είχανε αρχίσει ν' ανοιγοκλείνουν οι πόρτες· κακό σημάδι. Αμηνανία. Ξανά το δωμάτιο. Είχε κάτι ντουλάπια αρχείου κι ένα άλλο γραφείο. Οι δυο τύποι αμίλητοι όλη αυτή την ώρα. Ο Καραπαναγιώτης είχε το λόγο.

«Λοιπόν, Κοροβέση, για να τελειώνουμε. Αν δεν μιλήσεις, θα σε δώσω σ' αυτό το κτήνος με το μουστάκι»· εννοούσε τον Γκραβαρίτη. «Ξέρεις, αυτός είναι από χωριό και δεν καταλαβαίνει πολλές τσιριμιόνιες. Αν πέσεις στα χέρια του, θα βλαστημήσεις το γάλα της μάνας σου. Θα παρακαλάς να μιλήσεις, αλλά τότε θα 'ναι αργά. Χώρια που μπορεί να λες και να μην θέλει να σταματήσει. Γιατί, ξέρεις, τη γλεντάει αυτή τη δουλειά. Λοιπόν, σκέψου και πες μου σε πέντε λεπτά».

Έφυγε κι έμεινα μόνος μου με τους δύο τύπους. Ο ένας ήτανε λίγο φιλόσοφος. Κούνησε το κεφάλι του και μου είπε θλιβερά:

«Δεν λυπάσαι τα νιάτα σου, ρε παιδάκι μου; Η ζωή είναι ωραία. Ξέρεις πόσες πιθανότητες έχεις να μην μιλήσεις;»

«Πόσες;»

«Καμιά. Εδώ στελεχάρες έχουνε μιλήσει και νομίζεις πως δεν θα μιλήσεις εσύ; Και θα σου βγει και το κακό όνομα».

Ανοίγει πάλι η πόρτα· ο Γκραβαρίτης. Μου λέει να σηκωθώ μ' ένα τόνο άγριο, λιγάκι προσποιητό. Δεν μπορούσα να περπατήσω και στηριζόμουν στις ντουλάπες. Ο Γκραβαρίτης μού δίνει μια μπουνιά, γιατί, λέει, με τα βρομόχερά μου λέρωνα το δημόσιο υλικό. Μπαίνει και ο Καραπαναγιώτης. Ρωτάει αν εξακολουθώ να λέω ψευτιές. Δεν απάντησα. Συνεχίζει:

«Βάλ' του χειροπέδες, Βασίλη, και πάρ' τον».

Ο Βασίλης είπε πως δεν του χρειάζονται χειροπέδες. Οι δύο τύποι είχαν σηκωθεί και ετοιμαζόντουσαν να ακολουθήσουν. Δεν ξέρω γιατί, του είπα αυτή τη μάταιη φράση:

«Είμαι άρρωστος, έχω ήδη βασανιστεί και το ξέρουνε έξω. Ο Ερυθρός Σταυρός θα ενδιαφερθεί για μένα. Σας καθιστώ υπεύθυνο για ό,τι μου συμβεί».

Αντίδραση Καραπαναγιώτη:

«Άμα σε βρει ο Ερυθρός Σταυρός, να μου γράψεις. Και ποιος είσαι εσύ, που θα ενδιαφερθεί ο Ερυθρός Σταυρός; Εμάς θα πιστέψουνε, τα γαλόνια μας, που τα έχουμε κερδίσει με αίμα κι όχι εσένα, τζουτζέ, ε τζουτζέ! Εδώ είναι Νταχάου, ρε. Πάρ' το απόφαση. Ούτε ο Ου Θαντ δεν μπορεί να σε σώσει. Θα περάσεις καλά στα Ες Ες, έννοια σου. Πάρ' τον, Βασίλη».

Ο Βασίλης είπε ένα «γίες σερ» και μαζί με τους άλλους δύο φύγαμε.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΡΙΣΗ Β΄

Στηριζόμουν στους άλλους δύο για να περπατήσω. Διασχίσαμε τον διάδρομο μ' όλον εκείνον τον κόσμο. Κοίταξα για κάποιον γνωστό. Κανείς. Όλος εκείνος ο κόσμος χαμογελούσε με την έκφραση του ανθρώπου που ξέρει καλά τι γίνεται, είναι πληροφορημένος από μέσα. Ο Γκραβαρίτης, σαν αρχηγός αποστολής σε εξερεύνηση στη ζούγκλα του Αμαζονίου, προχωρούσε μπροστά. Ο Γκραβαρίτης είχε αποκτήσει προσωπικότητα. Μια δυο φορές φούσκωσε τα στήθια του σαν παλαιστής. Ανεβαίναμε τις σκάλες. Ο Γκραβαρίτης, βλέποντας τη δυσκολία που είχα ν' ανέβω τα σκαλιά, με ρώτησε τι έχουν τα πόδια μου.

«Τι να 'χουν τα πόδια μου· τίποτα».

«Α! Τίποτα, ε;» και άρχισε να με πατάει πάνω από τα παπούτσια. Σχεδόν πήδαγε. Τα πόδια μου, πληγιασμένα από την περασμένη φορά, ανοίξανε. Σε κάθε σκαλοπάτι άφηνα και μια στάμπα από αίμα. Κάποιος της παρέας συμβούλεψε τον Βασίλη να μην κάνει σκουπίδια. Ο Βασίλης το βρήκε λογικό και σταμάτησε, αν κι εξάλλου είχαμε φτάσει στο τέλος της σκάλας.

Ταράτσα, ένας εκτυφλωτικός ήλιος που με στράβωσε, ωραία μέρα. Η υγρασία της νύχτας δεν είχε ακόμα στεγνώσει. Πρέπει να 'ταν ακόμα πρωί. Κακό αυτό. Μια ολόκληρη μέρα μπροστά μας. Φτάσαμε στο πλυσταριό. Φαινότανε καθαρά. Ο πάγκος τη μέρα είναι απάνθρωπος. Η ράχη του γυαλίζει σαν παρκέ· ακόμα πιο πολύ έχει εκείνη την στιλπνότητα που αποκτάνε τα εργαλεία όταν δουλεύτουνε πολύ. Ο πάγκος τη μέρα είναι από τα πράγματα που μπορεί να σε τρομάξουν μέχρι θανάτου. Κρατιόμουνα διστακτικός, κοίταξα περίεργα. Δεν ξέρω γιατί, νόμιζα πως

είναι πιο ασφαλές να μην δείξω οικειότητα, να μην δείξω πως τα 'ξερα αυτά τα πράγματα. Έπρεπε να βγάλω τα ρούχα μου.

«Ολα;»

«Όχι' μόνο το πουλόβερ. Τ' άλλα αργότερα».

«Καλά».

Δεν μπορούσα να στηριχτώ στα πόδια μου, για να βγάλω το πουλόβερ. Με βοήθησε ο Γκραβαρίτης.

Αρχισαν να με δένουν στον πάγκο. Ο Γκραβαρίτης κάνει επιθεώρηση και τους εξηγεί πως μ' έχουν δέσει πολύ χαλαρά. Το καλό δέσιμο, συμβουλεύει, πρέπει να 'ναι πολύ σφιχτό, γιατί διαφορετικά θα πρηστώ ολόκληρος. Αυτά δεν είναι δουλειές για ατζαμήδες. Ο Γκραβαρίτης, για να πετύχει το μάξιμουμ, έβαζε το πόδι στον πάγκο για αντίσταση και τράβαγε. Οι ετοιμασίες αυτή τη φορά είχανε την βραδύτητα των ανθρώπων που ξέρουνε καλά τη δουλειά τους. Είναι βεντέτες. Μου φορέσανε στα μάτια μια στρογγυλή λουρίδα πανιού, που ήτανε ήδη έτοιμη γι' αυτή τη δουλειά. Άφηνε όμως έναν μικρό χώρο κάτω από τα μάτια και μπορούσα να δω προς την κατεύθυνση των ποδιών. Φέρανε κι ένα μικρό μαξιλαράκι και το βάλανε στο στόμα. Δεν βρισκανε όμως το λουρί, και το δέσανε πρόχειρα μ' έναν σπάγκο. Το αισθάνθηκα χαλαρό. Θα μπορούσα να φωνάξω. Ο Γκραβαρίτης ήρθε από πάνω μου και δοκίμασε αν βλέπω κάτω από το πανί. Κατάλαβα πως ήτανε ο Γκραβαρίτης, γιατί βρόμαγε. Είχε μια ειδική μυρουδιά το δέρμα του. Ζήτησε το σίδερο. Άλλο στάδιο. Περίμενα πως θα άφηνε ένα διάστημα, όπως γίνεται συνήθως. Είναι πολύ βασανιστικό να περιμένεις, αλλά είναι καλύτερο από τον φάλαγγα. Ο Γκραβαρίτης άρχισε αμέσως.

Το σίδερο έχει πιο λεπτή διείδυση, είναι σαν να σε κόβουν. Μεταβιβάζεται σαν λεπίδι. Ένα ξύλο που το πελεκάνε. Το μαξιλαράκι έφυγε από το στόμα και κάποιος έτρεξε και το κράταγε. Εντούτοις φώναζα. Τότε άφησε το μαξιλαράκι και άρχισε να με στραγγαλίζει. Ο αέρας που υπήρχε στο στήθος εγκλωβίστηκε. Ο Γκραβαρίτης συνέχιζε να χτυπάει. Μεθοδικά και με ρυθμό. Και τα δυο μαζί δεν αντεχόντουσαν. Το πνίξιμο και το πελέκημα είχανε γίνει μια ενότητα. Δεν καταλάβαινα πότε χτυπάει ήτανε κάτι που διαρκούσε. Άκουσα έναν χαφιέ να λέει:

«Ασ' τόνε, έχει μπλαβιάσει».

Ο άλλος άφηνε τα χέρια σιγά σιγά, να δει αν θα φώναζα. Πού να φωνάξω! Μόνο αέρα ήθελα. Ξεχωρίστηκε πάλι η υφή του φάλαγγα. Περιμένω να ακούσω τον ήχο πριν λιποθυμήσω. Τίποτα. Από τον ρυθμό κατάλαβα πως δεν είναι κάτι που θα τελειώσει γρήγορα. Την περασμένη φορά ήμουνα τυχερός. Υπομονή. Πρέπει ν' αρχίσω να μετρώ. Μέτραγα, έχανα τους αριθμούς, ξανάρχιζα.

Με συνεφέρανε με νερά. Ο Γκραβαρίτης, πάνω από το κεφάλι μου, με ρωτάει αν είμαι εντάξει. Τι να πω;

«Εντάξει».

Ακόμα δεμένος στον πάγκο. Είχα γίνει ένα με τον πάγκο. Μια μύγα που πιάστηκε στα σαρκοβόρα φυτά. Αυτές τις στιγμές δεν υπάρχεις. Ο Γκραβαρίτης με ρωτάει αν μ' άρεσε. Το ένα μου πόδι έχει σπάσει, λέει, δεν θα γλιτώσω τη γάγγραινα αν συνεχίσω έτσι. Να σώσω τουλάχιστον το άλλο, που είναι γερό ακόμα.

«Τι με κοιτάς, ρε πούστη, σαν το γάιδαρο που κλάνει; Θα μιλήσεις, ρε πούστη;»

Ξανά. Επενεργούσε πάνω μου μια ακατάληπτη δύναμη. Δεν είναι πόνος. Ο πόνος είναι κάτι που ορίζεται. Αυτό είναι ένα αίσθημα εκμηδενισμού. Προσπαθούσα να καταλάβω σε ποιο σημείο χτυπάει. Ήταν αδύνατο. Από πού έρχεται αυτό το πράγμα; Τον έβλεπα τον Γκραβαρίτη, έβλεπα το λοστάρι που ανεβοκατέβαινε στα πέλματα, αλλά πέλματα δεν υπήρχανε. Περιμένεις, περιμένεις, και κάποιο ένστικτο σου λέει «Φτάνει πια, αρκετά. Ξέφυγε, μπορείς να ξεφύγεις. Αρκετά πια!». Αυτό το αίσθημα είναι πολύ έντονο. Κυριαρχεί πάνω από τον φάλαγγα. Αισθάνεσαι σε μια στιγμή πως είναι πολύ φυσικό. Έτσι πρέπει να γίνει. Θέλεις να ξεφύγεις. Το βλέπεις πως δεν θα μπορέσεις να αντισταθείς. Τότε φοβάσαι ακόμα περισσότερο. Έπειτα έρχεται μια ντροπή. Αυτά τα αισθήματα διαδέχονται το ένα το άλλο. Αλλά δεν γίνονται μέσα σε μια τάξη. Βρίσκεσαι στο κέντρο της δίνης. Είναι εκπληκτικό! Μπορεί κανείς να σκέφτεται κι εκείνη την ώρα. Μπορείς να θυμηθείς κάτι, να βάλεις το μυαλό σου να θυμηθεί πώς λέγεται ο τρίτος δρόμος μετά το σπίτι σου. Μπορείς να θυμάσαι πόσα τηλεφωνικά νούμερα ξέρεις απ' έξω. Η νέα σου εμπειρία σ' απομακρύνει. Το πελέκημα συνεχίζεται. Πάρ' το απόφαση, δεν υπάρχει έλεος. Είναι αυτοί κι εμείς. Εμείς; Ποιοι εμείς;

Δεν ξέρεις. Ξέρεις ένα πράγμα, σίγουρο, καθαρό. Όχι, μ' αυτούς δεν υπάρχει γέφυρα. Ανήκουμε σ' άλλον πολιτισμό. Πρέπει να κρατηθείς. Σε λίγο θα λιποθυμήσεις. Εκπληκτικά φτιαγμένος ο άνθρωπος. Κάποιος από τους δυο μας θα κουραστεί, κάποιος θα εγκαταλείψει αυτή την αναμέτρηση. Αναμέτρηση! Και γιατί όχι; Ανώνυμος ο Έλλην: αντίσταση η αρχή της αρετής είναι η αντίσταση. Και γιατί όχι μια αναμέτρηση; Τουλάχιστον αυτή τη στιγμή. Εκείνος κι εγώ. Ακριτικά τραγούδια. Διγενής. Δεν τόνιζα σωστά μια φράση στη σχολή, φώναζε ο δάσκαλος. Φωτογραφίες από την Αντίσταση: αντάρτες. Η φωτογραφία του Κρητικού μπροστά στο απόσπασμα. Έτοιμος για εκτέλεση. Αρπάζει την ξιφολόγη του Γερμανού και τον σκοτώνει. Τινάζομαι τώρα που νιώθω δυνατός, γκρεμίζομαι, χάνομαι.

Συνήλθα μόνος μου. Ήμουν μούσκεμα στα νερά. Ο Γκραβαρίτης έλειπε. Μόνο οι δυο χαφιέδες. Κουβεντιάζουν, ακούω τον διάλογο:

«Μα τι είναι;»

«Δεν ξέρω, προχτές το βράδυ τον πιάσανε».

«Ε, κάτι θα 'ναι. Στους "πνευματικούς" δεν είναι;»

«Ναι. Ποιος ξέρει τι σόι κομμουνιστής θα 'ναι».

«Κομμουνιστής είναι;»

«Αμ' τι θα 'ναι».

«Κρατάει όμως».

«Ε, πού θα πάει; Κοντεύει».

«Για δες, είναι εντάξει τώρα;»

Έρχεται και με σκουντάει λιγάκι, με ρωτάει πώς πάω, του λέω «Καλά». Φεύγει κι έρχεται με τον Γκραβαρίτη. Πλησιάζοντας με πήρε η μπόχα. Είχε ιδρώσει και η βρόμα του είχε γίνει αφόρητη. Αυτή τη φορά ήτανε πραγματικά θυμωμένος. Μου ζήτησε ξεδιάντροπα να τα πω όλα και αμέσως. Θεέ και Κύριε, ύστερα από τόσο κακό πάλι τα ίδια! Αν μπορούσα, θα γέλαγα. Μ' άρπαξε από τον λαιμό και μου χτύπαγε το κεφάλι στον πάγκο. Φώναζε πως έχει να δει μέρες τα παιδάκια του εξαιτίας μου και θα του το πληρώσω. Έθετε επίμονα και επαναληπτικά την αξίωσή του: να του τα πω όλα και αμέσως.

Ξανάρχισε. Τα χτυπήματα στο κεφάλι μού είχανε φέρει ζάλη. Κάτι κουνήθηκε και αισθανόμουν μετέωρος. Ο πάγκος κολλημένος πάνω

μου. Είχα αφομοιωθεί με τον πάγκο. Δεν ήξερα πού αρχίζω εγώ και πού τελειώνει ο πάγκος. Αυτός εκεί, χτύπαγε. Η επιμονή μερικών ανθρώπων καταντάει φαινόμενο. Μου 'ρθε να του πω «Άδικα χάνεις τον καιρό σου, δεν ξέρω τίποτα». Αλλά δεν τόλμησα. Εξάλλου, ποιος ξέρει ακόμα τι έχει να γίνει; Τώρα όμως υπήρχε κάτι παρηγορητικό. Είχα αρχίσει και δεν αισθανόμουν συμπαγής. Ήμουν άνευρος, σαν μαλάκιο. Αν δεν υπήρχε ο πάγκος και το σκοινί να με κρατάει, θα 'χα διαλυθεί σαν νερό.

Έχασα τις αισθήσεις μου. Συνήλθα. Ο Γκραβαρίτης κουρασμένος σε μια γωνιά κάπνιζε, ένας χαφιές έπινε καφεδάκι. Και το να βασανίζεις, φαίνεται, είναι κούραση. Ο ένας χαφιές είχε απογοητευτεί κι έλεγε πως άδικα χάνουμε την ώρα μας. Ο άλλος έλεγε πως είναι σκληρός ο πούστης, παρόλο που δεν του φαίνεται, και ο Γκραβαρίτης υποσχόταν πως θα με μαλακώσει. Τέλειωσε το διαλειμματάκι και, χωρίς να με ρωτήσουν αν είμαι εντάξει, ο Γκραβαρίτης ξανάρχισε.

Τώρα πια δεν μ' ένοιαζε. Το μόνο που θυμάμαι είναι πως δεν μ' ένοιαζε πια. Ένα αίσθημα που σημαίνει πως πάσανε να λειτουργούν τα ένστικτα αυτοάμυνας. Σαν να μην με αφορούσε όλο αυτό το κακό. Ούτε καν λυπόμουν. Πάει πια, δεν υπάρχεις. Τελεία και παύλα. Όμως κάτι έμενε που δούλευε. Ένας λογιστής κατέγραφε λεπτομέρειες, τίποτα άλλο.

Ύστερα κενό, για ένα μεγάλο διάστημα. Όσες φορές πήγα να ανασυνθέσω τι έγινε κατόπιν, δεν μπόρεσα να βρω τίποτα να στηριχτώ. Όταν συνήλθα, ήμουν στον πάγκο ακόμα, αλλά λυμένος. Ο Γκραβαρίτης κουνούσε το κεφάλι μου αριστερά δεξιά. Ένας χαφιές μού είχε πάρει το χέρι και το κούναγε. Οι αντιδράσεις μου είχανε κατέβει στο μηδέν. Ο Γκραβαρίτης αποφαίνεται πως είμαι εντάξει και τους δουλεύω όλους. Μου χτυπάει μια δυο φορές το κεφάλι δυνατά.

«Τώρα θα δεις τι έχεις να πάθεις, ρε παλιοπούστη. Θα μείνεις αόμματος».

Σηκώνει τα χέρια του και τα κατεβάζει με φόρα στα μάτια, πιέζει τους βολβούς προς τα κάτω. Δεν πονάω, αλλά υπάρχει απόλυτο σκοτάδι. Οι βολβοί προχωράνε προς τα κάτω.

Σχεδόν είναι σίγουρο πως είναι κόλπο. Σκέφτομαι πως δεν είναι

δυνατόν να αφήνουν τέτοιες ιατροδικαστικές αποδείξεις βασανιστηρίων. Θυμάμαι πως στο κρανίο υπάρχει μια μεγάλη κοιλότητα, που έχει μέσα τους βολβούς. Φαίνεται, μπορούν να κατέβουν αρκετά κάτω. Αλλά, πάλι, δεν πιστεύα έτσι για τα βασανιστήρια. Το πιο λογικό είναι να μην τα βγάλουν. Αλλά, πάλι, καμιά φορά δεν ξέρεις. Είχα δίκιο. Σταμάτησε.

Μαζί με τους άλλους, αρχίζει να με γδύνει. Βλέπει πως είχα χρυσά μανικετόκουμπα. Τραβάει το πουκάμισο και το σκίζει. Γίνεται έξω φρενών.

«Χρυσά μανικετόκουμπα, ρε πούστη; Πού τα βρήκες; Το Κόμμα στα 'δωκε; Εγώ, ρε καργιόλη, έχω είκοσι χρόνια υπηρεσίας και δεν αξιώθηκα να πάρω ποτέ μου».

Με αρπάζει από τα μαλλιά κι αρχίζει να με γυρίζει γύρω γύρω στο πλυσταριό. Μου χτυπάει το κεφάλι στο γόνατό του, έπειτα στη γωνιά του πάγκου. Σπάει ένα δόντι μου. Με κλοτσάει στην κοιλιά. Παίρνει το λοστάρι και αρχίζει να με χτυπάει στα καλάμια, στα γόνατα, στους αστραγάλους και στα κόκαλα της λεκάνης. Έπειτα στα γεννητικά όργανα, που από πάνω τα φτύνει. Νομίζω πως ένας χαφιές φώναξε «Όχι εκεί!» ή «Φτάνει πια!».

Δεν είμαι σίγουρος αν είπε ακριβώς αυτό. Πάντως μου φάνηκε κάτι σαν διαμαρτυρία. Με παίρνουνε και με ρίχνουνε πάνω στον πάγκο, μπρούμυτα. Ο Γκραβαρίτης μιμούμενος τη φωνή του Καραγκιόζη λέει:

«Τώρα θά 'ρθει ο αράπης να σου κόψει τ' αρχίδια και να σε γαμήσει».

Πήρε το λοστάρι κι άρχισε να το σπρώχνει στον πρωκτό.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Βρήκα τις αισθήσεις μου· ήμουν παρατημένος σε μια γωνιά. Φαίνεται το καταλάβανε κι αρχίσανε να μιλάνε δυνατά, για ν' ακούω. Ο Γκραβαρίτης έδινε οδηγίες:

«Λοιπόν, για να ζήσει αποκλείεται, για να μιλήσει αποκλείεται. Η μόνη λύση είναι να τον ρίξουμε από την ταράτσα και να πούμε πως αυτοκτόνησε».

Συμφώνησαν και με πιάσαν από τα πόδια και με σέρνουν έξω. Με σηκώνουν και μ' ακουμπάνε σ' ένα τοιχαλάκι. Ενενήντα εννιά στα εκατό το τοιχαλάκι δεν ήταν αυτό που βλέπει στον δρόμο. Από την άλλη μεριά ήμουν και θεόγυμνος. Αποκλείεται να το κάνανε. Είπανε ένα «Δώσ' του!» και με σπρώξανε. Αιώνες αγωνίας μέσα σε δευτερόλεπτα. Μπορεί και να σε ρίχνουν από την ταράτσα στον δρόμο, κι εσύ δεν μπορείς να φωνάξεις.

Το τοιχαλάκι ήταν περίπου εβδομήντα πόντους από την ταράτσα. Με ξανασύρανε μέσα. Η ταράτσα είχε χαλίκι και μου πλήγωσε την πλάτη. Μ' αφήσανε σε μια γωνιά. Τελικά ήρθε νέα έμπνευση στον Γκραβαρίτη:

«Θα τον σκοτώσω τον πούστη. Για να μην βρω κανέναν μπελά, θα πούμε ότι πήγε να το σκάσει».

Ένας χαφιές βρίσκει καλύτερη δικαιολογία:

«Να πούμε ότι πήγε να μας σκοτώσει και αμυνθήκαμε».

Ο Γκραβαρίτης τον επιπλήττει, λέγοντας του πως είπε μαλακία. Ο Γκραβαρίτης βγάζει το πιστόλι και το κολλά πάνω από το μάτι μου και το σκαλίζει. Μου λέει να κάνω την προσευχή μου. Το οπλίζει. Επεμβαίνει ο τρίτος και του τραβάει το χέρι:

«Όχι, κύριε προϊστάμενε! Θα βρούμε όλοι μας τον μπελά μας, θα μας στείλουνε στα Γιούρα».

Ο Γκραβαρίτης επέμενε.

Κάποιος ανέβηκε πάνω και φώναξε τον Γκραβαρίτη στο τηλέφωνο. Μ' άφησε και κατέβηκε κάτω. Είχανε αρχίσει να με πιάουν σπασμοί. Τώρα ήθελα να 'χω τις αισθήσεις μου. Πίστευα πως αν έκλεινα τα μάτια μου, θα με σκότωναν. Ξανάρχεται ο Γκραβαρίτης με τον Καραπαναγιώτη και τον Λάμπρου. Έρχεται κοντά μου ο Καραπαναγιώτης και μου βάζει κάτι στο στόμα. Νόμισα πως ήταν καραμέλα ή, τουλάχιστον, κάτι θεραπευτικό. Από τις φωνές και τα αίματα, το στόμα μου ήτανε ξερό. Τη δάγκωσα, ήτανε κόκκινη πιπεριά, απ' αυτές που ζεματάνε. Τινάχτηκα πάνω. Γελάσανε. Ο Λάμπρου σχολίασε πως αυτά παθαίνουν όσοι δεν αγαπάνε τη δημοκρατία. Ο Γκραβαρίτης αισθάνθηκε μειονεκτικά. Παίρνει δεύτερη πιπεριά και μου την σπάει στα ρουθούνια και στα μάτια. Πήγε να τη βάλει στο στόμα, αλλά δεν μπορούσε να το ανοίξει. Τότε πήρε το ξύλο και με κοπάνησε στα χείλια.

Όταν βαρέθηκα αυτό το παιχνίδι, τους ήρθε μια καλύτερη ιδέα. Πήρανε μια λεκάνη που είχε μέσα TIDE –κάποιος έπλενε ένα πουκάμισο και το είχε ξεχάσει στην ταράτσα– προσθέσανε χλωρίνη και μου το ρίξανε στο στόμα. Ο Γκραβαρίτης με το ξύλο κράταγε το στόμα μου ανοιχτό. Μήνες και μήνες δεν μπορούσα ν' αντέξω τη μυρουδιά της χλωρίνης. Και που την έβλεπα, μου προκαλούσε εμετό. Τελικά, βαρεθήκαμε και μ' αφήσανε. Είχε περάσει κι η ώρα και θέλανε να γυρίσουνε στα σπίτια τους. Το μεροκάματο είχε βγει για σήμερα.

Ο Γκραβαρίτης πήγε στην βρύση, πλύθηκε, και πήγε στο τζάμι του παραθύρου και χτενιζότανε. Περιποιήθηκε το μουστάκι, κοιτάχτηκε μια δυο φορές λοξά κι έφυγε σφυρίζοντας. Βγαίνοντας με φτύνει, λέγοντας:

«Φτου σου, ρε άτιμε άνθρωπε!»

Έμεινα την υπόλοιπη μέρα στην ταράτσα. Συνέχεια ο φόβος πως κάτι καινούργιο θα γίνει. Τώρα, αυτό που τόσες φορές είχα ευχηθεί ήταν ο μεγαλύτερός μου τρόμος. Να μην χάσω εντελώς τις αισθήσεις μου, να κρατηθώ από κάπου. Κυλούσα συνέχεια σε σκοτεινές σήραγγες και ήθελα να ξεκουραστώ. Δεν με βοηθούσε τίποτα να το κάνω. Κράταγα τα μάτια μου ανοιχτά και δεν μπορούσα να δω. Οι εικόνες θρυμματίζονταν σε

φωτεινά στίγματα, που παρέμεναν μετέωρα. Οι ήχοι παραμορφώνονταν και γινόντουσαν αργοί και μαλακοί. Το μόνο σκούνημα που μου ξεκαθάριζε την εικόνα και τον ήχο, για λίγες στιγμές, ήταν η σκέψη τού πού βρισκόμουν, αλλά αυτό μου έδινε μεγάλη κούραση και χανόμουνά πάλι. Αυτό γινόταν όλη τη μέρα. Στα φωτεινά σημεία, θυμάμαι μια σειρά από μικρά γεγονότα. Δεν είμαι σίγουρος αν τα παραθέτω με τη σωστή τους σειρά.

Μετά την αποχώρηση των μεγάλων, άρχισε να περνάει μια σειρά «περίεργων», που μου δίνανε και μια μικρή κλοτσιά στη μέση ή στην πλάτη λέγοντας:

«Σήκω ρε, δεν έχεις τίποτα. Σήκω να πας στο σπίτι σου!» ή «Σήκω ρε, έχει έρθει η μάνα σου κάτω και σε περιμένει».

Δύο είχανε διαφορετικές αντιδράσεις.

Ο ένας ρώτησε πολύ σοβαρά αν μίλησα και, όταν έλαβε την απάντηση πως δεν είπα λέξη, σχολίασε:

«Καλά να πάθει. Το κεφάλι του φταίει. Δεν πρέπει να 'χει παράπονο, κανείς δεν μπορεί να ξεφτιλίζει ατιμωρητί το κράτος».

Ο άλλος με σήκωσε και μου έβαλε στο στόμα ένα τσιγάρο, όπως κάνουνε σ' έναν χιονάνθρωπο, και μου έκανε πλάκα:

«Ω ρε, φάτσα που έχει ο πούστης!» ή «Τι πλάκα έχει ο μπαγάσας! Σαν πίθηκας έχει γίνει!»

Το τσιγάρο κόντευε να φτάσει στα χείλια μου. Αισθάνθηκα την καύτρα να πλησιάζει στα χείλη μου και πήγα να την πετάξω. Ήταν αδύνατον να κουνήσω το χέρι μου ή το κεφάλι μου. Είχα παραλύσει εντελώς. Αυτή η νέα κατάσταση μου έδωσε μια εγρήγορση. Καταλάβαινα και έβλεπα καλύτερα τώρα. Ευτυχώς, το τσιγάρο έπεσε από το στόμα και στάθηκε στο πόδι μου. Ο χαφιάς σχολίασε:

«Κοίταξε το παχύδερμο! Καίγεται και δεν κουνιέται!»

Κάποιος έτρεξε, πήρε το τσιγάρο από πάνω μου, το πέταξε και είπε:

«Να αφήσεις ήσυχο τον άνθρωπο, γιατί αν πάθει τίποτα, εγώ θα 'μαι υπεύθυνος. Εγώ τον έχω χρεωθεί κι όχι εσύ».

Ο άλλος είπε:

«Τόσα και τόσα έπαθε. Το τσιγάρο τι θα του κάνει;»

Οι δύο βοηθοί του Γκραβαρίτη είχανε μείνει μαζί μου για φρουρά.

Κουβέντιαζαν τα βάσανα τους, για να περάσει η ώρα. Ζητάγανε οινόπνευμα να απολυμάνουν τα χέρια τους. Ο ένας μάλιστα ισχυριζόταν πως, όταν πέθανε ο πατέρας του, δεν του 'πιασε τ' αρχίδια, και τώρα είναι υποχρεωμένος να πιάνει τ' αρχίδια του κάθε αλήτη. Κατέληξε στην απορία:

«Ηθελα να 'ξερα πώς θα μ' ανταμείψει το κράτος γι' αυτές τις υπηρεσίες».

Ο άλλος συμφώνησε απλά, με το εξής απόφθεγμα:

«Αυτές οι υπηρεσίες δεν πληρώνονται με τίποτα!»

'Υστερα προχώρησαν σ' άλλα θέματα. Ο ένας, που ήξερε καλά τους κομμουνιστές και ήξερε όλα τους τα κόλπα, έλεγε πως δεν έχω πάθει τίποτα και τους δουλεύω κι όλα αυτά τα 'χω μάθει στη «Σχολή Μπελογιάννη» και, ως εκ τούτου, είμαι πολύ επικίνδυνος. Ήταν σίγουρος πως έχω διαβάσει κάποιο βιβλίο. Αν γύριζαν την πλάτη, ισχυριζόταν, θα μπορούσα να αρπάξω μια σανίδα και να τους ανοίξω το κεφάλι στα δύο, την στιγμή που θα νόμιζαν πως είμαι ψόφιος. Ο άλλος είχε κάτι αντιρρήσεις, αλλά δεν είχε αρκετά δυνατή προσωπικότητα να υποστηρίξει τα επιχειρήματα του, κι αυτό έδινε το δικαίωμα στον άλλο να λέει κάθε τόσο:

« Άκουγε κι εμένα που ξέρω ».

Κάποιος από τους περίεργους ανέβηκε καθυστερημένα, έψαξε τα ρούχα μου να δει αν υπάρχει κανένα σημάδι και επειδή δεν βρήκε σημάδι, πήρε όσα λεφτά βρήκε. Δικαιολογήθηκε πως αυτά τα λεφτά είναι της Μόσχας και δεν μου χρειάζονται.

Ένας άλλος ήρθε πολύ κοντά μου και με ρώτησε φωναχτά στο αυτί αν θέλω τίποτα. Βλέποντας με να μην αντιδρώ, πήρε τα χέρια μου κι άρχισε να μου τα τρίβει στους καρπούς. Μετά μου έδειξε να τα ανοιγοκλείνω. Τα κατάφερα, αλλά μου ήταν αδύνατον να σταματήσω. Μου τα σταύρωσε και έφυγε. Δεν ξέρω αν ήταν ο ίδιος ή άλλος που ήρθε αργότερα με μια κουβέρτα κι ένα τσάι. Με φάσκισε στην κουβέρτα και προσπάθησε να μου δώσει το τσάι. Ήταν όμως αδύνατον να πιω. Τα χείλη μου δεν κουνιόντουσαν. Προσπαθούσε να μου το δώσει μ' ένα κουταλάκι. Κι αυτό μάταιο. Το τσάι κατρακύλαγε έξω από το στόμα μου. Έλεγε συνέχεια:

« Δεν μπορεί, είδες; Δεν μπορεί ».

Ένας από τους φύλακες του είπε να κάνει γρήγορα, γιατί μπορεί να 'ρθει κανείς απάνω και να βρει κανένα διάολο. Έφυγε.

Συνήλθα λιγάκι όταν με κατεβάζανε από τις σκάλες. Τώρα ήταν νύχτα. Με κρατάγανε πολλοί. Το κεφάλι μου κρεμότανε και χτύπαγε στα σκαλιά. Κάποιος μου το ανασήκωσε λιγάκι. Είχα χάσει εντελώς τον προσανατολισμό μου. Γνώρισα για μια στιγμή τον Λάμπρου, που τους έλεγε « Σιγά, σιγά! ». 'Υστερα τίποτα.

Θυμάμαι μια έντονη μυρουδιά βενζίνας. Το κεφάλι μου ακουμπούσε σε κάτι κρύο. Μια μηχανή μάρσαρε. Αυτόματος προσδιορισμός χώρου. Κίνδυνος. Με είχανε ρίξει πάνω στη μηχανή ενός τζίπ και μου κρατάγανε τα χέρια, ένας από τη μια μεριά κι ένας από την άλλη. Το τζίπ προχωρούσε αργά, το καταλάβαινα. Κάποιος φώναζε πολύ δυνατά κοντά μου:

« Λιώσ' τονα, λιώσ' τονα! »

Αυτόματος συλλογισμός: φαίνεται μ' έχουνε χτυπήσει πολύ και θέλουνε να με λιώσουν με το αυτοκίνητο, για να παρουσιαστεί σαν δυστύχημα. Δεύτερη σκέψη: θα 'ναι ηλίθιο από μέρους τους να με σκοτώσουν τώρα και να μην περιμένουν να γίνω καλά, για να με ξαναακρίνουν. Τρίτη σκέψη: υπάρχουνε πολλοί μάρτυρες, είναι αδύνατον να με σκοτώσουν μπροστά σε τόσο κόσμο. Κάποιος από αυτούς θα το πει και θα μαθευτεί. Το τζίπ προχώρησε και σκούνταγε μαλακά στον τοίχο. Λιποθύμησα.

401 γενικό στρατιωτικό νοσοκομείο

Ένας χώρος σαν το αρνητικό φιλμ. Προσδιορίζω με δυσκολία. Δωμάτιο κελί, σιδερένια πόρτα κλειστή, κάποιος με πολιτικά σε μια καρέκλα διαβάζει εφημερίδα, στο παράθυρο σίδερα, χωρίς τζάμια, μέρα. Ξαπλωμένος σ' ένα κρεβάτι. Φαίνεται δεν έχω μετακινηθεί καθόλου. Τα σκεπάσματα ατσαλάκωτα. Πόσον καιρό έτσι; Πού; Γιατί; Δεν είχα καθόλου δύναμη, δεν είχα καθόλου μνήμη, όλα ήσυχα, μια κούραση εξουθενωτική. Αδυναμία προσδιορισμού χρόνου. Ύστερα τίποτα.

Ένα βάρος τεράστιο, σαν χάλκινη καμπάνα, με τράβαγε από κάτω για πολλή ώρα. Με συνεφέρνει βίαια, σπαρταράω, εξακολουθεί το τράβηγμα. Προσδιορισμός: ένας χοντρός έχει σηκώσει τα σκεπάσματα και με τραβάει από τα γεννητικά όργανα, τα στρίβει. Δεν είναι ένας, είναι πολλοί. Όχι: ένας. Ο χοντρός τραβάει. Οι άλλοι γύρω του. Φοράνε άσπρες μπλούζες. Ο χοντρός λέει:

«Μίλα βρε, μίλα... Φώναξε».

Αδύνατον να φωνάξω. Μόνο τινάζομουν. Μια πέτρα είχε σφηνωθεί στο λαρύγγι μου. Ίδρωσα πολύ. Γιατί όλα αυτά; Έχουνε τα κεφάλια τους σκυμμένα από πάνω μου, σαν να κοιτάνε σ' ένα πηγάδι. Λιγάκι τους ξεχωρίζω. Ένας φοράει γυαλιά. Ένας άλλος φαίνεται πολύ νέος. Ένας έχει σηκωμένα τα μανίκια του. Δεν τελειώνουνε. Μιλάνε σιγά και μουντά. Χάνω την αίσθηση του χώρου.

Μια νοσοκόμα μ' ένα τεράστιο κολλαρισμένο μαντίλι. Δυο φαντάροι κι ένας νοσοκόμος. Με φορτώνουν σ' ένα φορείο. Ένας μακρύς διάδρομος, κάτι σαν αίθουσα αναμονής. Μερικοί φαντάροι. Άλλοι κυκλοφορούν με ομοιόχρωμες θαλασσιές πιτζάμες. Φτάνουμε σ' ένα ιατρείο,

λιγάκι καλύτερο από ό,τι είναι το γραφείο ενός λοχαγού. Ήσυχα με τοποθετούνε σ' έναν πέτσινο καναπέ ιατρείου. Με δένουνε με κάτι λουριά, που είχανε αγκράφες. Ένας νοσοκόμος τοποθετεί ένα λαστιχένιο μαξιλάρι, γεμάτο νερό, πίσω από τον σβέρκο μου· κι από πάνω μια πετσέτα. Δίπλα ακριβώς από το κεφάλι μου, σ' ένα τραπεζάκι, είναι τοποθετημένο ένα μαύρο μηχάνημα με πολλά ρολόγια, περίπου σαν μεγάλο μαγνητόφωνο. Έχουνε μαζευτεί πάλι γύρω μου. Φοράνε όλοι άσπρες μπλούζες. Κάποιος εξετάζει την καρδιά μου και λέει «Εντάξει». Ένας άλλος ρυθμίζει κάτι κουμπιά πάνω στο μηχάνημα και κρατάει στο χέρι του ένα πράγμα σαν βελόνα πλεξίματος, που έχει λαβή κατσαβιδιού. Λέγεται ηλεκτρόδιο. Το ακούμπησε πίσω από το αυτί. Ηλεκτρικό ρεύμα.

Το ρεύμα διατρέχει τον ανθρώπινο οργανισμό σε συνεχή κύματα. Νομίζεις πως τα κόκαλά σου, η σάρκα σου, τα νεύρα σου είναι λαστιχένια και κυματίζουν, όπως ένα χαλί που το τινάζεις από το μπαλκόνι. Το στόμα σου, η γλώσσα σου, γίνονται σαν χαλκός και είναι λιγάκι αρμυρό. Το στομάχι σου, τα άντερά σου και τα γεννητικά όργανα γίνονται μια ενότητα συμπαγής, σιδερένια, που σε τσιμπάει σαν να έχει καρφίτσες. Με άλλα λόγια, είναι ένας ανάποδος φάλαγγας. Αυτό γίνεται πότε από το ένα αυτί και πότε από το άλλο. Κάθε τόσο, ο ένας κοιτάζε την καρδιά. Νομίζω πως, άμα δούνε πως η καρδιά είναι γερή, δυνάμωσουν την ένταση. Η διαφορά με τον φάλαγγα είναι πως εκεί, όσο περνάει η ώρα, αρχίζεις να νιώθεις πως κάποτε θα τελειώσει, θα λιποθυμήσεις. Εδώ, όσο περισσότερες εκκενώσεις δέχεσαι, τόσο αυξάνει η ζωτικότητα σου και γίνεται πιο αφόρητο. Τα μάτια σου τρέχουνε, η μύτη σου τρέχει και τα νιώθεις μολυβένια. Το στόμα σου γεμίζει σάλια. Πετάγεσαι πολύ δυνατά. Κάθε φορά, ακούς τα λουριά να τρίζουν. Μόλις σταμάτησαν, χάθηκα.

Δεν ξέρω αν ήταν την ίδια μέρα το απόγεμα ή την άλλη μέρα το πρωί, που έγινε το ίδιο πράγμα. Ο χοντρός με την άσπρη μπλούζα μ' έστριβε από κάτω. Αδύνατο να φωνάξω. Εκείνη την πέτρα στον λαιμό μου την ένιωθα με γωνιές. Ο χοντρός φώναζε:

«Αυτά που ξέρεις να τ' αφήσεις. Εδώ δεν μπορείς να μας κοροϊδέψεις, εδώ θα μιλήσεις».

Δεν καταλάβαινα τι εννοούσε. Εκείνη την στιγμή, μόνο υπέφερα.

Αισθανόμουνα τον πόνο να συνεχίζεται και πέρα από τα τραβήγματα. Δεν καταλάβαινα τι γινότανε. Οι κύριοι με τις άσπρες μπλούζες κοιτάζαν ανέκφραστα.

Στο ιατρείο που μοιάζει με γραφείο λοχαγού, ο πέτσινος πάγκος, τα λουριά, όλοι αυτοί με τις άσπρες μπλούζες, το μηχάνημα· και αρχίζουν πάλι. Δεν καταλάβαινα γιατί όλο αυτό το κακό. Έψαχνα να βρω μια λύση. Ήταν αδύνατον. Σκέφτηκα πως ίσως κάνουν πειράματα. Αυτό το μαρτύριο χωρίς λόγο, και αυτή η επιστημονική τους τάξη, τα καθαρά χέρια, τα νύχια κομμένα σύρριζα, το απόλυτο άσπρο της μπλούζας. Το στόμα μου γέμιζε μολυβένιους αφρούς και τα μάτια μου καίγανε, σαν να είχανε μέσα χαλίκια. Ένας ανελκυστήρας με σήκωνε ψηλά. Ένας αετός είχε γραπώσει μια χελώνα και τη σήκωνε. Συνεχείς δονήσεις. Έχω στο στόμα μου ένα αγκίστρι. Μια καθετή με τραβάει έξω προς την στεριά, τα τινάγματα γίνονται πιο κοφτά, τα λουριά με κόβουν. Παρακολουθούνε προσεχτικά την καρδιά. Μ' αφήσανε. Χάνομαι αμέσως, μ' απορροφάει ο πέτσινος καναπές – μια μούμια, που έμεινε χιλιάδες χρόνια στο σκοτάδι, και στην πρώτη επαφή με το φως θρυμματίζεται.

Δεν ξέρω πότε έγινε πάλι. Στο φορείο προς το ιατρείο, το ιδιόρρυθμο άρμεγμα που κάνει ο χοντρός, οι φωνές «Θα μιλήσεις, θα μιλήσεις!». Πρέπει να βρω μιαν άκρη, πρέπει να βρω μιαν άκρη. Τι έχω πάθει και δεν μπορώ να εξηγήσω τίποτα; Γιατί όλη αυτή η κούραση; Ξανά το μηχάνημα. Πόσες φορές έχει γίνει; Θέλω να ζητήσω εξηγήσεις· τώρα. Η πέτρα στον λαιμό δεν λιώνει. Παραμένει το ίδιο σκληρή. Συνεχίζουν τη δουλειά τους. Ένας μ' ένα μουστακάκι, που μοιάζει να διευθύνει την όλη δουλειά, τους κάνει νόημα να σταματήσουν. Έχω μιαν εύθραυστη διαύγεια. Μιλάει σ' εμένα. Ακούω όσο μπορώ πιο προσεχτικά. Θα έχω μιαν εξήγηση.

«Άκου, παιδί μου, εμείς εδώ δεν βιαζόμαστε. Θα περιμένουμε μέχρι να μιλήσεις. Δεν χρειάζεται να 'ναι κανένας ιδιαίτερα έξυπνος, για να καταλάβει πως είναι αδύνατον να κάνει αιωνίως του κεφαλιού του. Αυτά τα πείσματα δεν περνάνε εδώ. Είμαστε γιατροί· και οι γιατροί ξέρουνε πότε ένας λέει ψέματα και πότε όχι. Λοιπόν, πες μου τι έχεις κάνει και θα ησυχάσεις».

Εξακολουθούσα να μην καταλαβαίνω, αν και πήγαινα πολύ κοντά

σε περιοχές που θα 'βρισκα τη λύση. Τον κοίταζα, σαν τον μαθητή που ακούει τη λύση μιας δύσκολης εξίσωσης.

Συνέχισε:

«Αν συνεχίσεις να μην λυπάσαι τον εαυτό σου, αν αρνείσαι να τον προστατέψεις, θα 'χεις κακά ξεπερδέματα. Λοιπόν, πες μου γιατί τα έκανες όλα αυτά; Γιατί σ' άρεσε να βάζεις βόμβες για να σκοτώνεις τον κόσμο; Γιατί σ' άρεσε να μοιράζεις λίβελους και να μαζεύεις τον κόσμο και να τον στρέφεις εναντίον της Εθνικής Κυβερνήσεως;»

Χρειαζόμουνα χρόνο για να σκεφτώ. Ήμουνα πολύ κοντά σ' αυτό που ήθελα να βρω. Είχα χαθεί μέσα σε δρόμους που έβλεπα για πρώτη φορά, αλλά ένα σωστό ένστικτο προσανατολισμού με διαβεβαίωνε πως είμαι κοντά. Χρειαζόμουνα χρόνο. Είχα αρχίσει πάλι να αδυνατίζω, να θρυμματίζομαι.

Ξανά το μηχάνημα, αλλά όχι για πολύ. Βρήκα τις αισθήσεις μου. Ήμουνα στο κρεβάτι. Μια νοσοκόμα μού έπαιρνε τον πυρετό. Ένα πολύ ωραίο κορίτσι, με γαλανά μάτια. Μου χαμογέλασε. Πήγα να χαμογελάσω και μόρφασα: πόναγε όλο το πρόσωπο μου. Έφυγε. Το δωμάτιο κελί το ίδιο: λιγάκι πιο πραγματικό. Ήμουνα μόνος. Μια αντρική καμπαρντίνα ήταν ριγμένη πάνω σε μια καρέκλα. Δεν ήμουνα μόνος. Τα σκεπάσματα πάλι ατσαλάκωτα. Μπαίνει μέσα ο κάτοχος της καμπαρντίνας, με ρωτάει τι κάνω. Μουστακάκι ψιλό. Φόραγε ένα πουλόβερ κοντό. Στην κωλότσεπη ένα πιστόλι. Κάθεται στην καρέκλα. Βρίσκω έναν άξονα. Προσδιορίζω: Νοσοκομείο – Αυτοκίνητο – Ασφάλεια – Σύλληψη. Ωραία, καθαρά. Γιατί; Ναι, πραξικόπημα, συλλήψεις. Τι έγινε στην Ασφάλεια; Κενό. Κάτι έγινε στην Ασφάλεια. Αδύνατον να θυμηθώ. Ο γιατρός μού λέει πράγματα που τα έχω ακούσει ένα εκατομμύριο φορές. Δεν είναι όμως στοιχεία. Σήμερα, όλος ο κόσμος μιλάει έτσι. Αυτή η κούραση! Δεν πειράζει, βρήκα μιαν άκρη. Οι γιατροί, φαίνεται, κάτι προσπαθούν να μου κάνουν. Καλό; Κακό; Δεν ξέρω, δεν κάνω καμιά σκέψη. Έχω θανάσιμη δυσπιστία. Κάτι θέλουν να πετύχουν.

«Θα δούμε», είπε.

Δεν βιάζεται. Κανείς εδώ δεν βιάζεται. Θα περιμένω.

Εύπνησα πάλι με τον χοντρό. Είχε κατανήσει πια εφιάλτης. Αρχισε να με τραβάει πάλι. Οι άλλοι γύρω του απαθείς, κάποιος τον προσφωνεί

«Κύριε Αρχίατρε». Το κρατάω. Θέλω να μάθω το όνομά του. Το 'μαθα μέσα σε δέκα μέρες. Είναι ο αρχίατρος Καραγκουνάκης, γενικός διευθυντής του 401 ΓΣΝ.

Πάλι στο γραφείο-ιατρείο. Με ρώτησε εκείνος με το μουστακάκι αν θα συνεχίσω να παίζω θέατρο κι αν αποφάσισα να μιλήσω. Αρχίζει να με ρωτάει. Είχε μπροστά του ένα χαρτί και διάβαζε τη μια ερώτηση πίσω από την άλλη. Τα 'χω ξανακούσει αυτά. Ναι. Ασφάλεια: τη σύλληψή μου, το γραφείο στον τέταρτο, ένα δεύτερο γραφείο, ίδιες ερωτήσεις, διαφορετικά πρόσωπα. Ένα υπόγειο. Μπαίνει μια τάξη στο μυαλό μου. Γιατί όμως εδώ κι όχι στην Ασφάλεια; Άραγε αποτελεσματικότερα μέσα; Σύγχρονα; Ναι. Το μηχάνημα πλάι. Αυτός που ακουμπάει το στηθοσκόπιο, το μαξιλάρι με το νερό. Τα ηλεκτρόδια. Τιναζόμουνα απότομα. Νομίζω, αυτή τη φορά είναι που έσπασε ένα λουρί. Αρχίζουν πάλι τις ίδιες ερωτήσεις. Το καλό ήταν που τις διάβαζε μια δυο φορές και προχώραγε. Δεν είχε ιδιαίτερη θέρμη. Όταν είδε πως άρχισα να διαλύομαι, πάλι πίσω στο δωμάτιο.

Την επόμενη φορά που ήρθε ο Καραγκουνάκης, δεν μ' έπιασε από κάτω. Τα «αποτέτεια» μου, λέει, έχουν ξεφλουδίσει και δεν μπορεί να τα πιάσει, σιχαίνεται. Με ταρακούνησε μια δυο φορές. Μου έπιασε τον σφυγμό και με ρώτησε αν είμαι καλύτερα. Ακόμα δεν μπορούσα να μιλήσω. Το μυαλό δούλεψε αμέσως. Να δω αν είναι πρωί ή απόγεμα. Να αρχίσω να προσδιορίζω, πριν με πιάσει ο καταραμένος λήθαργος. Ο Καραγκουνάκης ήτανε φρεσκοξυρισμένος. Όλοι οι στρατιωτικοί του κόσμου ξυρίζονται κάθε πρωί. Ίσως μια φορά ηλεκτρισμό την ημέρα. Πρέπει να θυμηθώ πόσες φορές. Ήταν αδύνατον. Το μυαλό μου δεν είχε μέσα παρά ηλεκτροσόκ. Πίστευα πως αυτό είχε γίνει εκατομμύρια φορές.

Άρχισε τις ίδιες ερωτήσεις. Τις είχε μάθει σχεδόν απ' έξω, αλλά επειδή δεν ήταν σίγουρος, μου τις διάβαζε και μια φορά από μέσα. Βρίσκω νήματα. Ήτανε κάτι παραπάνω και από σίγουρο. Η Ασφάλεια δεν μπόρεσε να κάνει τίποτα με τις ανακρίσεις και τώρα με είχανε παραδώσει στον στρατό. Θ' άρχιζε πάλι αυτό το μαρτύριο του ηλεκτρισμού, που είναι μια απρόσωπη αντιμετώπιση. Ο βασανιστής δεν κουράζεται, το μηχάνημα είναι κάτι που δεν μπορείς να το ελέγξεις. Είναι το άγνωστο και, πιο πολύ, οι άγνωστες προοπτικές που ανοίγει. Πού θα φτάσει τελικά;

Το μαξιλαράκι, τα ηλεκτρόδια, τα λουριά, το στηθοσκόπιο. Είναι φανερό πως είμαι αιχμάλωτος. Βρίσκομαι εντελώς ανέτοιμος να αντιμετωπίσω τον αιώνα μας.

Σήμερα κάνουν νέες χρήσεις του ηλεκτροδίου. Αντί του κλασικού πίσω από τ' αυτιά, το ακουμπάνε σ' όλο μου το σώμα, στα πόδια, στα χέρια, παντού. Είναι σαν να σε ακουμπάει ένα τρυπάνι και να προχωρεί ελικοειδώς, ώσπου να σε εξανεμίσει. Είναι σαν να σε παίρνει ένας τυφώνας. Γίνεσαι άχυρο, που το σκορπίζουν στο αλώνι. Σπάει πάλι ένα πέτσινο λουρί και σταματάνε. Είμαι αλαφιασμένος. Εξετάζει ένας την καρδιά μου. Κάτι μου λένε και δεν τους καταλαβαίνω. Με φορτώνουν στο φορείο. Είναι αδύνατον να συγκεντρωθώ. Δεν μπορώ να σκεφτώ τίποτα. Λήθαργος.

Δεν θυμάμαι αν την επόμενη φορά ήρθε ο Καραγκουνάκης. Θυμάμαι λιγάκι το φορείο και τον πέτσινο καναπέ. Ξανά προετοιμασίες. Αυτή τη φορά νόμιζα πως τα πάντα ήταν ηλεκτρισμένα. Μόλις είδα το ηλεκτρόδιο, προτού το ακουμπήσουν, δέχτηκα ρεύμα. Αυτός που το κράταγε τα 'χασε. Το φέρνει μπροστά από τα μάτια μου και εξακολουθώ να δέχομαι. Το φέρνει πίσω από το κεφάλι και δεν το βλέπω. Η διοχέτευση του ηλεκτρισμού σταματάει. Μ' ακουμπάει ελαφρά στον σβέρο με το ηλεκτρόδιο. Τινάζομαι. Έρχονται κι άλλοι κοντά και παρατηρούνε. Δοκιμάζουν το ηλεκτρόδιο από διάφορες γωνίες. Όπου και να 'ταν, άμα βρισκόταν στο οπτικό μου πεδίο, δεχόμουν τον ηλεκτρισμό. Εκείνη τη μέρα δεν ρωτήσανε τίποτα. Με βάλανε στο φορείο, με γύρισαν στο δωμάτιο.

Πρέπει να 'ταν απόγεμα όταν ξύπνησα. Ένα ραδιόφωνο μετέδιδε στη διαπασών την περιγραφή ενός ποδοσφαιρικού ματς. Πείναγα. Ήμουνα μόνος μέσα στο δωμάτιο. Μια εφημερίδα ήταν αφημένη στην καρέκλα, σημάδι πως κάποιος άλλος είναι εκεί. Πρέπει να οργανωθώ, να βρούμε μια άκρη, να βρούμε τι έγινε στην Ασφάλεια. Κάθε ανασύνθεση αδύνατη. Πήγα να ανασηκωθώ λιγάκι' πονούσα φοβερά. Κάτω από τα σκεπάσματα ερχόταν μια μυρουδιά πύου. Ψάχτηκα.

Τα πόδια μου ήταν γεμάτα ξεραμένα αίματα, που είχανε κολλήσει με τις τρίχες. Γεμάτα χαρακιές. Οι αστράγαλοι και τα πέλματα ήτανε μπλαβιά και, κατά τόπους, είχανε ανοίγματα' είχανε φουσκώσει και

είχανε σκάσει. Οι όρχεις μου ήτανε σαν μελιτζάνες και είχανε ξεφλουδίσει, η κοιλιά μου και τα πλευρά μου ήτανε ξεγδαρμένα' ξερά αίματα και μελανιές. Πουθενά δεν υπήρχε επίδεσμος ή, τουλάχιστον, ένα σημάδι πως κάποιος τους είχε δώσει την παραμικρή σημασία. Αυτά πρέπει να 'χουν γίνει στην Ασφάλεια. Δεν θυμόμουν με ποιον τρόπο, αλλά φαντάστηκα πως πρέπει να μ' έχουν ρίξει από κάπου. Θυμήθηκα το αυτοκίνητο. Φαίνεται με πάτησε αυτοκίνητο. Δεν μπορούσα να βρω άκρη. Δεν με ικανοποιούσαν οι απαντήσεις που έβρισκα. Σιγουρευτήκα όμως πως αυτά έγιναν στην Ασφάλεια. Με ανέκριναν και με βασάνισαν. Λεπτομέρειες ή εξηγήσεις δεν έβρισκα. Δεύτερο στάδιο τώρα, στο νοσοκομείο. Τα ηλεκτροσόκ και η επιμονή τους να βρούνε απαντήσεις. Πρέπει να γίνω καλά. Πρέπει να φάω κάτι.

Ήρθε μια νοσοκόμα να μου πάρει θερμοκρασία. Ήτανε πολύ στριφνή. Της ζήτησα κάτι να φάω. Η φωνή μου είχε φριχτά παραμορφωθεί, κόμπιαζα και μιλούσα σχεδόν ψιθυριστά. Μου έφερε ένα μήλο. Έφαγα μια δυο μπουκιές και πήγα να κάνω εμετό. Σταμάτησα κι έμεινα ακίνητος. Ύστερα από λίγη ώρα ξαναδοκίμασα. Σαν καλύτερα τώρα. Πάλι τάση για εμετό. Δεν πρέπει να κάνω. Μένω ακίνητος. Κλείνω τα μάτια μου. Ιδρώνω. Δεν έκανα εμετό. Ήταν φανερό, άρχισα να γίνομαι καλά. Πρέπει να ακούσω όλον τον ποδοσφαιρικό αγώνα, να μην πέσω στον λήθαργο. Όμως δεν θα ξεφύγω. Αισθάνομαι πάλι να χάνομαι. Αν μπορούσα να φανώ λιγάκι σκληρός με τον εαυτό μου, υπάρχει λύση. Πάνω απ' όλα πρέπει να κρατηθώ. Αγγίζω ελαφριά τους όρχεις μου, πονάω. Τους πιέζω με το δάχτυλο' γίνομαι μούσκεμα στον ιδρώτα αμέσως, πονάω. Τους σφίγγω δυνατά, πονάω. Είμαι όμως ξύπνιος, ακούω το ποδόσφαιρο. Δεν είχα ακούσει ποτέ στη ζωή μου ποδοσφαιρικό αγώνα κι έτσι μπορεί να μην ήμουνα αντικειμενικός. Ήταν το συναρπαστικότερο ματς που μπορούσε να γίνει.

Β' εβδομάδα

Ξύπνησα μόνος μου σήμερα. Πρέπει να 'ταν πολύ πρωί. Ένας φαντάρος με πολεμική εξάρτηση ήταν μέσα στο δωμάτιο μαζί με κάποιον με πολιτικά, και κουβέντιαζαν. Μιλάγανε πολύ σιγά. Δεν μπορούσα ν' ακούσω. Αισθάνθηκα σαν να κάνω παρανομία. Νόμιζα πως θα ορμήξουν και θα μου πούνε:

«Ποιος σου είπε να ξυπνήσεις, ρε;»

Ξανάκλεισα τα μάτια μου. Είχα διάθεση για δουλειά. Περίεργο! Νιώθω διάθεση για δουλειά: σημάδι πως αρχίζω να γίνομαι καλά. Πρέπει να κρατήσω αυτή τη διάθεση. Είναι το μόνο που μου μένει να στηριχτώ. Τι μπορώ να κάνω όμως έτσι ακίνητος; Μπορώ να φανταστώ. Μπορώ να σκεφτώ ό,τι θέλω, να πάω όπου θέλω. Και πρώτα απ' όλα να δούμε τι δουλειές ξέρω να κάνω. Πήγα να σιάξω ένα τραπέζι και κοπάνησα με το σφυρί το δάχτυλό μου. Αρχισαν διάφοροι συνειρμοί. Τελικά, κατέληξα –δεν ξέρω πώς– να κουρεύω χορτάρι με τη μηχανή. Ίσως από ένα σημείο και μετά να ξανάπεσα σε λήθαργο. Είχα βρει όμως έναν τρόπο να ξεφεύγω. Το καταλάβαινα πως είναι σημαντικό. Θα το κρατήσω και δεν πρέπει να καταλάβει κανείς τίποτα. Είχα μια αισιοδοξία και μια φοβερή κούραση. Ξανακοιμήθηκα ευχαριστημένος.

Με ξύπνησαν. Πάνω από το προσκέφαλό μου, ο Λάμπρου. Δεν τον γνώρισα αμέσως. Με τρόμαξε να τον βλέπω και ο τρόμος μού θύμιζε Ασφάλεια. Τότε τον γνώρισα. Μαζί του ο Καραγκουνάκης και δύο άλλοι γιατροί. Χαμογέλασε. Ακούμπησε το χέρι του πάνω στο μέτωπό μου και μου είπε:

«Σαν να 'χετε λίγο πυρετό, μου φαίνεται, παιδί μου». Και γυρίζοντας

στους γιατρούς: «Καλύτερα δεν πάει τώρα; Έτσι δεν είναι;»

Οι γιατροί συμφώνησαν:

«Ναι, ναι. Είναι πολύ καλύτερα, πολύ καλύτερα».

Ο Λάμπρου πάλι αργά κι ευγενικά:

«Λοιπόν, παιδί μου, από τι πάσχετε; Εδώ οι γιατροί προσπαθούν να βρουν τα αίτια της ασθένειάς σας και είναι αδύνατον. Είστε επιληπτικός; Ίσως οι αμαρτίες σου σε παιδεύουν... Άκουσε, παιδί μου. Ο σκοπός της επισκέψεώς μου είναι καθαρά ιδιωτικός. Πρώτον, για να δω πώς είναι η υγεία σας και δεύτερον, γιατί μ' έχει συγκλονίσει το δράμα του πατέρα σας. Αλήθεια, πώς μπορείτε να είστε σκληρός μ' έναν τέτοιο αξιολάτρευτο άνθρωπο; Αυτός ο παλαίμαχος αγωνιστής της δημοκρατίας, ο άνθρωπος που υπέστη τα πάνδεινα από την κομμουνιστική θηριωδία, δέχτηκε τώρα στα γερατιά του τη μεγαλύτερη προδοσία από το ίδιο το παιδί του. Έρχεται στο γραφείο μου και κλαίμε μαζί. Βοήθησέ τον, παιδί μου. Γράψε του ένα γράμμα, και πες του με κάθε λεπτομέρεια τα παραπτώματά σου από την 21ην Απριλίου και μετά. Ζήτησέ του συγγνώμη. Θα σε βοηθήσω εγώ να το γράψεις, για να βρούμε τις εκφράσεις που δεν θα τον πληγώσουν. Ή, αν προτιμάς, γράψ' το μόνος σου και δώσ' το στον φύλακα να το πάει αμέσως. Είμαι σίγουρος πως ο πατέρας σας θα σας συγχωρήσει αμέσως».

(Σημείωση: Ο πατέρας μου ουδέποτε έγινε δεκτός από τον κ. Λάμπρου.)

Ίσως να συνέχισε ακόμα να μιλάει, αλλά πια δεν τον άκουγα. Μια φιλική εξάντληση με παρέσυρε σε μια καταπακτή. Έφευγα, έφευγα μέσα σ' ένα καταφύγιο λήθαργου. Μόλις που άκουγα τη φωνή του από πολύ μακριά, μέχρι που χάθηκα εντελώς. Είχα μια αίσθηση ελευθερίας. Σαν να 'χα ξεφύγει από κάτι τρομερό. Η νέα ποιότητα τώρα ήταν πως αυτή τη δύναμη της ελευθερίας σχεδόν τη χειριζόμουν.

Πρέπει να 'ταν απόγεμα, όταν ξανάρθε κάποιος τύπος από την Ασφάλεια και άρχισε τις ανακρίσεις. Ατελείωτες σειρές από λόγια που με βομβάρδιζαν συνέχεια. Τα πράγματα που είχε να μου πει, είχαν δεν είχαν διάρκεια μισής ώρας, αλλά επειδή εγώ δεν τροφοδοτούσα τη συζήτηση με τίποτα, ούτε καν με μια αντίρρηση, επαναλάμβανε τα ίδια πράγματα ακούραστα και ηλιθιωδώς. Αυτό γινόταν πολλές ώρες, κάθε μέρα. Κάθε φορά που πήγαινα να ξεφύγω, μου έδινε κάνα δυο χαστουκάκια.

Ε, τότε πια δεν άνοιγα τα μάτια μου, παρά μόνο όταν σταμάταγε να μιλάει. Αυτό συνεχίστηκε όλη την εβδομάδα.

Είχα και τα τυχερά. Ανάμεσα στους φρουρούς ανακριτές υπήρχαν και μερικοί που είχαν απογοητευτεί και, αφού έλεγαν καμιά δυο φορές τα ίδια πράγματα, έβαζαν το φαντάρο ανθρωποφύλακα και πήγαιναν για ψηστήρι στις νοσοκόμες. Πρόσεξα μια λεπτομέρεια. Όταν ο χαφίης ήθελε να πιάσει κουβέντα με τη νοσοκόμα, δεν έλεγε «Είμαι ασφαλίτης» ή «Είμαι χαφίης», όπως ήταν φυσικό, αλλά έλεγε «Είμαι αστυνομικός». Δεν ξέρω γιατί, αυτή η λογοτεχνική παρουσίαση των πραγμάτων μ' ενοχλούσε.

Ένα φορτίο από λόγια με βάραιναν και, από λεπτό σε λεπτό, κόντευαν να με συντρίψουν. Δεν είχα πια δικιά μου σκέψη. Όλο αυτό το μурμουρητό είχε σφηνωθεί στο μυαλό μου. Ακόμα κι όταν ο ασφαλίτης έπαυε να μιλάει, τα λόγια του επαναλαμβανόντουσαν αυτόματα στο μυαλό μου, με τον ίδιο ακριβώς τόνο και με τις ίδιες ακριβώς καταλήξεις:

«Πόσο θα κρατήσει αυτό το πείσμα; Θα σπάσεις και τότε πια τίποτα δεν θα μπορεί να σε συγκρατήσει. Όσο πιο γρήγορα κανένας σπάσει, τόσο το καλύτερο. Γιατί μετά έχει τον καιρό να ανασυγκροτηθεί, και η Ασφάλεια είναι ευχαριστημένη, και δεν τον ενοχλεί. Όσο πιο αργά σπάσει, τότε το σπάσιμο είναι οριστικό. Είναι θέμα έξυπνης επιλογής».

Ήμουν πολύ αδύνατος. Δεν έτρωγα σχεδόν τίποτα και, κάθε φορά που πήγαινα να σηκώσω το κεφάλι από το μαξιλάρι, ζαλιζόμουν. Είχα μια αίσθηση πως ήμουν σκελετός επενδυμένος με λεπτό δέρμα, έτοιμο να σκιστεί. Ο φόβος μέρα με τη μέρα μεγάλωνε. Δεν ήταν όπως στην Ασφάλεια, που ένιωθες πως υπάρχουν κι άλλοι σαν κι εσένα στο διπλανό κελί. Εκεί βρισκόσουν σε πλήρη και οριστική αποξένωση από καθετί το ανθρώπινο. Η θύμηση της Ασφάλειας μου έφερε μια νοσταλγία για το κελί μου, που το χάρηκα μόνο μια μέρα. Αχ και να με κλείνανε σ' ένα κελί και να μ' αφήνανε ήσυχο! Θυμήθηκα τη συμβουλή που ήταν χαραγμένη στον τοίχο: *Τρώε το φαί σου, αγάπα το κελί σου, διάβαζε πολύ*. Το πιο βασικό απ' όλα μου φάνηκε το «τρώε το φαί σου». Αυτό θα κάνω. Ήτανε λιγάκι αστείο. Ύστερα απ' όλα αυτά να καταλήξω στο συμπέρασμα: Για να αντιμετωπίσετε τον φασισμό, την ενδημική τάση του μονοπωλιακού κεφαλαίου, τρώτε το φαί σας. Είναι το μόνο που σας απομένει.

ένας φίλος

Μια νοσοκόμα αξιωματικίνα, όταν τύχαινε να 'ναι μόνη της στο δωμάτιο, μου μίλαγε μ' έναν τέτοιο τρόπο, που ένας μη φανατικός θα μπορούσε να το ονομάσει ακόμα και συμπάθεια. Μου έσιαχνε το μαξιλάρι, τα σκεπάσματα, με φώναζε –δεν ξέρω για ποιο λόγο– Νικολάκη, επέμενε να τρώω όλο το φαγητό και πραγματικά θύμωνε όταν έπαιρνε τον δίσκο απείραχτο. Μου έλεγε πως μου χρειάζεται ένα γερό ξύλο, για να βάλω μυαλό. Αλλά το έλεγε με τέτοιο αθώο τρόπο, που σίγουρα αγνοούσε τι σήμαινε πραγματικά ένα γερό ξύλο και μου ερχόταν κάτι σαν διάθεση γέλιου.

Μια μέρα ήρθε να πάρει το φαγητό. Με έκπληξη διαπιστώνει πως ο δίσκος ήταν εντελώς άδειος. Πραγματικά ενθουσιάστηκε. Ο ασφαλίτης έλειπε και ο απ' έξω φρουρός, ο φαντάρος, είχε πιάσει την κουβέντα στο βάθος του διαδρόμου. Αφού βεβαιώθηκε δυο τρεις φορές πως έτσι έχουν τα πράγματα, μου είπε:

«Γιατί, βρε Νικολάκη μου, δεν κάνεις κάθε μέρα το ίδιο; Είσαι πολύ αδύνατος. Τρώε το φαγητό σου να γίνεις καλά, να πας όπου αλλού στην ευχή της Παναγίας, να ησυχάσεις από δαύτους. Μην τους μπαίνεις, κάνε τον κουτό λιγάκι. Χέρι που δεν μπορείς να το δαγκάσεις, φίλα το».

Μου μίλαγε με πραγματική συγκίνηση. Μου 'ρθε να της φιλήσω το χέρι. Πήρα θάρρος και τη ρώτησα γιατί με φωνάζει Νικολάκη κι όχι με το πραγματικό μου όνομα, που είναι Περικλής Κοροβέσης. Έδειξε κατάπληξη. Μετά μου εξήγησε πολύ φυσικά πως μ' έχουν γραμμένο Νικόλαο Πανόπουλο, Σταυρόπουλο, κάπως έτσι δεν το θυμότανε καλά. Σταμάτησε απότομα. Κάτι κατάλαβε, κάτι κατάλαβα κι επακολούθησε

εκείνη η αμηχανία που δημιουργείται μετά τις γκάφες. Ύστερα, συνέχισε με τον ίδιο πονεμένο και τρυφερό τόνο τις απόψεις της για τη Χούντα, που την πίστευε.

Από τα πολλά παραδείγματα, θα διάλεγε μόνο κάτι δικό της. Είχε ένα μικρό αυτοκινητάκι που το 'χε πάρει με πολλές θυσίες. Εκείνη μονάχα ήξερε πώς το πήρε· το χρωστάει ακόμα. Ε, λοιπόν, πριν από την 21η, κάθε βράδυ πηγαίνανε Λαμπράκηδες και της κατουράγανε την πόρτα του αυτοκινήτου και κάθε πρωί πήγαινε μ' έναν κουβά νερό να το καθαρίσει. Αυτό είχε γίνει πραγματικό μαρτύριο. Σε τι αστυνομίες είχε πάει, σε τι εκατό είχε τηλεφωνήσει! Τίποτα! Οι αστυνομίες πού να προλάβουν. Έπρεπε, κάθε μέρα, να τρέχουν στα συλλαλητήρια και να τρώνε ξύλο από τους κομμουνιστές. Μόλις έγινε η «επανάσταση», το κακό σταμάτησε με το μαχαίρι. Το αυτοκίνητο από τότε ήτανε πεντακάθαρο.

«Να τι θα πει επανάσταση. Όλοι οι άνθρωποι έχουνε βρει την ησυχία τους. Οι εφημερίδες πια δεν γράφουν ό,τι θέλουνε. Τα λεωφορεία δεν κάνουν απεργίες. Γιατί, βρε παιδάκι μου, δεν σ' αρέσει το καλό του τόπου μας;»

δύο τρία μικρά επεισόδια

Βρισκόμουνα πια σε θέση και μπορούσα να έχω μια ιδιωτική περιοχή αυστηρά περιχαρακωμένη. Είχα ανασυνθέσει όλα τα γεγονότα και είχα μπορέσει σχεδόν να τα εξηγήσω. Πρώτο στάδιο· Ασφάλεια. Δεύτερο στάδιο· στρατός, ηλεκτροσόκ. Τρίτο στάδιο· ανακρίσεις εξαντλητικές, όταν πια ο οργανισμός βρίσκεται στη μικρότερη δυνατή ανθεκτικότητα. Όλα αυτά σ' ένα διάστημα λιγότερο από δύο βδομάδες. Δεν έβρισκες τι άλλο μπορούσαν να σου κάνουνε ακόμα, αλλά ήξερες πως έχουνε ακόμα πολλά. Και το άγνωστο σε πάγωνε.

Είναι τώρα η δεύτερη μέρα που προσπάθησα και πήγα στην τουαλέτα μόνος μου. Για να περπατήσω, είναι μια σειρά από διαδικασίες. Είναι σχεδόν αδύνατον να πατήσω στα πέλματα και, αν δεν πιάνω τα γεννητικά μου όργανα, χάνω την ισορροπία μου. Αυτός ο τρόπος βαδίσματος προξενεί αηδία στον ασφαλίτη, που λέει ότι δεν έχω τσίπα πάνω μου και δεν σέβομαι καθόλου τους άλλους. Σιχαίνεται, λέει, να με βλέπει.

Ακόμα κανένας δεν μ' έχει κοιτάξει στις πληγές. Έχουνε αρχίσει και μου κάνουνε κάτι ενδοφλέβιες ενέσεις. Κρατάω το μπαμπάκι με το οινόπνευμα και μόλις φεύγουνε, αρχίζω να καθαρίζω τις πληγές. Έχουνε τώρα ξεραθεί. Φαίνεται πάνε καλά. Εκεί που είμαι ακόμα πρησμένος είναι στα πόδια και στους όρχεις.

Οι γιατροί έχουνε αρχίσει άλλο παιχνίδι. Μου δείχνουνε μια λάμπα και με ρωτάνε τι είναι. Τους απαντάω «λάμπα» και μου λένε πως είναι φεγγάρι. Μου δείχνουνε μια καρέκλα και με ρωτάνε τι είναι. Τους λέω «καρέκλα» και με διορθώνουνε: «Αυτό είναι ένα μικρό FIAT».

Επιμένουν να παραδεχτώ πως είναι FIAT. Δεν ξέρω γιατί, επιμένω πως είναι καρέκλα. Οτιδήποτε και να 'ταν, εκείνη την στιγμή μού ήταν εντελώς αδιάφορο. Αλλά επιμένω πως είναι καρέκλα, εξηγώντας τους ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά ενός αυτοκινήτου και μιας καρέκλας. Μου λένε πως είμαι τρελός, αλλά ακόμα δεν είμαι επικίνδυνος τρελός. Αλλά αν συνεχίσω έτσι, θα γίνω και επικίνδυνος, και τότε θα μου περάσουν ένα σιδερένιο κολάρο και θα με δέσουν με μια αλυσίδα στην αυλή. Επιμένω πως είναι καρέκλα.

Μια μέρα με πήγανε σε μια μεγάλη αίθουσα. Περιπατούσα κατά τον τρόπο που σιχαινόταν κανείς να με βλέπει, και με τοποθέτησαν στη μέση ενός ημικύκλιου. Ήταν γύρω μου αξιωματικοί του στρατού. Δεν μπορούσα να σταθώ όρθιος και σχεδόν είχα γονατίσει. Ήταν η πρώτη μέρα που είχα κάνει τόσο μεγάλη βόλτα. Ένας ταγματάρχης με πλησίασε.

«Δεν ντρέπεσαι, ρε, να 'σαι σκυμμένος σαν το σαλιγκάρι; Τι θα λέγανε, ρε, οι σύντροφοί σου στα Γιούρα και στις φυλακές, αν σε βλέπανε σ' αυτό το χάλι; Θα λέγανε “μας ξευτέλισε ο ρουφιάνος”. Εγώ, ρε, αν σε είχα φαντάρο και σ' έβλεπα να σούρνεσαι έτσι, θα σε ντουφέκιζα. Εμείς οι Έλληνες, ρε, άμα δεν είμαστε πληρωμένοι κατάσκοποι της Μόσχας, είμαστε περήφανοι, ρε, και παλικάρια. Δεν είμαστε ψωμοζήτουλες. Να 'σαι αετός και να πεις, ρε, “Μάλιστα, κύριοι, έκανα αυτό κι αυτό. Δεν σας φοβάμαι κι αν μπορούσα, θα 'κανα κι άλλα”. Να πεις, ρε, “Δεν είμαι μόνος, έχω και φίλους, που κάναμε τις δουλειές” και να τους φέρεις εδώ να μας τα πούνε κατάμουτρα, να δείξουν πως είναι παλικάρια. Τον Αθανάσιο Διάκο τον σουβλίζανε και τραγούδαγε. Να μην είσαι χέστης και να φοβάσαι να μιλήσεις. Δεν κόβουμε κεφάλια. Εσείς βγάζετε μάτια και βιάζετε κορίτσια. Είμαστε πολιτισμένο κράτος, ρε' όχι κατσαπλιάδες. Άντε, ρε, πες τα να δείξεις πως δεν φοβάσαι και να μας ξεφτιλίσεις».

Ήμουνά πολλή ώρα σ' αυτή την άβολη στάση και είχα ζαλιστεί. Μου ερχόταν εμετός κι έπεσα στο πάτωμα. Κάποιος είπε να με πάρουνε, γιατί θα ξεράσω μπροστά τους.

«Αυτό το γουρούνι», είπε, «είναι αμετανόητος. Την ώρα μας χάνουμε. Αυτοί θέλουνε όλοι τουφέκισμα, για να ξεκαθαρίσει η κοινωνία. Να καθάρισουμε δυο τρεις χιλιάδες από δαύτους, για να εξαγνιστεί η κοινωνία.

Είναι σκουλήκια που μας τρώνε σιγά σιγά κι εμείς τους καμαρώνουμε».

Μια από τις τελευταίες μέρες, στο 401, με πήγανε στους γιατρούς, εκεί που μου κάνανε τα βασανιστήρια με τον ηλεκτρισμό. Για πρώτη φορά με βάλανε και κάθισα σε καρέκλα. Είχανε μια υπερβολική ευγένεια, που με τρόμαξε. Ποιος ξέρει τι ετοιμάζουνε πάλι. Με ρώτησαν αν ήξερα τι είμαι.

«Πολιτικός κρατούμενος», απάντησα.

Γελάσανε, σαν να τους είπα κάτι πολύ αστείο.

«Πολιτικός κρατούμενος», τους επιβεβαίωσα.

Κάποιος ήρθε κοντά μου, μου χτύπησε προστατευτικά τον ώμο και μου είπε να ηρεμήσω. Διάολε, ήμουνά απόλυτα ήρεμος! Τι γίνεται πάλι; Μου είπε πως κάποτε έρχεται μια στιγμή που πρέπει να αντιμετωπιστεί η αλήθεια και πρέπει να δείξω κατανόηση, αν θέλω να γίνω καλά. Αρχίζει να μου εξηγεί πως είμαι ψυχοπαθής που πιστεύει πως είναι πολιτικός κρατούμενος, όπως ακριβώς οι άλλοι πιστεύουνε πως είναι θεοί ή Μεγάλοι Ναπολέοντες. Το μέρος που βρίσκομαι είναι τρελάδικο, αλλά είναι μικρό τρελάδικο. Αν δούνε, λοιπόν, πως δεν θεραπεύομαι, θα με στείλουν σ' ένα πιο μεγάλο τρελάδικο, στο «Δαφνί», που ελπίζει να το έχω ακούσει κι εκεί θα 'χω την ευκαιρία να γνωρίσω τον Μαρξ, τον Λένιν, τον Μάο και γενικά όλη τη συμμορία. Ο μόνος τρόπος να σωθώ είναι να τους πω, αλλά με κάθε λεπτομέρεια, για το τι νομίζω πως έχω κάνει και για το τι νομίζω πως έχω πάθει σαν πολιτικός κρατούμενος κ.τ.λ., κ.τ.λ. Είναι σίγουρος πως έχω σχηματίσει στο μυαλό μου μια σειρά από φανταστικά γεγονότα, που με τυραννούν.

Α, μάλιστα, τώρα καταλάβαμε. Δεν βρήκα να πω τίποτα και τους κοίταξα. Γίνεται σιωπή. Ένας γιατρός με ρωτάει αν ξέρω τι είναι αυτοί που με ρωτάνε.

«Ανακριτές», του απάντησα. «Δεν θέλει ρώτημα».

Βγάζει μια ταυτότητα και μου τη δείχνει. Πράγματι ήταν γιατρός. Παραδέχτηκα πως ήτανε γιατρός, αλλά αυτό δεν σήμαινε πως δεν με ανέκριναν. Στο Άουσβιτς γιατροί κάνανε τα πειράματα. Με διέκοψαν, χωρίς να τους θίξει ιδιαίτερα το παράδειγμα, λέγοντας πως αν δεν έχω εμπιστοσύνη στους γιατρούς, που θέλουν το καλό μου, τότε να το πάρω απόφαση πως θα περάσω την υπόλοιπη ζωή μου σε τρελάδικο. Και

η υπομονή των γιατρών εξαντλείται καμιά φορά, κι έπειτα δεν τους νοιάζει. Προκειμένου να τρελαθούν οι ίδιοι, καλύτερα να μείνω εγώ με το ψώνιο μου. Να τα σκεφτώ όλα αυτά και την άλλη φορά που θα με φωνάξουν, να έχω μια απάντηση.

Τελευταίο μικρό επεισόδιο. Από τους ανθρωποφύλακες χαφιέδες που ερχόντουσαν για φρουρά μου, ο πιο φιλόδοξος ήταν κάποιος νεαρός που άκουγε στο όνομα Λευτεράκης. Είχε μόνο τρεις μήνες στο επάγγελμα και δεν είχε προλάβει να τελειώσει την σχολή. Αμέσως μετά το πραξικόπημα, χρειαζόντουσαν αστυνομικούς και τους πήρανε άρον άρον από την σχολή και τους όρκισαν αμέσως. Εκτός από τις ατελείωτες ώρες των ανακρίσεων, είχε μανία με αινίγματα, αστυνομικά προβλήματα και γενικά με κάθε είδος σπαζοκεφαλιές. Συστηματικά μου τα υπέβαλλε και αξίωνε λύση. Όταν την έβρισκα, μου έλεγε πως κάνω πολύ τον έξυπνο και θα φάω τα μούτρα μου. Όταν δεν την έβρισκα, μου έλεγε πως αφού ξέρω πως είμαι μαλάκας, γιατί επιχειρώ να τα λύσω, για να φάω τα μούτρα μου; Άντε λοιπόν να βρεις άκρη με τον Λευτεράκη.

Ο Λευτεράκης δεν σταμάταγε εδώ. Κατά διαστήματα έβγαζε το πιστόλι του και έκανε κόλπα α λα Ρίγκο, ρωτώντας αν μπορώ να τα κάνω. Μια μέρα με σημάδεψε με το πιστόλι, λέγοντάς μου ποιο σημείο του σώματος σημαδεύει. Με ρώτησε αν ξέρω τι τραύμα δημιουργεί ένα βλήμα από απόσταση δύο μέτρων κι αν αυτός που δέχεται το βλήμα προφταίνει να ακούσει τον ήχο. Επέμενε να του πω ποιος από τους δυο μας είναι πιο δυνατός και πόσες φορές μπορώ να κάνω έρωτα με μια γυναίκα. Ο Λευτεράκης είχε σχηματίσει την εντύπωση πως ανήκω σ' ένα κατώτερο είδος παρασίτων που ο μόνος λόγος που υπάρχουν, είναι για να καταλαβαίνουν οι άλλοι την αξία τους.

Μια μέρα, μετά το φαγητό, είχα βρει μια γόπα και μ' ένα μισό σπύρο προσπαθούσα να την ανάψω. Πάνω εδώ μπαίνει ο Λευτεράκης, που μόλις βλέπει το θέαμα γίνεται έξω φρενών.

«Μα για το όνομα του Θεού, βρε παιδάκι μου, άνθρωποι είμαστε όλοι. Χάθηκε ο κόσμος να μου ζητήσεις ένα τσιγάρο; Θα σου πέσει η μύτη δηλαδή;»

Μου προσφέρει το πακέτο του. Μου λέει να σβήσω τη γόπα. Με συγκίνησε αυτή η αλλαγή και υπάκουσα αμέσως. Σβήνω το τσιγάρο κι

απλώνω το χέρι. Ο Λευτεράκης τραβάει το πακέτο, παίρνει ένα τσιγάρο το ανάβει και λέει:

«Ναι, να σου δώσω, αλλά αφού μου τα πεις πρώτα όλα».

Κάθισε δίπλα από το κεφάλι μου και ξεφύσαγε τον καπνό στα μούτρα μου.

Ένας επισκέπτης

Πάνω στις δεκαπέντε μέρες, στο 401, ήρθε ο κ. Γιολάσης ή Γιολδάσης, μοίραρχος Χωροφυλακής, που υπηρετούσε στην ΚΥΠ και βρισκόταν τώρα αποσπασμένος στο γραφείο του κ. Λαδά. Ερχόταν προσωπικός απεσταλμένος του κ. Γενικού για να με δει. Δεν ξέρω αν μου έδωσε αληθινά στοιχεία, αλλά φαίνεται κάποια εξουσία σημαντική είχε, γιατί μόλις τον είδε ο ασφαλίτης σηκώθηκε και βγήκε έξω. Είχε μια εμφάνιση σύγχρονου επιχειρηματία. Ήταν φανερό πως ανήκε σ' άλλον κόσμο από τους ασφαλίτες. Μπήκε αμέσως στο θέμα.

«Το υπουργείο είναι ενήμερο της καταστάσεώς σας και, σε ανθρώπινη βάση, οφείλω να συγχαρώ τη γενναία στάση σας. Η περίπτωση σας έχει συγκινήσει πολύ τον κ. Γενικό, που έρχομαι κατ' εντολήν του να κουβεντιάσω μερικά πράγματα μαζί σας, με την απαραίτητη προϋπόθεση πως, είτε συμφωνήσουμε είτε όχι, αυτά θα μείνουν αποκλειστικά μεταξύ μας. Αυτό συμφέρει και εμένα, αλλά κυρίως εσάς. Ξέρετε, η υπηρεσία μου είναι μνησικάκη με τους φλύαρους. Παίρνω, λοιπόν, σαν δεδομένο πως είστε εχέμυθος και προχωρώ. Αγαπητέ μου, βρίσκεστε σ' έναν ωκεανό αυτήν την στιγμή και, από λεπτό σε λεπτό, κινδυνεύετε να καταποντιστείτε. Έρχομαι να σας δώσω ένα σωσίβιο. Μην το αρνηθείτε· σωθείτε. Καμιά ιδεολογία δεν έχει περισσότερα επιχειρήματα από ό,τι έχει η ίδια η ζωή. Εγώ είμαι με τη ζωή. Οι ιδεολογίες, όπως είπε και ο Καζαντζάκης, είναι το άσπρο γάντι που καλύπτει τις ακαθαρσίες του χεριού. Όλοι, στα πρώτα νιάτα μας, μπλεχτήκαμε με πράγματα που δεν καταλαβαίναμε. Υπεραξίες και πράσινα άλογα. Όποιος πριν από τα είκοσι πέντε του δεν είναι κομμουνιστής, είναι βλάκας. Όποιος μετά τα

είκοσι πέντε παραμένει κομμουνιστής, είναι πάλι βλάκας. Κατάλαβες;»
«Όχι».

«Ναι, ίσως να 'ναι λίγο θεωρία όλα αυτά. Τα πράγματα είναι πιο απλά. Προσέξτε με. Υπάρχουν οι δύο όμοιοι μηχανισμοί, που έχουν κατακτήσει τον κόσμο και τον έχουν μοιράσει. Ο έξυπνος άνθρωπος, στη Μόσχα, είναι Γκεπεού. Ο έξυπνος άνθρωπος, στην Ουάσιγκτον, είναι στη CIA. Αυτές είναι οι μόνες πνευματικές αξίες της εποχής. Τα πάντα είναι κανονισμένα βάσει συμφωνιών. Τόσο θα μ' ενοχλήσεις εσύ, τόσο θα σ' ενοχλήσω εγώ. Δεν σας είπα τίποτα το γεγονός πως η Μόσχα δεν έκοψε τις εμπορικές της συναλλαγές μ' ένα κράτος "φασιστικό", που το βρίζει όλη μέρα από το ραδιόφωνο; Δεν έχετε καταλάβει πως τα δύο συστήματα τείνουν να γίνουν ένα, με αμοιβαίες παραχωρήσεις, για να αντιμετωπίσουν τον κίτρινο κίνδυνο; Τι ξέρετε για τα τεράστια και εκπληκτικά παιχνίδια που γίνονται στην πολιτική; Και σε ρωτάω, καλό μου παιδί, να μου πεις. Τι θέλετε και μπλέκεστε σ' αυτόν τον κυκεώνα; Θα χαθείτε. Περιθώρια γι' αυτούς που ενοχλούν πραγματικά δεν υπάρχουν. Δεν υπάρχει περιθώριο να σιάξετε τον κόσμο. Ο κόσμος είναι ήδη φτιαγμένος και είναι αυτός που είναι. Φυλάγεται από θεούς και δαίμονες. Πιστεύω πως σ' εσάς ειδικά δεν έγινε η σωστή μεταχείριση και έχετε κάθε δικαίωμα να είστε επιφυλακτικός. Τα επιχειρήματα που πείθουν ανθρώπους σαν κι εσάς είναι η λογική. Είστε άνθρωπος με θέληση κι αν κατορθώσω να σας κάνω να σκεφτείτε λογικά, νομίζω πως βρέθηκε η λύση. Μέχρι τώρα αντιδρούσατε συναισθηματικά κι αυτό είναι λάθος. Τα άλματα χρειάζονται τόλμη. Μόνο οι δειλοί φοβούνται ν' αρπάξουν τις ευκαιρίες και μένουνε καντηλανάφτες του κόμματος, ώσπου να πεθάνουν. Είστε άνθρωπος που κάπου θέλει να το πάει και, διάολε, αυτούς τους ανθρώπους δεν τους πεισμώνουμε, τους βοηθάμε. Μεταξύ μας, μήπως έχετε οικονομικές δυσκολίες; Δεν μιλάω για πενταροδεκάρες. Ίσως να 'χετε υπόψη σας να επεκτείνετε τις δουλειές σας και να σας χρειάζονται πολλά λεφτά. Θα μπορούσαν να βρεθούν. Ίσως ενδιαφέρεστε για μια υπέροχη καριέρα στην ESSO PAPAS ή, αν έχετε άλλες προτιμήσεις, πείτε μου».

«Τι αντάλλαγμα θέλετε από μένα;»

«Λογική ερώτηση. Τίποτα, αγαπητέ μου, ή σχεδόν τίποτα. Θα πάρουμε τώρα ένα ταξάκι και θα πάμε στον κ. Γενικό. Θα μας δεχτεί αμέσως. Θα

του πούμε «Κύριε Γενικό, μαζί σας. Σαν νέος κι εγώ έκανα ένα σφάλμα όπως όλοι μας». Θα του πούμε κι ένα ονοματάκι, έστω και ψεύτικο, κι αυτό είναι όλο. Θα το πούμε προφορικά, αλλά η γνώμη μου είναι να κάτσουμε να το γράψουμε. Ξέρεις, ένα ωραίο γραμματάκι με μερικές φιοριτούρες, να τον κολακέψουμε και λιγάκι, και τελειώσε. Και μετά, ποιος σας πιάνει. Θα 'χετε όλα τα καλά του αστού και την αίγλη ενός επαναστάτη. Γι' αυτά, να 'στε βέβαιοι πως θα υπάρξει απόλυτη μυστικότητα. Αν ξέρατε πόσοι άνθρωποι έχουνε βοηθηθεί από μας, είμαι σίγουρος πως θα δεχόσαστε αμέσως. Ο Κωνσταντόπουλος, ο Παπακωνσταντίνου κι ένα σωρό άλλοι που έχουν σήμερα τη θέση τους στην κυβέρνηση, είναι παλιοί κομμουνιστές, που κατάλαβαν πού υπάρχει το ψητό και ανένηψαν. Και θέλετε μια εξήγηση γι' αυτό; Ακούστε λοιπόν. Οι κομμουνιστές προσφέρουν ένα "παράθυρο στον ουρανό" κι εμείς χρήματα. Και υπάρχουν πολλά λεφτά. Το παράθυρο στον ουρανό, πολλές φορές γίνεται παράθυρο στις φυλακές ή παράθυρο στα κυπαρισσάκια, ενώ εμείς σήμερα συμφωνούμε, αύριο τα 'χεις και τα χείρες και κανείς δεν πρόκειται να σε πειράξει. Τότε θα καταλάβεις τι σημαίνει να 'σαι εθνικόφρονος. Πολίτης πρώτης κατηγορίας. Όλες οι πόρτες ανοιχτές».

Συνέχισε να μιλάει για πολλή ώρα. Δεν απογοητευόταν με τίποτα και συνέχεια ξεδίπλωνε επιχειρήματα ή καμιά φορά χρησιμοποιούσε τα ίδια, εκείνα προφανώς που νόμιζε πως δεν τα είχα καταλάβει καλά, με νέα παραδείγματα. Δεν έδειχνε καμιά διάθεση να τελειώσει. Έδινε την εντύπωση του ανθρώπου που θέλει να κερδίσει έναν πλειστηριασμό.

Οι προσφορές τελειώσαν με άδοξο τρόπο. Ο χαφιές ανθρωποφύλακας τηλεφώνησε στην υπηρεσία του πως κάποια άλλη υπηρεσία ενδιαφερόταν για μένα και αμέσως έστειλαν τρεις χαφιέδες να με πάρουν, μην τυχόν και χάσουν τη δόξα. Σίγουρα θα σκέφτηκαν «Εμείς κάναμε του κόσμου τη δουλειά και τώρα που το πράγμα έχει ωριμάσει, να μας τη φάει ο άλλος; Αυτό είναι αδικία!». Έγινε μια μικρή σύγκρουση αρμοδιοτήτων, δείχνανε ταυτότητες ο ένας στον άλλον και τελικά, νίκησε η Ασφάλεια. Με σηκώσανε από το κρεβάτι, μου δώσανε κάτι ξένα ρούχα, μου φορέσανε χειροπέδες και, κρατώντας με να μην πέσω, με οδήγησαν πίσω στην Ασφάλεια.

ΤΟ ΚΕΛΪ 4

Το νέο μου κελί είναι λίγο μικρότερο από το προηγούμενο. Όταν ο αστυφύλακας κλείνει την πόρτα, έχεις την εντύπωση πως σε κλείνουν σε μια κονσέρβα. Έχεις όμως ένα καλό: είσαι παλιός. Ένα δεύτερο πλεονέκτημα: το κελί βρίσκεται στην εξωτερική απομόνωση. Ακούς τους άλλους που μιλάνε. Σ' όσους έχει τελειώσει η απομόνωση, τους βάζουν σ' ένα μεγάλο φωταγωγό, που είναι σκεπασμένος με σίδηρο και γυαλί. Χαϊδευτικά, τον χώρο αυτό τον λένε αυλή. Το ν' ακούς ανθρώπους να μιλάνε είναι μια ελπίδα.

Πέρασα σχεδόν όλη μου τη μέρα ακούγοντας. Προσπαθούσα, από την χροιά της φωνής και τις εκφράσεις, να τους φανταστώ. Το νοσοκομείο έμοιαζε κιόλας χιλιάδες μίλια πίσω. Η αυλή γίνεται τώρα το ιδανικό σου.

Νύχτωσε γρήγορα. Η πρώτη μέρα έφυγε κιόλας. Μου δώσανε δύο κουβέρτες. Τυλίχτηκα όσο μπορούσα καλύτερα. Κρύωνα. Το τσιμέντο είχε μια περίεργη υγρασία. Τελικά τα κατάφερα κι έκανα έναν μονοκόμματο ύπνο μέχρι το πρωί.

Σηκώθηκα με φοβερό πονοκέφαλο· κακόκεφος. Ήτανε ακόμα η δεύτερη μέρα. Χρειαζόμουνα αέρα.

Χτύπησα την πόρτα και ζήτησα να πάω στην τουαλέτα. Κούτσαινα και δεν μπορούσα να βρω την ισορροπία μου. Η αυλή ήτανε γεμάτη. Τέλειωσα όσο μπορούσα πιο γρήγορα κι ετοιμάστηκα να γυρίσω. Κάποιος μου λέει:

«Νερό; Δεν θα ρίξεις νερό;»

«Πού έχει;»

«Θα πάρεις τον κουβά και θα τον γεμίσεις στη βρύση που είναι δίπλα». Κι έπειτα ψιθυριστά: «Κουράγιο».

Μια σειρά από διαδικασίες, που σήμαινε περισσότερη ώρα έξω από το κελί. Τα έκανα όλα όσο μπορούσα πιο γρήγορα. Κλεφτά, έριξα λίγο νερό στα μούτρα μου και γύρισα στο κελί. Το νερό είναι μεγάλο φάρμακο στην απομόνωση. Σαν καλύτερα τώρα.

Το μεσημέρι, μου φέρανε μια ολόκληρη σακούλα με τρόφιμα κι άλλες δυο κουβέρτες ακόμα. Ο αστυφύλακας που τα 'φερε, μου λέει πως είναι η μάνα μου έξω και ρωτάει αν θέλω τίποτα. Ναι, μάνα, παπούτσια, μάλλινες κάλτσες, ρούχα και καμιά κουβέρτα ακόμα.

Μια σειρά από ελπίδες φύτρωσαν στο κελί μου. Κανέναν δεν αφήνουν αιώνια κλεισμένο. Κάποτε θα με βγάλουν. Πού θα βάλουν τους άλλους που θα πιάσουν; Βρίσκεις λύσεις. Μπορείς να το μετρήσεις μ' ένα σπιρτόξυλο και να βρεις το εμβαδόν και τον όγκο του. Δεν σου φτάνει όμως. Μπορείς να μετρήσεις τις χαρακιές που υπάρχουνε ή να κυνηγάς τους κοριούς. Αλλά δεν είναι δουλειά αυτό. Είναι σαν να γίνεσαι πιτσιρίκι ξανά και παίζεις σ' ένα δωμάτιο. Αυτό όμως δεν είναι άσκημη ιδέα. Ποιος δεν θέλει να ξαναρχίσει τη ζωή του από την αρχή; Τα παιδιά κάθονται με τις ώρες και ξαναχτίζουνε τον κόσμο όπως τον θέλουνε. Γιατί να μην μπορώ να κάνω κι εγώ το ίδιο. Πάντα ήθελα να 'χω μερικές ώρες δικές μου, ανεξέλεγκτες. Εδώ, σ' αυτήν την κονσέρβα, μπορώ αν θέλω να 'μαι ελεύθερος. Ξέρω καλά πως εγώ το θέλησα να 'μαι εκεί. Στο χέρι μου είναι να χτυπήσω την πόρτα και να τους πω «Βγάλτε με, έχετε δικίο, είστε καλοί, μετάνιωσα!». Θυμήθηκα έναν φιλαράκο, ανάπηρο της Αντίστασης. Είχαμε γνωριστεί σ' ένα συλλαλητήριο και είχαμε κρυφτεί στην ίδια πόρτα, για ν' αποφύγουμε τα αέρια. Τον ρώτησα γιατί κατεβαίνει μ' ένα πόδι, την στιγμή που εμείς έχουμε δύο και πάλι δεν την γλιτώνουμε.

«Έχω υποχρέωση στους νεκρούς», μου είπε. «Οι καλύτεροι από μας, φίλε, χαθήκανε, γιατί ήτανε ο μόνος τρόπος να μας πείσουνε. Διαφορετικά, όλοι θα κοιμόμαστε με τα τσαρούχια».

Αισθάνθηκα λίγο ένοχος για την κακοκεφιά μου. Γίνομαι ένας μικρός αλαζόνας.

«Αυτό το κελί μου αξίζει», είπα. «Και μόνο το γεγονός ότι βρίσκομαι

εδώ έχει τη σημασία πως κάτι φοβούνται από μένα. Το αστείο είναι ότι δεν καταλαβαίνω πού ακριβώς είμαι επικίνδυνος. Κολακεύομαι όμως να το πιστεύω».

Τα προβλήματα χάνονται. Παίρνω τις μεγάλες μου αποφάσεις. Είχα προετοιμαστεί να μείνω ένα μήνα. Είναι αστείο. Σε μια βδομάδα με βγάλανε.

Είχα οργανωθεί όμως καλά. Το πρόγραμμα θα μπορούσε να συνοψιστεί έτσι:

Μια υποτυπώδης γυμναστική κάθε πρωί. Ένα γερό καθάρισμα του κελιού μ' ένα κομμάτι χαρτί. Σχολαστικό δίπλωμα και τίναγμα στις κουβέρτες. Ο μεγάλος περίπατος για την τουαλέτα, που τον έκανα όσο μπορούσα πιο αργά. Ανασύνθεση όλων των λεπτομερειών, από την στιγμή που πιάστηκα μέχρι τώρα. Ήθελα με μανία να κρατήσω τα πάντα στη μνήμη μου. Έλεγα ψιθυριστά όλα όσα είδα κι έπαθα και, κάθε μέρα, ανακάλυπτα νέες λεπτομέρειες που η μνήμη μου τις είχε απωθήσει. Φαγητό μ' όλη μου την ησυχία, σαν κινέζικη τελετή. Ύστερα, διάφορα παιχνίδια που είχα επινοήσει. Το βράδυ έβλεπα φανταστικά –και με κάθε σοβαρότητα– ένα φιλμ από αυτά που είχα δει. Ύστερα από κάθε φιλμ, επακολουθούσε συζήτηση με φανταστικούς θεατές. Στην αρχή είναι λίγο δύσκολο. Άμα το πάρεις όμως στα σοβαρά, το συνηθίζεις.

Κατά διαστήματα έκανα ασκήσεις αναπνοής ή έπαιζα ένα ρόλο που είχα ήδη παίξει ή που θα 'θελα να παίξω. Το βράδυ έκανα μαλάξεις στα πόδια μου, που είχαν αρχίσει να ξεπρήζονται. Οι μελανιές είχαν αρχίσει να σβήνουν. Όσο πάω γίνομαι και πιο καλά. Μόνο στο περπάτημα δεν τα καταφέρνω καλά και, πού και πού, ζαλίζομαι. Πρέπει να μπορέσω να περπατήσω καλά, για να μην τρομάζουν οι άλλοι.

Και δύο επιτυχίες:

Η πρώτη ήταν που κατόρθωσα να φτιάξω πόνια σκακιού με την ψίχα του ψωμιού και σάλιο. Έπαιζα συναρπαστικές παρτίδες. Η δεύτερη ήτανε ένα μικρό κοπίδι, που έφτιαξα μ' ένα κομμάτι από πλαστικό κουτί που βρήκα στο αποχωρητήριο. Σιγά σιγά κατάφερα κι άνοιξα μια μικρή τρύπα στο κελί, περίπου δύο πόντους. Μεταξύ πόρτας και τσιμέντου υπήρχε σοβάς, που από τα χτυπήματα της πόρτας είχε ραγίσει. Σ' αυτό το σημείο δούλεψα πάνω από τρία πρωινά. Μπορούσα να κολλάω

το μάτι μου και να βλέπω μια γωνιά της αυλής. Σ' αυτό το μέρος έβαζε την καρέκλα του ένας αστυφύλακας και δεν πήγαιναν κρατούμενοι. Στάθηκα άτυχος.

Όταν με φώναξαν πάλι για ανάκριση, είχα χίλια πράγματα ακόμα στο μυαλό μου να κάνω. Ξαναρχίζουμε από την αρχή, υπολόγισα.

ο κ. Γκραβαρίτης

Ο Γκραβαρίτης, μόλις με είδε, έδειξε έναν ενθουσιασμό ανεξήγητο. Σηκώθηκε από την καρέκλα του, μου έσφιξε το χέρι και με ρώτησε πώς πάει η υγεία μου. Με ρώτησε αν θέλω καφέ και μου έδωσε καρέκλα.

Ο διάλογος:

«Λοιπόν, Περικλή, έμαθες τι έγινε, ε;»

«Όχι».

«Φουκαριάρη μου, τράκο που έχεις πάθει! Δεν θυμάσαι που σε πάτησε αυτοκίνητο;»

«Όχι».

«Βέβαια, σε πάτησε καμιόνι ψυγείο. Μα καταλαβαίνεις τι γίνεται; Δίνουνε άδειες σ' όλους τους ατζαμήδες και σκοτώνουν τον κόσμο. Λέγαμε πως, τώρα με την Εθνική Κυβέρνηση, θα πρόσεχαν λιγάκι, αλλά πού! Οι σοφεράτζες, σοφεράτζες».

«Και τι έγινε ο οδηγός, τον πιάσατε;»

«Μας ξεφεύγει εμάς τίποτα; Κάτω τον έχουμε τον εγκληματία, στην απομόνωση. Και, ξέρεις, επειδή έχεις κάτι μικρά μπλεξίματα με κάποιες άλλες υποθέσεις, σε βρήκαμε στο νοσοκομείο και σε φέραμε εδώ, μπας και μπορείς να μας βοηθήσεις να βρούμε μιαν άκρη».

«Δεν καταλαβαίνω τι μου λέτε».

«Άκου, Περικλή: είσαι δικό μας παιδί, είσαι εθνικόφρονας, αλλά αυτοί οι πονηροί κομμουνιστές σε παρασύρανε και σε είχανε βάλει να σκοτώνεις ανθρώπους. Μα διάολε, αφού ήθελες να πολεμήσεις τη Χούντα, δεν ερχόσουνα εδώ να σε βάζαμε σε καμιά καλή οργάνωση, που να 'ναι μονάχα εθνικόφρονες, και να μην έχεις φόβο; Να μπεις σε μια

δεξιά οργάνωση, να μπει σε μια κεντρία οργάνωση... Ένα και το αυτό είναι αστική τάξη. Αλλά να πας με τους κομμουνιστές είναι σαν να πηγαίνεις στο στόμα του λύκου».

«Αυτά τα πράγματα τα 'χω ακούσει χιλιάδες φορές. Ο μόνος λόγος που βρίσκομαι στην Ασφάλεια είναι η σαφής αντίθεσή μου με τη Χούντα. Αυτό είναι το μόνο που έχω να σας πω».

«Και ποιος δεν είναι αντίθετος με τη δικτατορία; Όλος ο κόσμος είναι. Δικτατορία στον εικοστό αιώνα! Πού ακούστηκε; Κι εγώ είμαι εναντίον. Όλος ο κόσμος είναι».

«Γι' αυτό είσαστε κι εσείς εδώ».

«Τι είπες;»

«Να, λέω, πιο σιγά μη σας ακούσει κανένας και βρείτε κανένα μπελά».

«Δίκιο έχεις. Άιντε λοιπόν, λέγε τώρα να γράφω. Για το καλό σου, σε συμβουλεύω να παραδεχτείς αυτά που λέει το κατηγορητήριο, γιατί ύστερα θα 'χεις εκπλήξεις».

Η περίπτωση μου είχε ενταχθεί στον νόμο 509, και η σοβαρότερη κατηγορία ήταν η απόσπαση εδαφών της Ελληνικής Επικράτειας. Οι υπόλοιπες κατηγορίες ήταν ασήμαντες μπροστά σ' αυτό. Κάτι περί οργάνωσης κ.τ.λ., κ.τ.λ. Τα αρνήθηκα. Σε επικουρία του Γκραβαρίτη ήρθε ο Καραπαναγιώτης, έχοντας στα χέρια του μια κατάθεση. Μου ζήτησε να τη διαβάσω. Αρνήθηκα και μου τη διάβασε εκείνος. Η κατάθεση ήταν η μαρτυρία κάποιου, που έλεγε λεπτομέρειες πάνω σε μια δικιά μου υποτιθέμενη δραστηριότητα. Μου είπε πως είναι μάταιο να τ' αρνιέμαι πια, γιατί ήδη η Ασφάλεια τα ξέρει από πρώτο χέρι. Είτε τα πω είτε δεν τα πω, είναι το ίδιο πράγμα. Είναι καθαρά τυπικό.

«Δεν σου ζητάμε τίποτα περισσότερο από ένα “ναι” σ' αυτό που λέει ο άλλος».

Απάντησα πως το πρόσωπο που είχε υπογράψει την κατάθεση, μου ήταν άγνωστο. Κοιτάχτηκαν, κούνησαν τα κεφάλια τους και διατάχτηκε ο Γκραβαρίτης να γράψει ό,τι του λέω. Αφού τέλειωσε κι αυτό, με ρώτησε αν ξέρω γράμματα. Πριν προλάβω ν' απαντήσω, ο Γκραβαρίτης μου είπε πως εδώ δεν μπορώ να πω όχι. Του είπα να γράψει ό,τι θέλει.

Συμπλήρωσε κάτι τεράστια ερωτηματολόγια και, αφού τέλειωσαν όλα αυτά, μου είπε δείχνοντας μου την ταράτσα:

«Δεν τελειώσαμε και θα τα ξαναπούμε».

οι άλλοι

Όταν ανοίγει η μπάρα και σου λέει ο αστυφύλακας «Μάζεψε τα πράγματά σου», τρομάζεις. Κάθε αλλαγή που γίνεται σε τρομάζει. Ρωτάς «Γιατί, για πού;» και σου λέει: «Θα μάθεις». Ο δικός μου αστυφύλακας ήτανε καλός, μου είπε:

«Άντε ρε, τέλειωσαν τα βάσανά σου. Μάζεψε τα πράγματά σου και πήγαινε με τους άλλους».

Η Ασφάλεια ήτανε τίγκα. Χαίρεσαι που υπάρχουν κι άλλοι. Κλεισμένος τόσο καιρό, έχεις αρχίσει και πιστεύεις πως είσαι μόνος. Πάνω από σαράντα πολιτικοί κρατούμενοι και τρεις ποινικοί. Αρχίζει η νέα μου ζωή με τους άλλους. Φοβάμαι να δείξω πως είμαι ευτυχισμένος, μη με ξανακλείσουν στο 4.

Η Ασφάλεια ήτανε γεμάτη φοιτητές. Είχανε μεταφέρει στην Ασφάλεια την ατμόσφαιρα σχολικού διαλείμματος – φωνές, κακό, γέλια. Η ζωή συνεχιζόταν ερήμην της Ασφάλειας. Αν ποτέ βγω αποδώ μέσα και με ρωτήσουν «Τι κάνατε;», θα πω:

«Στην Ασφάλεια, μετά την ταρατσα, τα παιδιά γελάνε κι όποιοι το βρούνε λίγο, ας τους αξιώσει ο Θεός να περάσουνε μια νύχτα απάνω».

Με βοήθησαν και κατέβασα τις κουβέρτες σ' ένα δεύτερο υπόγειο, που υπήρχε στην αυλή. Παράθυρα, εξαερισμός ή άλλες τέτοιες πολυτέλειες ήτανε ανύπαρκτες. Απόλυτο σκοτάδι. Το υπόγειο αυτό ήτανε η κατοικία περίπου σαράντα ανθρώπων. Βρέθηκε χώρος να μούνε κι οι δικές μου κουβέρτες. Μαζεύτηκαν γύρω μου και με ρώταγαν, λες και μόλις είχα γυρίσει από ένα συναρπαστικό ταξίδι. Ο αστυφύλακας φώναζε ν' ανεβούμε απάνω. Δόθηκε η διευκρίνιση πως απαγορεύεται

να φεύγουμε από την επίβλεψη του αστυφύλακα. Ανεβήκαμε πάνω.

Σε μια γωνιά της αυλής είναι τρεις γυναίκες στοιβαγμένες σ' ένα μικρό κελί. Τις χαιρέτησα με το χέρι. Με χαιρέτησαν. Ένας συγκρατούμενος μου λέει πως αυτό απαγορεύεται – «Ευτυχώς που δεν σε είδε ο ανθρωποφύλακας». Οι γυναίκες είναι πολιτικές κρατούμενες, αλλά απαγορεύεται να βγούνε από το κελί ή να μιλήσουν μαζί μας. Υποτίθεται πως έχει τελειώσει η απομόνωσή τους, αλλά απαγορεύεται να βγούνε αποκεί μέσα. Ρώτησα γιατί.

«Δεν υπάρχει γιατί. Υπάρχουν μια σειρά από απαγορεύεται, που έτσι τα βρήκανε και τώρα πια δεν κάνουν εντύπωση. Απαγορεύεται το σαπούνι, απαγορεύεται η οδοντόπαστα, απαγορεύεται η πετσέτα, απαγορεύεται το πιάτο, το πιρούνι, το κουτάλι. Απαγορεύεται το μαξιλάρι, το σλίπινγκ μπαγκ, τα σεντόνια, και γενικά καθέτι που θα μπορούσε να σου κάνει τη ζωή λίγο πιο ανθρώπινη. Το πιο βαρύ από όλα είναι να σου βρουν κανένα νυχοκόπτη, μολύβι, χαρτί και βιβλίο. Άμα σε πιάσουνε, σου κλείνουνε κατευθείαν εισιτήριο για την ταράτσα. Πρέπει να μη σου κάνει τίποτα εντύπωση και να 'σαι ευχαριστημένος μ' αυτά που έχεις. Αν αρχίσεις και αισθάνεσαι έλλειψη, είναι κακό σημάδι. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως δεν προσπαθούμε να φέρουμε. Να, εδώ που τα λέμε, αν θέλεις σαπούνι να πλυθείς λιγάκι, κάτι μπορεί να γίνει. Πρόσεξε, όμως, να μη σε πιάσουνε, γιατί καήκαμε. Κοίταξε ποια είναι η συνταγή: ξύνεις με τα νύχια σου το σαπούνι και πηγαίνεις στην βρύση· τα νύχια σου είναι γεμάτα με σαπούνι και μπορείς να κάνεις κάτι που να μοιάζει με σαπουνάδα. Είναι πολύ καλύτερο από το σκέτο νερό».

Το μεσημέρι κατεβήκαμε στο υπόγειο. Ένα αυτοσχέδιο καντηλάκι έδινε φως. Είχαμε μοιραστεί σε παρέες από οχτώ άτομα. Βάζαμε όλα τα φαγητά μαζί. Αυτή είναι η παράδοση. Δίνεις τη σακούλα σου στον γεροντότερο, και το φαγητό μοιράζεται σ' όλους. Υπάρχει η εξής διάκριση: αυτοί που έχουν επισκεπτήριο και αυτοί που δεν έχουν. Επισκεπτήριο, σ' αυτήν την περίπτωση, σημαίνει τσάντα με φαγητό. Το παραδίνεις και το μεσημέρι έχει φαγητό για όλους.

Το μεσημέρι είναι η ώρα που μαζεύεται όλη η οικογένεια. Είναι μια ιερή στιγμή, είναι η ώρα που μαθαίνεις την ιστορία σου, τις ρίζες σου,

γιατί υπάρχουν. Ακούς κάποιον να λέει «Στην πρώτη μου εξορία...» και ρωτάς «Πότε;» και σου λέει:

«Το '37 επί Μεταξά».

«Καλά, και η δεύτερη;»

«Το '46 και τώρα η Τρίτη».

Τα παραθέτει σαν να 'ταν μικρές λεπτομέρειες που είναι πολύ φυσικές. Όταν δει πως σου κάνει εντύπωση, θα πει:

«Έτσι είναι. Την πρώτη φορά κάνει εντύπωση. Όταν όμως σε πιάσουνε για δεύτερη φορά, θα δεις τελικά πως έτσι είναι η ζωή – μια πάνω, μια κάτω».

Υπάρχει μια ιδιαίτερη ορολογία, γεμάτη λεπτότητα, όταν θέλουνε να σε ρωτήσουν κάτι. Αντί να πούνε «Τι έκανες;», σε ρωτάνε «Για τι σε κατηγορούνε;». Δεν λένε «Σε βασάνισαν;»· σε ρωτάνε «Πώς σε υποδέχτηκαν;». Και καμιά φορά ακούς την εκπληκτική απάντηση «Σχετικά καλά. Μόνο μια φορά». Και σημαίνει πως σε βασάνισαν μόνο μια μέρα ή μια νύχτα. Αυτό χαρακτηρίζεται «σχετικά καλά».

Όταν με είχανε στο 4, τις πρώτες μέρες πιστεύανε πως είμαι κλέφτης. Έτσι τους είχε πει ένας «καλός» ανθρωποφύλακας. Ένας παλιός, όμως, βλέποντας πως ήμουνα πολύ χτυπημένος, τους είπε πως «το 4 είναι δικό μας παιδί, γιατί ποτέ δεν χτυπάνε ποινικούς τόσο πολύ». Τους εξήγησε πως είναι από τα παλιά κόλπα που κάνει η Ασφάλεια, για να πετύχει μεγαλύτερη απομόνωση. Βγάζει, λοιπόν, μια βρόμα πως είσαι ποινικός, πράγμα που σημαίνει «συνεργάτης της Ασφάλειας», κι έτσι οι άλλοι σε αποφεύγουνε.

Το βραδάκι κάτσαμε σε μια γωνιά κι αρχίσαμε φιλό τραγούδι. Απαγορευόταν κι αυτό –όπως όλα– αλλά, τελικά, άμα ο φύλακας βαριότανε να φωνάζει «Σκασμός!» και «Σκασμός!» μας άφηνε. Πρέπει να 'τανε πια οκτώ το βράδυ, όταν ο φύλακας φώναξε να σκάσουμε και να κατεβούμε όλοι γρήγορα κάτω. Αμέσως, όλος εκείνος ο κόσμος άρχισε να κατεβαίνει τις σκάλες και να χώνεται στο υπόγειο. Καμιά διαμαρτυρία, κανένα παράπονο, σαν μια αγέλη προβάτων που, με το σφύριγμα του τσέλιγκα, μπαίνουνε όλα στο μαντρί. Ήρθε ο ανθρωποφύλακας και μας έκλεισε την πόρτα. Κάποιος με τράβηξε από το χέρι, για να μου δείξει κάτι. Από μια τρύπα μπορούσαμε και βλέπαμε στην αυλή. Μου λέει:

«Περίμενε».

Η αυλή ήταν άδεια. Πάτησα το πόδι κάποιου μέσα στο απόλυτο σκοτάδι κι ακούστηκε μια εφιαλτική βρισιά. Ο φίλος μου λέει ψιθυριστά:

«Μην απαντάς. Πάτησες το πόδι του ποινικού».

Σβήσανε το φως της αυλής, αλλά έμπαινε λίγο φως από το παράθυρο του αξιωματικού υπηρεσίας. Ακούσαμε την πόρτα της αυλής ν' ανοίγει. Στο υπόγειο, όλοι κάπνιζαν και υπήρχε απόλυτη σιωπή. Άκουγες τις ανάσες και το φύσημα του καπνού. Τέσσερις χαφιέδες κατέβαζαν μέσα σε μια κουβέρτα έναν κρατούμενο. Το χέρι του είχε ξεφύγει από την κουβέρτα και κρεμότανε. Ήταν γεμάτο αίματα. Κανένας δεν μιλούσε κι όλοι κάπνιζαν. Τον πήγανε στην εσωτερική απομόνωση. Φύγανε οι χαφιέδες κι ανάψανε το φως. Ο ανθρωποφύλακας φώναξε ν' ανεβούμε όλοι γρήγορα απάνω. Όλος εκείνος ο κόσμος άρχισε σιγά σιγά ν' ανεβαίνει απάνω. Έπειτα ήρθε ο καφετζής και ρώτησε αν θέλει κανείς τίποτα.

Σε λίγο φέρανε δύο ομοφυλόφιλους, ντυμένους γυναικεία. Μόλις μπήκανε μέσα, άρχισαν τα ξεφωνητά και τα αστεία. Η μια τους φώναζε «Καλέ, τι χαρέμι από άντρες έχω εγώ!» και η άλλη έλεγε «Σκου, μωρή, σκούου!». Ο αστυφύλακας τους είπε να κάτσουν φρόνιμες, γιατί θα βγάλει το πέτσινο γκλομπ και θα τις κυνηγήσει. Αυτές ενθουσιάστηκαν από το αστείο κι άρχισε ένα καλαμπούρι απίστευτης χυδαιότητας.

Είχανε χτυπήσει τον 14. Κανένας δεν ήξερε πώς τον λέγανε. Ήτανε από την υπόθεση της Θεσσαλίας. Είχανε πιάσει πάνω από τριακόσιους χωρικούς της περιοχής, γιατί είχανε γραφτεί συνθήματα σε μια γιορτή της 21ης, πάνω στην εξέδρα όπου θα μιλούσε ο Παττακός. Ήτανε φοβισμένοι άνθρωποι και δεν λέγανε τα ονόματά τους, ακόμα κι όταν βγαίνανε από την απομόνωση. Μας κοίταζαν με δυσπιστία και δεν μας εμπιστευόντουσαν. Ένας που κάπως μιλούσε, μας είπε πως έπεσε μεγάλο κακό στο χωριό:

«Μέχρι τώρα έχουν ομολογήσει πάνω από είκοσι πως έχουν γράψει τα συνθήματα, κι ο καθένας με διαφορετικό τρόπο. Κι εγώ τους είπα πως τα 'γραφα, για να μη φάω ξύλο. Κορόιδο γίνεσαι; Αν με βάζανε στην απομόνωση, θα τρελαινόμουνα. Κάνε ό,τι σου λένε, για να γλιτώσεις. Μαζί τους δεν βρίσκεις άκρη».

Μας ξανακατέβασαν κάτω. Αυτή τη φορά πήρανε κάποιον από την απομόνωση για ανάκριση. Αυτό ήτανε χειρότερο από το προηγούμενο. Ήξερες πως όση ώρα περνάει, ο άλλος βασανίζεται πάνω. Περιμέναμε μέχρι αργά το βράδυ και δεν τον κατέβασαν.

Η πρώτη μου μέρα στην αυλή τέλειωσε.

Στο υπόγειο, από την υγρασία πέφτανε συνέχεια οι σοβάδες. Ξύπνησα και το στόμα μου ήτανε γεμάτο χώματα. Ακόμα σκοτάδι. Είχανε μπει χώματα στα μάτια μου. Πήγα στην αυλή. Είχε ξημερώσει. Δεν ήξερα αν ήμουνα κουρασμένος ή ξεκούραστος, αν κοιμήθηκα καλά ή όχι. Τι να 'γινε το παιδί που ανεβάσανε χτες; Μπορεί να τον βασανίζουνε ακόμα, κι εμείς κλεισμένοι περιμένουμε. Στην καλύτερη περίπτωση, μπορούμε να μάθουμε τ' όνομά του· τίποτα περισσότερο.

Ένας από τους μεγάλους μου είπε αν θέλω να καθαρίσω την αυλή μαζί με κάτι άλλα παιδιά. Θα μου κάνει καλό, λέει. Καθαρίσαμε την αυλή. Δε μου έκανε καλό. Βγάλανε και τον 2 από την απομόνωση και τον πάνε για ανάκριση. Είχε τεράστια γενειάδα, άγρια. Όταν άνοιξαν την πόρτα του κελιού, βγήκε σαν λιοντάρι. Απορούσες πώς χώραγε στο κελί. Περπάταγε ίσια και περήφανα, σαν ήρωας παραμυθιού. Ποιος ξέρει πώς θα τον κατεβάσουν από πάνω. Άρχισαν να πονάνε τα πόδια μου. Πήγα στο αποχωρητήριο κι έκανα εμετό. Με πιάνει και κόψιμο. Πήγα και χόθηκα στις κουβέρτες μου, λες κι αυτό θα με γλιτώνε.

Το μεσημέρι, με σηκώσανε για φαγητό. Το είχανε ήδη στρώσει και με περιμένανε. Ήτανε αδύνατον να φάω. Κάποιος από τους παλιούς άρχισε μια ιστορία για την κατοχή. Στην κατοχή ήτανε εύκολο να πεθάνεις, ο θάνατος ήτανε μια λύση. Το δύσκολο ήτανε να ζήσεις. Το ΕΑΜ είχε ρίξει το σύνθημα «επιβίωση». Έμπαινε καθήκον να ζήσεις.

«Εδώ μας έχουνε για να πεθάνουμε. Είναι δύσκολο γι' αυτούς να μας τουφεκίσουν. Έχουνε άλλους τρόπους, καλύτερους και λιγότερο ένδοξους. Οι φυλακές, οι εξορίες, είναι ο πολιτικός μας θάνατος. Αυτό τους ενδιαφέρει πάνω απ' όλα. Από την άλλη μεριά, είναι η αργή, η φυσική μας εξόντωση. Από μας, τους παλιούς, αυτή είναι η τρίτη μας εξορία. Τα χρόνια μας έχουν περάσει. Είμαστε σαν τους ελέφαντες, που μας πάνε στις ενορίες για να ψοφήσουμε. Θα πάτε στις φυλακές και θα δείτε τι αγώνας γίνεται για να ζήσουμε. Το να στεναχωριέσαι είναι πολυτέλεια

και μια υποχώρηση σ' αυτούς. Εσείς τη δοκιμασία σας την περάσατε, αλλά το πιο δύσκολο είναι η δοκιμασία του άλλου, που εσύ νομίζεις πως δεν μπορείς να κάνεις τίποτα, παρά μόνο να βλέπεις. Και όμως, δεν είναι έτσι. Πάντα κάτι μπορείς να κάνεις. Δείξ' του πως είσαι περήφανος για κείνον. Το δικό σου κέφι βοηθάει όλους μας. Η δικιά σου απελπισία δεν αφορά εσένα, αφορά όλους μας. Πάρ' το χαμπάρι, αποδώ και μπρος κανείς δεν αποφασίζει μόνος του».

Κάποιος είπε πως αν θέλουμε να φάμε τα καλαμαράκια, πρέπει να τα φάμε τώρα:

«Τι κάνεις κήρυγμα στα παιδιά, καπετάνιο; Τα παιδιά θα καταλάβουνε μόνα τους και καλύτερα από μας. Εμείς στην ηλικία τους δεν ξέραμε που πάνε τα τέσσερα. Άντε, αρχίστε προτού παγώσει, μετά δεν θα τρώγεται».

Μείναμε ακόμα μία βδομάδα στην αυλή. Η περίπτωση μου είχε καταταχθεί σ' ένα κλιμάκιο του Πατριωτικού Μετώπου. Μας είχανε κάνει όλους τους εξευτελισμούς, που στην γλώσσα τους καλείται «Σήμανση». Φωτογραφίες όλων των ειδών. Αποτυπώματα όλων των δαχτύλων της αριστερής και της δεξιάς παλάμης. Συμπληρώσαμε όλων των ειδών τα δελτία, με λεπτομέρειες όπως αν έχουμε κανένα σημάδι, κανένα δόντι ψεύτικο ή σφραγισμένο, σε ποιο καφενείο πηγαίνεις, τι πίνεις, τι καπνίζεις και άλλα πολλά. Γινόμαστε ένα δελτίο με άπειρες ηλίθιες λεπτομέρειες και υποτίθεται ότι μας μαθαίνανε καλά. Τους μάθαμε κι εμείς όμως. Στην αυλή, τους μελετήσαμε καλά.

Η Π. ήταν μια κοπελίτσα δεκαοχτώ χρονών. Είχε μακριά μαύρα μαλλιά και μεγάλα μαύρα μάτια. Είχε τελειώσει η απομόνωσή της κι όμως καθότανε ακίνητη κι αμίλητη σε μια γωνιά. Κάθε τόσο, τα μάτια της γεμίζουν δάκρυα και πηγαίνει μέσα στο κελί και κλαίει. Μετά, πάλι, ξανάρχεται και κοιτάει με τις ώρες αμίλητη. Την είχανε δύο νύχτες στην ταράτσα γυμνή. Το πρώτο βράδυ την είχανε χτυπήσει με φάλαγγα. Το δεύτερο, της είχανε μπήξει ένα ξύλο στον πρωκτό κι ένα ξύλο στο αιδοίο και την κρέμασαν με χειροπέδες, έτσι θεόγυμνη με τα ξύλα, από τον γάντζο στην ταράτσα.

Ο Δ. ήτανε ένας φοιτητής στο πτυχίο του. Τον είχανε κρατήσει πολλές μέρες αυστηρά. Είχε περάσει τα γνωστά. Είχε όμως μια πρωτοτυπία.

Η Ασφάλεια του είχε πάρει το ημερολόγιό του και όλη την αλληλογραφία με το κορίτσι του. Έγραφε ποιήματα που δεν τα διάβαζε σε κανέναν. Όλα αυτά βρέθηκαν στην Ασφάλεια. Κάθε φορά που τον φωνάζανε στην ανάκριση, διαβάζανε φωναχτά τα γράμματα και καλαμπουρίζανε. Του λέγανε πως, αφού κάνει τόσο ωραίο γαμίσι η κοπέλα του, τι ήθελε κι ανακατευόταν με την πολιτική; Αν δεν μιλούσε, θα την πιάνανε και κάθε βράδυ όλη η Ασφάλεια θα την πέρναγε νουμεράδα. Μετά, θα την κλείνανε στο μπουρδέλο που είχε φτιάξει ο Παπαδόπουλος για τους φαντάρους. Είχε αντέξει τον φάλαγγα. Αυτό δεν το άντεξε και είπε ένα όνομα. Μας έλεγε πως υπάρχουν και χειρότερα μαρτύρια από τον φάλαγγα.

Ο Λ. είχε την ευτυχία να βασανιστεί από τον ίδιο τον Λάμπρου. Για να εμποδίσει τις κραυγές του, τον πάταγε με το παπούτσι στο στόμα. Τον στείλανε για ανώτερες σπουδές στην ΕΣΑ κι εκεί ο ταγματάρχης Θεοφιλογιαννάκος, μαζί με τους εσατζήδες, τον κρέμασαν και τον χτύπαγαν με σανίδες με καρφιά. Του κάψανε τα μουστάκια με σπίρτα. Τα καρφιά τού είχανε σκίσει τις πλάτες. Τα χέρια του είχανε παραμορφωθεί από τις χειροπέδες. Τον είχανε αφήσει πολλές ώρες κρεμασμένο पिσθάγκωνα και περνάγανε οι εσατζήδες και τον χτυπάγανε με τις ζωστήρες.

Ο Γ. ήταν ένας νεαρός Λαμπράκης, η ψυχή της απομόνωσης: συνέχεια τραγουδάγε και ήξερε τα πιο πολλά ανέκδοτα του κόσμου. Τον έκαναν γούστο οι φύλακες και δεν του κολλάγανε. Έτσι, είχε το ελεύθερο να κάνει ό,τι ήθελε. Ένα βράδυ, τον πήρανε στις εννιά και τον κατεβάσανε στις δώδεκα τα μεσάνυχτα. Τα κελιά ήτανε όλα γεμάτα και τον πετάξανε σε μια γωνιά της αυλής, με την αυστηρή διαταγή να μην τον πλησιάσει κανείς, και μας έκλεισαν στο υπόγειο. Σε λίγο, κατέβηκε ο ανθρωποφύλακας, μας άνοιξε και είπε να τον κατεβάσουμε κάτω, γιατί είχε αρχίσει να σπαρταράει. Τον τυλίξαμε στις κουβέρτες και του κάναμε μαλάξεις στα πόδια. Τίποτα δεν έβγαινε. Όπου τον άγγιζες, πόναγε. Του βάλαμε κομπρέσες με κρύο νερό. Τίποτα, δεν ησύχαζε. Αυτό κράτησε μέχρι το πρωί. Όλη τη νύχτα σπαρτάραγε κι ανάσαινε δύσκολα. Το πρωί, μόλις άλλαξε η βάρδια, αδειάσανε το 5 και τον βάλανε στο κελί, χωρίς κουβέρτες. Σε δύο μέρες έλεγε φωναχτά από την απομόνωση ένα ανέκδοτο. Στη φυλακή έμαθα πως, κατόπιν, τον πήγανε στο νοσοκομείο και του βάλανε το πόδι στο γύψο. Του είχανε σπάσει τον αστράγαλο.

ΕΜΕΙΣ

Στην πηγάδα της Ασφάλειας ήμασταν σαν τα ζωντανά ψάρια στο ενυδρείο ενός καλού εστιατορίου – κολυμπάγαμε, σπρώχνοντας ο ένας τον άλλον και, κάθε τόσο, κατέβαινε κάποιος μ' ένα σημείωμα και μας φώναζε για τον τέταρτο. Αυτό που μας κράτησε ήτανε που το βασανιστήριο δεν ήτανε πια ατομικό, αλλά ομαδικό. Δεν μπορούσαν να μας νικήσουν αν κάποιος από μας έπεφτε, τον σήκωναν οι άλλοι κι όλοι μαζί μπαίναμε στην ίδια φρεγάδα, είτε το θέλαμε είτε όχι. Όλοι γνωριζόμασταν για πρώτη φορά. Ακόμα κι όταν γνωριζόμασταν από πριν, στη φυλακή ήταν για πρώτη φορά.

Στην φρεγάδα του «εμείς» περάσαμε τον υπόλοιπο καιρό στα κρατητήρια της Ρεθύμνης και στις φυλακές Αβέρωφ και Αίγινας. Είδαμε και μάθαμε πολλά. Το τι είχε γίνει σ' αυτόν τον τόπο αρχίσαμε και το καταλαβαίναμε στις φυλακές. Σ' όσους από μας τύχαινε να 'ναι η πρώτη μας φυλακή, δεν προλαβαίναμε ν' αρπάξουμε πράγματα. Είχανε γίνει τόσα πολλά και είχαμε τέτοια άγνοια, που μοιάζαμε σαν τους κωφάλαλους που ξαφνικά αρχίζουν να καταλαβαίνουν πως μπορούν και επικοινωνούν.

Στους τρεις κρατούμενους οι δύο είχανε βασανιστεί. Σου έκανε εντύπωση η ποικιλία των μεθόδων που είχε χρησιμοποιηθεί. Σχεδόν σε κάθε γωνιά της Ελλάδας υπήρχε μια χωροφυλακή ή μια ασφάλεια ή ένα σώμα στρατού, που συστηματικά και αδίστακτα βασάνιζε μέχρι θανάτου καθέναν που θα μπορούσε, έστω και μελλοντικά, να γίνει «επικίνδυνος». Εκτός από την Αθήνα και τον Πειραιά, συνάντησα ανθρώπους που είχανε βασανιστεί στην Κρήτη, στην Πάτρα, στο Αγρίνιο, στη Θεσσαλονίκη, στην Καβάλα και στην Κομοτηνή.

Ήτανε ξεκάθαρο πως δεν ήτανε η μανία ενός διεστραμμένου βασανιστή, αλλά μια επίσημη, συγκεκριμένη πολιτική ενέργεια, που είχε σαφή και καθορισμένο στόχο. Συνάντησα ανθρώπους που είχανε ακόμα γύψο στο πόδι, που φοράγανε συσπανσουάρ ή καθόντουσαν μέρες ολόκληρες ακίνητοι στο κρεβάτι. Συνάντησα ένα παιδί με ατροφικά πόδια, που του είχανε κάνει φάλαγγα με το ίδιο του το μπιστούνι. Δύο κρατούμενοι είχανε παρακρούσεις από τα βασανιστήρια. Είχανε βασανίσει ένα νεαρό εργάτη που υπέφερε από επιληψία. Ανάλογα με τον τόπο και τον βασανιστή, υπήρχανε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας σχολής. Στη Θεσσαλονίκη χτυπούσαν φάλαγγα με το τουφέκι και ήσουν κρεμασμένος ανάποδα. Στον Πειραιά χτυπούσαν φάλαγγα με στριμμένο καλώδιο. Στον Διόνυσο θάβανε τους ανθρώπους ζωντανούς. Εικονικές εκτελέσεις, ηλεκτροσόκ, παντού. Κοινό γνώρισμα όλων των σχολών και των βασανιστών, η προσπάθεια να μην αφήνουν σημάδια ή, τουλάχιστον, να μπορούν να εξαλειφθούν τα σημάδια στο διάστημα που σε είχανε απομονωμένο.

Κοινός στόχος όλων των σχολών και των βασανιστών ήτανε τα νέα παιδιά, που ανήκαν στη μεγάλη ανώνυμη μάζα. Αυτοί είχανε βασανιστεί με πιο σύνθετες και επίμονες μορφές. Τα ονόματά τους δεν μαθεύοντουσαν ποτέ και κανείς δεν διαμαρτυρόταν γι' αυτούς. Οι επώνυμοι σχεδόν πάντα την γλίτωναν, όχι βέβαια από καλοσύνη της Χούντας, αλλά γιατί –αμέσως μετά τη σύλληψη τους– επακολουθούσαν διαμαρτυρίες και η Χούντα τους χρησιμοποιούσε για να τις διαψεύσουν. Η συγκεκριμένη πολιτική σημασία των βασανιστηρίων ήτανε να καταστραφεί προοπτικά η γενιά μας. Δηλαδή, η γενιά που είχε μεγαλώσει μετά τον εμφύλιο πόλεμο και δεν είχε τις εμπειρίες της προηγούμενης σφαγής.

Υπήρχανε κρατούμενοι που τότε (1967) περνάγανε τον εικοστό τέταρτο χρόνο της φυλάκισής τους. Τους είχανε πιάσει παιδιά και τώρα είχανε άσπρα μαλλιά. Αυτοί ήτανε οι άρχοντες της φυλακής. Μοιάζανε μ' εκείνα τα επίμονα πεύκα που φυτρώνουν και ζούνε σε μια σχισμάδα βράχου και δεσπόζουν σ' όλο τον κάμπο. Οι τελευταίες αναμνήσεις που είχανε από την κανονική τους ζωή ήταν από την Αντίσταση. Όταν σου λέγανε «Λίγο καιρό προτού πιαστώ, είχα πάει για μίαν αποστολή

του ΕΑΜ στην Καλαμπάκα», ζούσες έναν περίεργο αναχρονισμό. Ξαφνιαζόσουνε όταν ανακάλυπτες πως βρισκόσουνε στο '67.

Πολλοί δεν είχανε προλάβει καλά καλά να βγούνε από τις φυλακές και τους ξαναπιάσανε ύστερα από ένα μικρό διάστημα κανονικής ζωής. Κουβαλάγανε φοβερές εμπειρίες θανάτου. Στις Φυλακές της Κέρκυρας, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, είχανε εκτελεστεί εκατοντάδες αντιστασιακοί, ως αντίποινα για τις επιχειρήσεις των ανταρτών στα βουνά. Μια μακάβρια πολιτική πλάστιγγα, που απαιτούσε κυνικά να σφάζονται δέκα, δεκαπέντε άνθρωποι κάθε μέρα. Και η είδηση πέρναγε στα ψιλά των εφημερίδων σαν μικρή αγγελία περίπου. Οι πιο πολλοί από τους κρατούμενους της Κέρκυρας είχανε σφαχτεί. Μερικοί θανατοκατάδικοι όμως σώθηκαν, γλίτωσαν από κάποια τύχη. Τώρα βρισκόντουσαν πάλι στη φυλακή μαζί μας.

Ο Ρ. ήτανε στις φυλακές της Κεφαλονιάς, το μέρος που πέρασα τα πρώτα παιδικά μου χρόνια. Μια εποχή είχανε μόνο θανατοκατάδικους και, κάθε πρωί, τους εκτελούσαν στο Φανάρι. Την εποχή εκείνη, εγώ ήμουν 7–8 χρονών και, κάθε πρωί, λιγάκι πριν ξεκινήσουμε να πάμε σχολείο, ακούγαμε πυροβολισμούς. Μας λέγανε τότε πως κάνει γυμνάσια ο Στρατός. Ο Ρ. μού είπε πως κάθε πρωί, όταν ακούγαμε τους πυροβολισμούς, εκτελούσανε τους αντιστασιακούς. Μέχρι το πρώτο διάλειμμα, που κάναμε στις εννιά, τους είχανε κιάλας θάψει.

Ο Σ. είχε γλιτώσει την εκτέλεση από μια σύμπτωση. Του είχανε πει πως το πρωί θα τον εκτελούσαν, του πήραν τα βιβλία του και τον έβαλαν στο κελί του «πεθαμένου»· έτσι λέγανε το κελί που τους βάζανε πριν τους εκτελέσουνε, γιατί μπαίνοντας εκεί ήσουνε ήδη πεθαμένος. Είχε κάνει όλες εκείνες τις μικρές προετοιμασίες που είχανε γίνει απαραίτητες πριν την εκτέλεση – είχε πλυθεί, είχε ξυριστεί, είχε φορέσει το καλό του κουστούμι και την καλή του γραβάτα και πέρασε τη νύχτα περιμένοντας τους χωροφύλακες νά 'ρθουν το πρωί να τον πάρουν. Μαζί του θα εκτελούσαν κι άλλους οκτώ.

Το πρωί όμως, σηκώθηκε φουρτούνα και η βενζίνη δεν μπορούσε να πάει στο Λαζαρέττο, που γινόντουσαν οι εκτελέσεις. Ο εισαγγελέας δεν ήρθε και οι εκτελέσεις αναβλήθηκαν. Οι φυλακές δεν στείλανε σήμα για την αναβολή των εκτελέσεων και το υπουργείο νόμιζε πως είχαν

εκτελεστεί. Έτσι, την επόμενη μέρα πήραν άλλους και τους αφήσανε αυτούς, γιατί δεν είχανε μεγάλη δύναμη για συνοδεία. Επακολούθησε ένα μπερδεμα, χάσανε τη σειρά τους και, τελικά, δύο από τους οκτώ την γλίτωσαν. Ο ένας έγινε έμπορος. Τώρα, μάλιστα, έχει και λεφτά. Ο άλλος, μαζί μας.

Ο Σ., όταν μιλούσε, είχε μian ενοχή, που όμως κατέληγε σε μια συγκλονιστική ευθύνη. Ζητούσε περισσότερα από εμάς.

«Εσείς», μας έλεγε, «δεν είδατε τίποτα ακόμα· δεν πάθατε τίποτα. Το λεπίδι δεν έπεσε ακόμα. Εμάς μας θέρισε. Ακριβοί σύντροφοι χάθηκαν κι άφησαν σ' εμάς μια τσατσάρα ή μian οδοντόβουρτσα και τους πήρανε από το διπλανό κελί για μαχαίρι, όπως σε παίρνουνε για μια κοινή μεταγωγή. Εγώ έζησα. Έζησα μια νύχτα και πέθανα χίλιες. Ήξερα πως σημαδεύουνε στην καρδιά και, από το μολύβι που μαζεύεται, γίνεται μια μεγάλη τρύπα, που μπορείς να βάλεις τη μπουνιά σου. Τη γλίτωσα. Από τους οκτώ που ήμασταν χάθηκαν οι έξι... οι εφτά πες, με τον έμπορο. Εγώ έζησα. Αυτό, όμως, που με κράτησε ακόμα αγωνιστή ήτανε ένας περίεργος έρωτας για κείνη τη βραδιά, που ήτανε πια γεγονός – εκείνη η μεγάλη τρύπα στο μέρος της καρδιάς κι όχι ένα φιλολογικό κλαψούρισμα. “Για να δεις τον κόσμο ανάποδα, τον αδερφό σου ξένο, και τον οχτρό σου αδέρφι σου, αδικοσκοτωμένο”, πρέπει να το ξέρεις αυτό και να το αγαπάς. Όσο πιο πολύ αγαπάς, τόσο πιο πολύ δίνεις. Υπάρχουνε σύντροφοι σ' άλλες χώρες που νίκησαν, το ξέρω. Αυτός τελικά είναι ο σκοπός: να νικήσουμε κι όχι να πεθάνουμε. Αλλά για να νικήσουμε, πρέπει να πεθάνουμε και για να πεθάνουμε, πρέπει ν' αγαπάμε τη ζωή. Να 'στε σίγουροι, όμως, πως μέσα στο σακιδιό τους, έξω από τ' άλλα, είχανε και τον θάνατο, που τον κουβαλούσαν μαζί τους και είχε γίνει μια μικρή συνήθεια δίπλα από το καθημερινό συσσίτιο. Εσείς δεν είδατε τίποτα και δεν πάθατε τίποτα. Ζήσατε σε χρόνια προδοσίας και σιωπής. Δεκαετίες τώρα μας σφάζουνε κι εμείς σπαίνουμε. Σφάζε με, Αγά μου, ν' αγιάσω. Τίποτα άλλο. Αυτό όμως θα πάψει και θα πάψει από σας, όσο κι αν εσείς δεν το ξέρετε ακόμα. Όχι, εσείς δεν είδατε τίποτα, δεν πάθατε τίποτα ακόμα».

επίλογος

Οι φυλακές είχανε γεμίσει και δεν χωράγανε άλλους. Όταν φτάσαμε στην Αίγινα, δεν είχανε κρεβάτια και μας δώσανε δυο σανίδες και δυο κουβέρτες. Οι παλιοί λέγανε πως όπου να 'ναι θα δοθεί και μια αμνηστία, για να βγάλουνε τουλάχιστον αυτούς που είχανε πιάσει κατά τύχη. Πράγματι, δόθηκε κάτι που το λέγανε αμνηστία, φύγανε αυτοί που είχανε πιαστεί κατά τύχη κι εμείς μείναμε στη φυλακή. Πάλι όμως δεν είχε χώρο. Ύστερα από τρεις μήνες, δώσανε απολυτήριο σε όσους από μας τύχαινε να 'ναι η πρώτη μας φυλακή.

Έγινε όμως κάτι περίεργο. Μόλις υπογράψαμε το απολυτήριο, μας περάσανε πάλι τις χειροπέδες και, με τεράστια συνοδεία, μας βάλανε στην γραμμή δυο δυο και –με το απολυτήριο στην τσέπη– μας πήγανε ξανά στην Ασφάλεια. Κάποιος από μας είχε καρφίτσώσει το απολυτήριο στον κόρφο του και φώναξε μέσα στο πλοίο που μας πήγαινε από την Αίγινα στον Πειραιά:

«Τώρα είμαι κι εγώ λεύτερος σαν κι εσάς· έχω και χαρτί μάλιστα, που λέει πως είμαι ελεύθερος. Εσείς έχετε χαρτί; Τώρα για τις χειροπέδες θα μου πείτε “ψιλά γράμματα!” Κι εσείς έχετε, αλλά δεν τις βλέπετε».

Η συνοδεία δεν του είπε τίποτα.

Στην Ασφάλεια μας ζητάγανε δηλώσεις μετανοίας. Από μας κανείς δεν υπέγραψε. Τους πάνω από τα τριάντα τους στείλανε εξορία. Τους υπολοίπους, ύστερα από αρκετές μέρες στην Ασφάλεια, μας άφησαν ελεύθερους, με την υποχρέωση να δίνουμε δύο φορές παρόν στην Ασφάλεια.

Είχα και δυο τελευταίες συζητήσεις με τον Γκραβαρίτη και τον Καραπαναγιώτη. Ο Γκραβαρίτης μου έλεγε πως ό,τι έγινε, έγινε και πρέπει

να το ξεχάσουμε. «Πάνε αυτά, περάσανε, τώρα είμαστε φίλοι!» Δεν φταίει αυτός. Τι να σου κάνει; Υπάλληλος είναι, έχει γυναίκα και δυο παιδιά. Τι νομίζω πως παίρνει; Πενταροδεκάρες. Ύστερα από είκοσι χρόνια υπηρεσίας δεν μπορεί να πάρει ένα δεύτερο πουκάμισο· κι αυτός προλετάριος είναι, που τον εκμεταλλεύονται άλλοι. Βγάζει όλη τη δουλειά αυτός και τελικά ο Καραπαναγιώτης παίρνει τους βαθμούς. Έτσι του 'ρχεται να δώσει μια κλοτσιά και να τα παρατήσει όλα, να γίνει αλήτης και να κοιμάται κάτω από τις γέφυρες. Καλύτερα θα 'ναι. Εμένα πολύ μ' έχει εκτιμήσει και μ' έχει παραδεχτεί. Ό,τι θέλω, στη διάθεσή του. Να περνάω να τον βλέπω, να πίνουμε καφέ και κανένα βραδάκι να πάρουμε τις γυναίκες μας και να πάμε να πιούμε κανένα κρασάκι. Να γνωριστούμε και οικογενειακώς!

Ο Καραπαναγιώτης μ' αποχαιρέτησε αλλιώς.

«Είμαι σίγουρος πως θα το μετανιώσω που σ' αφήνω. Από την πρώτη στιγμή που σε είδα, δεν σε χώνεψα. Μη γελαστείς και νομίσεις πως μπορείς να μου κάνεις τίποτα. Έχω διαταγές για όλα όσα κάνω», μου έδειξε ένα ντοσιέ. «Εγώ εκτελώ διαταγές και δεν μ' ενδιαφέρει η πολιτική. Όποια κυβέρνηση και να 'ναι, δεν μ' ενδιαφέρει. Εγώ διαταγές εκτελώ. Μη νομίσεις πως θα σε στείλω στην εξορία για να μου κάνεις τον ήρωα. Δεν είμαι τρελός να δώσω στελέχη στο ΚΚΕ. Και πέντε χρόνια να μείνεις εξορία, θα γυρίσεις επαγγελματικό στέλεχος του ΚΚΕ. Μη νομίσεις πως τώρα είσαι ελεύθερος· φυλακή είσαι πάλι, αλλά με πιο μεγάλη αυλή. Κιχ να κάνεις, χάθηκες. Στη φυλακή είχες μάσες, ξάπλες, φούμες, όλα τζάμπα. Άντε τώρα να δουλέψεις, να βγάλεις το μεροκάματο, και τα λέμε. Να δούμε αν θα μείνει καιρός για πολιτική. Λοιπόν, τελευταία συμβουλή: μακριά από το θέατρο. Να αλλάξεις επάγγελμα, να γίνεις υπάλληλος, να νοικοκυρευτείς. Να 'χεις μια τακτική ζωή. Παρέες και τέτοια κομμένα. Είναι ο μόνος τρόπος να σωθείς. Αν τυχόν σε ξαναφέρουνε εδώ, έχεις τον λόγο της τιμής μου: χάθηκες. Τώρα μπορείς και περπατάς. Ε, την άλλη φορά δεν πρόκειται να ξανασηκωθείς. Στρίβε».

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ

Αυτό το βιβλίο δεν θα γραφόταν ποτέ, αν οι φιλήσυχοι και αντικειμενικοί άνθρωποι όλης της γης δεν βοηθούσαν, με την αδιαφορία τους και τη σιωπή τους, στην επέκταση και στη συνέχιση των βασανιστηρίων. Εδώ, θα μπορούσαμε να εντάξουμε και ανθρώπους σαν τον ερευνητή του Διεθνή Ερυθρού Σταυρού, Μαρτί, που δεν βρήκε την τάρτα ή σαν τον Αμερικανό γερουσιαστή Πουσίσκυ, που αφού «συνομίλησε με εκατοντάδες κρατούμενων, κατέληξε εις το συμπέρασμα ότι αι καταγγελίαι περί βασανιστηρίων και απανθρωπιών ήσαν τελείως αναληθείς και καθαρά μυθεύματα» ή ακόμα ανθρώπους σαν τους Εγγλέζους βουλευτές που συμμετείχαν στην περίφημη αποστολή Φρέιζερ, και που αποκάλυψαν, μαζί με τους *Sunday Times*, ότι «αυτές οι δουλειές είναι λίαν επικερδείς».

παράρτημα

πρόλογος στην πρώτη έκδοση

Μετά την 21η Απριλίου 1967, το δικαίωμα να υπάρξεις σαν πολίτης ήταν αντίσταση. Σ' αυτούς που επέμεναν να 'ναι πολίτες, το νέο καθεστώς επέβαλε μια τυπική διαδικασία προσαρμογής στα νέα ιδανικά. Η διαδικασία θα μπορούσε να ονομαστεί γραφειοκρατική και δεν είχε κανένα ιδιαίτερο μίσος, έξω απ' αυτό του παραδοσιακού αντικομμουνισμού.

Προσπάθησα να παραμείνω πολίτης.

πρόλογος στην έκδοση του 1994

Έχουν περάσει είκοσι πέντε χρόνια ακριβώς από την πρώτη έκδοση αυτού του βιβλίου και είκοσι επτά από τα γεγονότα που περιγράφει. Τι νόημα έχει, λοιπόν, η σημερινή επανέκδοση ενός τέτοιου βιβλίου, όταν οι συνθήκες που το γέννησαν δεν είναι πια οι ίδιες; Ακόμα περισσότερο. Αυτό το βιβλίο μεταφράστηκε σχεδόν σ' όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, κυκλοφόρησε σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων, απέσπασε εντυπωσιακές κριτικές από τα εγκυρότερα έντυπα της Ευρώπης και ο διεθνής Τύπος αναδημοσίευσε εκτεταμένα αποσπάσματα. Αφού, λοιπόν, αυτό το βιβλίο επιτέλεσε το σκοπό του, ίσως με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τι έχει να προσθέσει παραπάνω; Δεν είναι κάπως τυμβωρυχικό να ξαναέρχονται στην επιφάνεια τέτοια θέματα; Σε μια εποχή που κυριαρχεί η φιλοσοφία «πιπίνια, μπάλα και λεφτά», ένα τέτοιο θέμα θα «πουλήσει»;

Ερωτήματα σαν κι αυτά ετέθησαν από φίλους στον συγγραφέα του βιβλίου, όταν οι εκδόσεις *Γνώση* αποφάσισαν αυτή την έκδοση.

Στα ερωτήματα αυτά, όσο και αν μοιάζουν καλοπροαίρετα ή λογικά, υπάρχει μια παγίδα που αναγκαστικά θα οδηγούσε τον συγγραφέα σε μια λανθασμένη απάντηση, δηλαδή σ' ένα ψέμα – μια που η λάθος ερώτηση φέρνει τη λάθος απάντηση και γίνεται ο διάλογος «talk show». Το λάθος σ' αυτά τα ερωτήματα είναι στον κηδεμονικό ρόλο που παίζουν, θεωρώντας τον δημιουργό ανήλικο, και στο ότι θέλουν να τον καθοδηγήσουν. Κρύβουν μια ήδη διαμορφωμένη άποψη, όχι πάντοτε αθώα, και καλούν τον συγγραφέα να πάρει θέση. (Κάθε ερώτηση προϋποθέτει άποψη. Και η άγνοια άποψη είναι κι αυτή.) Το ερώτημα «Ναι ή όχι *Ανθρωποφύλακες* ξανά;» είναι ένα ερώτημα που αφορά μόνο τον συγγραφέα του βιβλίου,

μια που η ευθύνη της υπογραφής μας είναι πάντοτε δικιά μας. Όπως φυσικά και οι συνέπειες.

Το δικό μου ερώτημα ήταν άλλο. Οι καταστάσεις που περιγράφονται σ' αυτό το βιβλίο αφορούν μόνο τον ιστορικό των βασανιστηρίων, ή τα βασανιστήρια σήμερα είναι εξίσου επίκαιρα όπως την εποχή της Χούντας; Σύμφωνα με τα αδιαμφισβήτητα στοιχεία της Διεθνούς Αμνηστίας (1993), τα βασανιστήρια είναι θεσμοθετημένα σαν τρόπος ανάκρισης σε περισσότερες από 60 χώρες, και βασανισμοί γίνονται σε 151 χώρες. Ο πλανήτης μας αριθμεί 180 χώρες. Και αυτά, τέλη του 20ού αιώνα. Τα βασανιστήρια ανθούν στο σκοτάδι. Κάθε περίπτωση βασανισμού που γίνεται γνωστή, προφυλάσσει το επόμενο θύμα. Και κάθε μαρτυρία γίνεται μία διαμαρτυρία.

Και ξαναδιάβασα αυτό το βιβλίο με την απόσταση των χρόνων. Δεν μπορώ να παραδεχτώ πως αυτό έγινε ουδέτερα και αντικειμενικά. Ταράχτηκα. Αλλά αυτό που με τρόμαξε πιο πολύ απ' όλα ήταν οι πολιτικές απόψεις των βασανιστών – νομίζεις πως μιλούν οι σύγχρονοι «μεταμοντέρνοι» διανοούμενοι. Οι απόψεις τους έχουν μια τέτοια επικαιρότητα, που θα μπορούσαν σήμερα να ήταν πολιτικοί, αρθρογράφοι, δημοσιογράφοι και αστέρες λαμπρότεροι από τους ήδη καθιερωμένους στην TV. Είχαν από κείνη την εποχή τις απόψεις που δεσπάζουν σήμερα. Η ιδεολογία των βασανιστών, ύστερα από είκοσι εφτά χρόνια που καταγράφηκαν, αποδεικνύεται πρωτοπόρα.

Η δική μου προσωπική εμπειρία έμοιαζε να αφορά κάποιον άλλον. Όχι πως δεν χάραξε τη ζωή μου, ούτε πως δεν άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της. Αλλά ό,τι είναι πια περασμένο, ακόμα και οι εμπειρίες θανάτου, κάνουν τον άνθρωπο ταπεινό και, κατά περίεργο τρόπο, ασφαλή. Οι εμπειρίες αυτές τον μαθαίνουν να ξεχωρίζει τα σημαντικά από τ' ασήμαντα, το πρόσκαιρο από το αιώνιο, το αληθινό από το ψεύτικο. Νιώθει ευγνωμοσύνη για κάποιον προστάτη άγγελο που είχε και που του έδωσε δύναμη, όταν ο ίδιος δεν είχε καμιά. Και όταν ο άνθρωπος αφομοιώσει το παρελθόν του, δεν θεωρεί τη ζωή του σαν αδικία, αλλά σαν μιαν ανθρώπινη περιπέτεια, και τα περασμένα βάσανα μπορεί πια να τα λείει χαρούμενα.

Και είναι περασμένα για μένα, γιατί σύμφωνα μ' όλες τις ενδείξεις

δεν είναι ο πάγκος η ορατή προοπτική μου. Αλλά κάποιος άλλος νεαρός, ανώνυμος όπως εγώ τότε, θα περάσει, ή ήδη μπορεί να βρίσκεται δεμένος και να μην ακούμε την κραυγή του, όπως δεν άκουγαν τη δικιά μου τότε. Και αυτό δεν είναι μια υπόθεση. Είναι μια πραγματικότητα που εμποδίζεται με κάθε τρόπο να γίνει είδηση. Έχουμε μπει πια σε μια σκοτεινή εποχή και ίσως τα χειρότερα να μην τα έχουμε δει ακόμα. Η τάξη του κόσμου έχει διασαλευτεί. Οι προτάσεις σωτηρίας που εμφανίζονται, με τη μορφή του Εθνικισμού και του Φυλετισμού, είναι ένα ακόμα βήμα προς το βάραθρο. Και δεν είναι μόνο η οικολογική καταστροφή του πλανήτη και κατά πόσο θ' αντέξει ακόμα αυτή η γη. Ούτε η φτώχεια και η αθλιότητα που έχει κατακτήσει σχεδόν τα 4/5 του παγκόσμιου πληθυσμού. Πάνω από όλα αυτά, εγώ, με την ταπεινή μου γνώμη, θεωρώ την πιο μεγάλη απειλή της ζωής στον πλανήτη μας την αδιαφορία. Οι άρχοντες της Γης θεωρούν τον άνθρωπο σαν καταναλωτική μονάδα. Ενδιαφέρονται μόνο για τις μεγάλες αγορές του Βορρά και όσοι δεν έχουν να καταναλώσουν, δεν θεωρούνται άνθρωποι αλλά περιττά έξοδα. Οι φτωχοί, οι άθλιοι και οι κολασμένοι στέκονται με απάθεια μπροστά στο σκοτεινό και αβέβαιο μέλλον τους. Στο πρόσφατο παρελθόν οι άνθρωποι είχαν μια ελπίδα και πάλευαν για μια καλύτερη ζωή και για μια διαφορετική κοινωνία. Σήμερα οι εξαθλιωμένοι θέλουν να γίνουν το ίδιο καταναλωτές, όσο και οι πρωταγωνιστές των σίριαλ και των διαφημίσεων που βλέπουν. Και όλα τα μέσα είναι θεμιτά γι' αυτό. Και αυτό αναγκαστικά σημαίνει βία και εγκληματικότητα. Η Ρωσία είναι ένα παράδειγμα. Η Αμερική είχε προηγηθεί. Η Ευρώπη θ' ακολουθήσει. Οι προοπτικές μετά το Μάαστριχτ δεν είναι ρόδινες. Αν κανείς λάβει υπόψη του και το διαρκώς αυξανόμενο κύμα των οικονομικών προσφύγων που κατακλύζουν την Ευρώπη, τότε δεν χρειάζεται και θεοσοφία για να καταλάβει κανείς πως η αστυνομική βία θα γίνει νόμος.

Και αυτές οι καταστάσεις ευνοούν παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Και τα βασανιστήρια δεν είναι ποτέ προσωπική επιλογή του βασανιστή. Γίνονται εκεί όπου ο άνθρωπος έχει χάσει όλα του τα δικαιώματα και είναι πια ένας μη-άνθρωπος. Και ο φτωχός, ο μεταναστής, ο άνεργος και οι άλλες κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται για διάφορους λόγους στο κοινωνικό περιθώριο είναι μη-άνθρωποι. Ίσως να

μοιάζουν απαισιόδοξα και μαύρα όλα τούτα. Αλλά η απαισιοδοξία όσο και η αισιοδοξία είναι υποκειμενικές καταστάσεις και οι δύο – μπορεί να είναι και ψυχολογική διαταραχή. Οι διαπιστώσεις αυτές δεν είναι δικές μου. Είναι η ανάγνωση της πραγματικότητας όπως γίνεται από την «Παγκόσμια Κυβέρνηση». (Μ' αυτόν τον όρο ο Ν. Τσόμσκι προσδιορίζει τους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς και τα διεθνή όργανα που κατευθύνουν οικονομικά –αλλά και πολιτικά– την Οικουμένη.) Και η οικονομική πρόβλεψη κατά κανόνα είναι πιο ακριβής και πιο εύκολη από την πολιτική.

Το μικρό αυτό βιβλιαράκι περιέχει και ένα κομμάτι της πρόσφατης ιστορίας μας. Η καλύτερα της μικρο-ιστορίας. Είναι μια προσωπική κατάθεση ενός αυτόπτη μάρτυρα. Στην εποχή μας, που δεσπόζουσα θέση έχουν οι θεωρίες «περί τέλους της Ιστορίας» και «τέλους των Ιδεολογιών», έχει διαμορφωθεί μια πλάνη που όλο και εξαπλώνεται με τη βοήθεια των ΜΜΕ. Αυτή την κατάσταση, που θέλει ν' αποδείξει πως ο άνθρωπος μπορεί να υπάρξει εκτός ιστορίας, αλλά εντός αγοράς, θα μπορούσαμε να τη λέγαμε α-ιστορία. Πράγμα που σημαίνει πως τα πράγματα είναι δεδομένα και κανείς δεν μπορεί να κάνει τίποτα για να τ' αλλάξει. Η άποψη αυτή δεν είναι καινούργια. Είναι τόσο παλιά όσο και η εξουσία, μικρή ή μεγάλη, σημαντική ή ασήμαντη, κεντρική ή απόκεντρη. Η οποιαδήποτε εξουσία πιστεύει πως θα μείνει πάντα στην ίδια θέση. Αλλά για να μείνει στην ίδια θέση, πρέπει και η κοινωνία να μείνει ακίνητη. Δηλαδή να μην αποτελεί μέρος μιας ιστορικής πορείας. Κατ' επέκταση, λοιπόν, η Ιστορία τελειώνει μπροστά στην εξουσία και μαζί της τελειώνουν και οι ιδεολογίες που στηρίζονται σε μη εξουσιαστικές ιδέες. Μ' αυτόν τον τρόπο, είναι η εξουσία –και μόνο αυτή– που έχει το δικαίωμα να κατευθύνει τα πράγματα προς τον επιθυμητό της στόχο. Όποιος δεν συμφωνεί, δεν έχει παρά να πεισθεί πως δεν μπορεί να κάνει απολύτως τίποτα.

Ο πολίτης που ενστερνίζεται μια τέτοια άποψη, παραιτείται αυτόματα και από τα πολιτικά και από τα ανθρώπινα δικαιώματά του. Αποκτά ευχάριστα την ιδιότητα του σκλάβου, φτάνει να έχει αυτοκίνητο, τηλεόραση και τη δυνατότητα να καταναλώνει ό,τι θεωρεί πιο πετυχημένο στις διαφημίσεις. Και βρίσκεται εκτός Ιστορίας και πολιτικής,

αφήνοντας τον εαυτό του αμανάτι στην εξουσία. Η Ιστορία, αλλά και η μικρο-ιστορία του καθενός, όσο κι αν είναι επώδυνη, δεν είναι ποτέ προς λήθη. Είναι για έρευνα και γνώση. Αλλιώς, ο άνθρωπος βρίσκεται κυριολεκτικά εκτός τόπου και χρόνου. Και τα γεγονότα που περιγράφονται σ' αυτό το βιβλίο διεκδικούν τη μεγαλύτερη δυνατή ιστορική ακρίβεια. Οι εκατοντάδες παράλληλες ιστορίες που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας, δεν αφήνουν πια καμιά αμφιβολία για το τι γινόταν. Και όμως, υπάρχουν ακόμα και σήμερα άνθρωποι που θεωρούν τα βασανιστήρια «αποκυήματα της φαντασίας των κομμουνιστών». Αν κάποιος τηλεοπτικός αστέρας, για λόγους ακροαματικότητας, προσχωρήσει σε μια τέτοια άποψη, τότε θα έχουμε κι εδώ μιαν αναθεώρηση της Ιστορίας, αυτής της μόδας που είναι αρκετά διαδεδομένη στο εξωτερικό, αρχής γενομένης από το Ολοκαύτωμα. Και όταν η Ιστορία ξεχνιέται, είναι γιατί έτσι μπορεί πιο εύκολα να πλαστογραφηθεί.

Η τηλεόραση, έτσι όπως χρησιμοποιείται, είναι η κουλτούρα του σκλάβου. Δεν αποχαυνώνεται, όπως συνηθίζεται να λέγεται, αλλά μέσα αποκεί εκπαιδεύεται. Μαθαίνει να αποποιείται τις ευθύνες του (δεν είμαι εγώ που θ' αλλάξω τον κόσμο), να αδιαφορεί για το είδος του (ο καθένας για πάρτη του), να βλέπει ανταγωνιστικά τον άλλον (όποιος πρόλαβε τον Κύριο είδε), να μην αισθάνεται μέλος κάποιας ανθρώπινης κοινότητας (και τι με νοιάζει εμένα τι γίνεται στη Ρουάντα), να γίνεται εχθρικός προς τη φύση (τσιμέντο να γίνει). Ο σκλάβος καταναλωτής είναι ένα εγωκεντρικό άτομο που φαντασιώνει τον κόσμο. Δεν τον αντιλαμβάνεται. Η τηλεόραση δραματοποιεί τις φαντασιώσεις του και του εμπεδώνει την παράνοια. Είναι ένα τίποτα και αισθάνεται πως γίνεται κάτι, αλλάζοντας αμάξι μ' ένα ακριβότερο και με περισσότερα λιλιά. Και η κατανάλωση μεγαλώνει την ανασφάλεια. Αισθάνεται διαρκώς απειλούμενος και ξοδεύει τεράστια ποσά για «αδιάρρηκτα» συστήματα ασφαλείας. Και το καλύτερο σύστημα ασφαλείας για τον σκλάβο είναι το αστυνομικό κράτος.

Συχνά με ρωτούν αναγνώστες αυτού του βιβλίου ποια ήταν η ενοχή του νεαρού ηθοποιού, που ήμουν εγώ τότε. Αν και στο βιβλίο δηλώνεται με τρόπο κατηγορηματικό πως το δικαίωμα να είσαι πολίτης ήταν και απόδειξη της ενοχής σου, φαίνεται λίγο πειστικό. Ας μου επιτραπεί

να ξαναεπιχειρηματολογήσω. Το να έχει κανείς απόψεις που δεν είναι αποδεκτές από τις εξουσίες, είναι πολύ πιο επικίνδυνο απ' όσο αρχικά μπορεί να υποθέσει κανείς. Όλα ξεκινούν από μια μικρή διαπίστωση πως τα πράγματα δεν είναι έτσι όπως μας τα παρουσιάζουν. Και αυτό είναι μια πρώτη αμφισβήτηση του κύρους της εξουσίας. Η εξουσία ποτέ δεν αστειεύεται. Φοβάται ότι θα μολυνθεί από αυτόν τον «ιό» και αντιδρά κεραυνοβόλα. Και οι απόψεις που είχα τότε, δεν ήταν άλλες απ' αυτές που έχω σήμερα, αλλά κατά είκοσι εφτά χρόνια πιο ανώριμες. Τότε δεν είχα καν τη δυνατότητα να τις δημοσιεύσω. Σήμερα μπορώ. Αλλά τότε ήταν πιο επικίνδυνες. Όσο πιο ολοκληρωτικό είναι ένα καθεστώς, τόσο λιγότερα ανέχεται.

Εδώ θα μπορούσε να προβληθεί μια ένσταση. Πώς είναι τα ίδια πράγματα, όταν σήμερα είμαι μια ανεξάρτητη φωνή του τάγματος της «Μοναχικής Αριστεράς» και τότε ενεργούσα σαν μέλος του Πατριωτικού Μετώπου, που είχε ένα συγκεκριμένο πολιτικό στίγμα, αυτό του ενιαίου ΚΚΕ; Αυτό δεν είναι μια αντίφαση, όταν μάλιστα ισχυε το δόγμα πως ένα είναι το Κόμμα, άρα μία είναι και η άποψη;

Κάποια ιστορικά στοιχεία που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστά, είναι αναγκαίο να αναφερθούν. Το Πατριωτικό Μέτωπο δεν ξεκίνησε με καμία εντολή του ΚΚΕ. Ήταν πρωτοβουλία πέντε στελεχών της Νεολαίας Λαμπράκη (Μ. Θεοδωράκης, Γ. Βότσης, Χ. Μίσιος, Α. Μανωλάκος και Θ. Μπανούσης). Το όραμα αυτού του Μετώπου δεν ήταν «σοβιετικό» και η κριτική του άποψη για τον υπαρκτό σοσιαλισμό είχε γραφεί σ' ένα από τα παράνομα φυλλάδια, που είχε κυκλοφορήσει στο τέλος του καλοκαιριού του '67. Η δικιά μας ομάδα είχε συγκροτηθεί αυθορμητώς, την ίδια μέρα του πραξικοπήματος. Με ανάλογο τρόπο είχαν αντιδράσει και άλλοι άνθρωποι.

Η δικιά μας ομάδα συνδέθηκε αμέσως με το Πατριωτικό Μέτωπο και προσχώρησε, αφού πρώτα πήρε τις διαβεβαιώσεις πως η πρωτοβουλία αυτή ήταν «δικιά μας» και δεν είχε εξάρτηση από άλλα καθοδηγητικά κέντρα, μη ελεγχόμενα. Αντίστοιχα έπραξαν και άλλες ομάδες ή μεμονωμένα στελέχη της διαλυμένης ΕΔΑ και του ΚΚΕ. Οι επίσημοι της κλασικής αριστεράς εμφανίζονται αφού πρώτα ο αρχικός πυρήνας του Μετώπου ξεκληρίστηκε. Οι περισσότεροι βρέθηκαν στη

φυλακή κι άλλοι σ' αναγκαστική εξορία. Η ιστορία της αντίστασης του '67-'74 περιμένει ακόμα τον ιστορικό της. Αν ποτέ γραφεί, πολλά πράγματα που θεωρούνται σήμερα δεδομένα θα ανατραπούν και θα αποδειχθεί πως η μαζική αντίσταση κατά της Χούντας, εμφανίζεται μετά την μεταπολίτευση.

Όσο αναιμικές κι αν ήταν τότε οι απόψεις μερικών από μας, είχαν κάτι που αποδείχθηκε αργότερα πολύ σημαντικό για την πνευματική εξέλιξη του καθενός. Είχαμε φύγει από το κοπάδι. Και εκεί που είχαμε έναν λύκο να μας κυνηγάει, αποκτήσαμε και δεύτερο, το Κόμμα. Όποιος μετέχει σ' ένα κίνημα εναντίον μιας τυραννίας, δεν θέλει να την αντικαταστήσει με μια νέα τυραννία. Κι αν αυτή ήταν η πραγματική κατάληξη των λαϊκών κινημάτων του 20ού αιώνα, στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, αυτό δεν αποδεικνύει πως αυτά τα καθεστώτα ήταν ο καρπός των αγώνων τους. Αν αυτά τα καθεστώτα ήθελαν, οι επαναστατημένες λαϊκές μάζες δεν θα είχαν πέσει ποτέ. Τα κομμουνιστικά καθεστώτα ήταν ολοκληρωτικά καθεστώτα μιας γραφειοκρατικής κάστας, που στήριζε την εξουσία της εναντίον αυτών που πάλεψαν και πέθαναν για μια δίκαιη κοινωνία. Το αντίστοιχο φαινόμενο συναντάμε και στην αστική επανάσταση. Οι διακηρύξεις, τόσο της αμερικανικής επανάστασης όσο και της γαλλικής, βρίσκονται ακόμα σε ισχύ. Δεν έχουν χάσει τίποτα από την επικαιρότητά τους, όπως δεν την έχει χάσει και το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Αλλά η αστική επανάσταση δεν έφερε ούτε ισότητα, ούτε αδελφότητα, ούτε ελευθερία. Οι μεσσιανικές διακηρύξεις των τελευταίων δύο αιώνων και κάτι, και τα κινήματα που τις ενστερνίστηκαν δεν απέδωσαν αυτό που προσδοκούσαν οι θιασώτες τους. Ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός της ΕΣΣΔ ονομάστηκε κομμουνισμός και ο γκανγκστερισμός του ανταγωνιστικού καπιταλισμού ονομάστηκε ελεύθερος κόσμος.

Και όμως, παρά την αποτυχία και των δύο αυτών επαναστάσεων, δεν άνησαν ματαιώς. Τα βήματα της Ιστορίας συχνά είναι πιο μεγάλα από τη ζωή των ανθρώπων. Οι ενοράσεις του Σόλωνα, μέχρι τη δημιουργική εφαρμογή τους από τον Περικλή, χρειάστηκε να περιμένουν δύο αιώνες. Η Αγία Γραφή, αν και θεόπνευστη, χρειάστηκε τέσσερις αιώνες για να αποσαφηνιστεί ποιο θα ήταν το ακριβές της

περιεχόμενο. Τα παραδείγματα δεν είναι τυχαία. Η ελπίδα που ζέστανε την ανθρωπότητα τους δύο τελευταίους αιώνες δεν μπορεί να συγκριθεί με τίποτα άλλο στην ιστορία της ανθρωπότητας, παρά μονάχα με τα θρησκευτικά κινήματα που καθιέρωσαν τις μεγάλες θρησκείες. Και όπως κανείς δεν μπορεί ν' αποδώσει την ευθύνη της Ιεράς Εξέτασης στον Χριστό –κατά την έκφραση του Ζ. Παπαδημητρίου– κανείς πάλι δεν μπορεί να αποδώσει στον Μαρξ και στους άλλους μεγάλους στοχαστές των απελευθερωτικών κοινωνικών προταγμάτων τις ευθύνες των εγκλημάτων των επιγόνων. Και πολύ περισσότερο στους ήρωες και στους μάρτυρες αυτών των κινήματων.

· Άλλο πράγμα κομμουνιστής στο Πολιτικό Γραφείο της ΕΣΣΔ, το 1970, και άλλο πράγμα κομμουνιστής φοιτητής στη Σιβηρία, το 1916. Άλλο πράγμα κομμουνιστής στην Αμερική του '50, επί Μακάρθι, και άλλο στην Κίνα. Ακόμα και στα καθ' ημάς, δεν είναι το ίδιο να στέκεσαι μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα, τη δεκαετία του '40, με το να κάθεται μπροστά στις τηλεοπτικές κάμερες της δεκαετίας του '90. Στην επιθυμία του ανθρώπου για ελευθερία, δικαιοσύνη, ισότητα, αξιοπρέπεια, ανθρώπινα δικαιώματα, δεν εξυπακούεται αυτομάτως και μια ολοκληρωμένη θεωρία και μάλιστα σωστή και αλάνθαστη. Όσες φορές ο άνθρωπος δέχτηκε άκριτα κάτι τέτοιο, απογοητεύθηκε βαθιά. Ακόμα κι όταν έχασε την τελευταία του μεγάλη αυταπάτη, την ΕΣΣΔ, δεν το είδε σαν μια απαλλαγή από τις παραισθήσεις του, αλλά σαν μια καταστροφή που άφηνε ένα απέραντο κενό. Εντούτοις, τα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει σήμερα η ανθρωπότητα είναι τόσο μεγάλα και τόσα πολλά, που δεν μπορεί εύκολα να βρει κανείς αντίστοιχη ιστορική κατάσταση. Και αν υπήρχαν στην Ιστορία μεσαίωνες και δεσποτείες, αφορούσαν ένα τμήμα του πλανήτη, του λεγόμενου «γνωστού κόσμου». Σήμερα αφορούν ολόκληρο τον πλανήτη. Και το ζητούμενο πάντα είναι οι πολίτες και όχι οι μεσσίες. Οι προφητείες τους είχαν ημερομηνία λήξης.

Μια που το αδίκημα ήταν, λοιπόν, πολιτικό, θεώρησα αναγκαίο να εκθέσω έναν πολιτικό προβληματισμό που τότε ακόμα δεν είχε βρει τη σημερινή του έκφραση, αλλά είχε την πρόθεση κάποτε να την βρει. Και ήταν αυτή η πρόθεση που επέφερε τις συνέπειες που εξιστορούνται.

Τώρα, όσον αφορά το ίδιο το βιβλίο και τον τρόπο που γράφηκε.

Κατ' αρχήν δεν ήθελα να γράψω ένα βιβλίο αυτού του είδους. Τα νεανικά μου γραψίματα είχαν τελείως άλλο προσανατολισμό. Από τη μια μεριά ένιωθα την ανάγκη να κάνω γνωστή την εμπειρία μου, σαν καταγγελία μιας τρέχουσας διαδικασίας της Χούντας, και από την άλλη προσέκρουε στις αισθητικές μου αναζητήσεις της περιόδου. Κι έτσι, γράφηκε σχεδόν μόνο του. Μια πρώτη γραφή θα μπορούσε να ήταν η προσπάθειά μου στην απομόνωση, όταν προσπαθούσα να ανασυγκροτήσω στη μνήμη μου όλες τις λεπτομέρειες που απωθούσαν οι μηχανισμοί άμυνας. Μια δεύτερη γραφή ίσως ήταν οι αμοιβαίες αφηγήσεις με τους συγκρατούμενούς μου, όπου εκθέταμε τις κοινές μας εμπειρίες. (Οι αφηγήσεις των άλλων στάθηκαν και το πρώτο υλικό για ένα ντοσιέ που συντάξα με συνεργασίες φίλων και το κατέθεσα στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Αργότερα, το ίδιο υλικό γίνεται η *Μαύρη Βίβλος της Δικτατορίας στην Ελλάδα*, που κυκλοφόρησε στη Γαλλία, από τις εκδόσεις *Seuil*, σε μια πιο επεξεργασμένη μορφή.)

Το πρώτο γράψιμο αυτής της εμπειρίας ήταν με τη μορφή μιας πολυσέλιδης κατάθεσης για το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Η σημερινή του μορφή γράφτηκε στη Γενεύη, από τον Μάρτη μέχρι τον Ιούνιο του '69. Το έβγαλα σε είκοσι αντίτυπα, στον πολύγραφο, και το ταχυδρόμησα σε διάφορους φίλους στην Ευρώπη. Και νόμισα πως εδώ τέλειωσε και ο προορισμός του. Είχα κάνει λάθος. Τον Νοέμβρη του ίδιου έτους βγαίνει στα γαλλικά, και ακολουθούν οι εκδόσεις στα αγγλικά, σουηδικά, νορβηγικά, φινλανδικά, γερμανικά, πορτογαλικά και τούρκικα, σχεδόν όλες μέσα στην ίδια χρονιά. Μεγάλα περιοδικά και εφημερίδες της Ευρώπης δημοσίευσαν εκτενή αποσπάσματα, και οι κριτικές κατέφθαναν σε ντοσιέ. Η αναπάντεχη αυτή δημοσιότητα, καθώς και οι τηλεοπτικές παρουσιάσεις, μετέφεραν παντού μιαν αλήθεια που η Χούντα ξόδευε αμύθητα ποσά για να την κρύψει. Η Χούντα ήταν κυβέρνηση βασανιστηρίων για τη συνείδηση των Ευρωπαίων, αλλά και των Αμερικανών. Η καταδίκη της Χούντας στο Συμβούλιο της Ευρώπης ήταν η αρχή του τέλους της δικτατορίας.

Μερικά ανέκδοτα αυτής της περιόδου ίσως να έχουν ενδιαφέρον. Το βιβλίο αυτό κυκλοφορούσε σε τόσες γλώσσες, αλλά δεν υπήρχε στα ελληνικά. Αρκετοί το έφεραν βαρέως αυτό και το θεωρούσαν ντροπή μας.

Ο Μάρκος Δραγούμης, που σε όποια παράταξη και να βρίσκεται δείχνει πάντα εξαιρετικές ικανότητες, τότε βρισκόταν στο Λονδίνο και ήταν υπεύθυνος του Πατριωτικού Μετώπου. Με δικιά του πρωτοβουλία προχωράει ταχύτατα στην στοιχειοθέτηση και στη σελιδοποίηση του βιβλίου· το εξώφυλλο φιλοτεχνεί η Βουβούλα Σκούρα. Αλλά, παρά την αποτελεσματικότητα του Μάρκου, το βιβλίο δεν έβγαινε ποτέ. Οι εξηγήσεις που έδινε ήταν αυτές που λέει κάποιος όταν δεν θέλει να πει την αλήθεια. Και η αλήθεια που δεν λεγόταν, ήταν πως εγώ είχα διαγραφεί από το Πατριωτικό Μέτωπο, χωρίς ποτέ κανείς να λάβει τον κόπο να μου το ανακοινώσει. Αιτία της διαγραφής μου ήταν οι απόψεις που είχα διατυπώσει σε μια συνέντευξή μου, και που ήταν σε πλήρη αρμονία με τις απόψεις του Πατριωτικού Μετώπου που ήξερα εγώ από την Ελλάδα. Δεύτερος λόγος ήταν η απειθαρχία μου στην κομματική γραμμή σχετικά με την κατάθεσή μου στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Πρόθεσή μου ήταν να καταθέσω το ντοσιέ που είχα ετοιμάσει, με τις ιστορίες όλων των συγκρατούμένων μου που είχαν βασανιστεί. Το κόμμα (ΚΚΕ εσ.) ήθελε να καταθέσω μόνο για επώνυμα στελέχη της Αριστεράς. Το επιχείρημα ήταν πως η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη δεν μπορεί να συγκινηθεί «με ονόματα του τηλεφωνικού καταλόγου». Και το πολύ αξιόλογο στέλεχος που μου μετέφερε τη γραμμή επέμενε να μιλήσω για τον Θεοδωράκη. Αλλά ο Θεοδωράκης όχι μόνο δεν είχε βασανιστεί, αλλά αγνοούσε πως γινόντουσαν και βασανιστήρια, πράγμα που το είχε δηλώσει και είχε δημοσιευτεί στην εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*, τον Αύγουστο του '67. Η δήλωσή του τότε δεν είχε αποσπασθεί με βία, μια και ο ίδιος ο Μίκης σε συνέντευξή του σε αγγλική εφημερίδα, αμέσως μετά την άφιξή του στο εξωτερικό, είπε πως έμαθε για τα βασανιστήρια της Χούντας όταν είχε βγει από τη φυλακή. Και η έκδοση, λοιπόν, του βιβλίου από το Πατριωτικό Μέτωπο ματαιώθηκε οριστικά.

Και όμως, η ελληνική έκδοση έγινε. Το εξώφυλλο της Βουβούλας δεν πήγε χαμένο. Και το χέρι της Μελίνας στο εξώφυλλο έμεινε. Μια παρέα Σουηδών, ύστερα από πρωτοβουλία της Μπρίτας Στέβλιγκ, στελέχους τότε του εκδοτικού οίκου *Rabén & Sjörger* (όπου είχαν εκδώσει στα σουηδικά τους *Ανθρωποφύλακες*), κατάφεραν και τύπωσαν μια έκδοση μαμούθ, 15.000 αντίτυπα στα ελληνικά, πανομοιότυπη της

σουηδικής. Ο Σουηδός λιντοτύπης, ένας αναρχοσυνδικαλιστής που δεν ήξερε λέξη ελληνικά, ανέλαβε να το χτυπήσει σε μια μηχανή με ελληνικά στοιχεία, που την χρησιμοποιούσε το Πανεπιστήμιο της Lund. Ο πανεπιστημιακός δάσκαλος Α. Μυστακίδης διόρθωσε τα τυπογραφικά δοκίμια πάνω από δέκα φορές. Η πρώτη στοιχειοθέτηση αυτού του βιβλίου από Έλληνα είναι από την ηλεκτρονική στοιχειοθεσία του εκδοτικού οίκου *Γνώση*, και είναι η ανά χειράς έκδοση. Οι εκδόσεις αυτού του βιβλίου μετά τη μεταπολίτευση, (*Βέργος* και μετά *Κάλβος*) ήταν φωτομηχανικές αναπαραγωγές της στοιχειοθεσίας του Σουηδού ήρωα της τυπογραφίας.

Αλλά οι περιπέτειες του βιβλίου δεν σταματούν εδώ. Όταν η εφημερίδα *Αθηναϊκή* επανεκδίδεται μετά τη μεταπολίτευση, ανακοινώνει πως θα δημοσιεύσει τους *Ανθρωποφύλακες*, χωρίς εγώ να το ξέρω (αλλά αυτό είναι απ' άλλο ανέκδοτο). Η κυβέρνηση «Εθνικής Ενότητας», δια στόματος του φίλτατού μου κ. Π. Λαμπρία, το απαγορεύει και η δημοσίευση αναστέλλεται. Αλλά ήταν τέτοια η πίεση που δέχτηκε η εφημερίδα από τους αναγνώστες της, που υποχρεώθηκε να αγνοήσει την απαγόρευση και να το δημοσιεύσει ολόκληρο σε συνέχειες. Θα νόμιζε, λοιπόν, κανείς πως τα πράγματα θα τέλειωναν εδώ. Και όμως όχι. Τον Σεπτέμβρη του '89, μια απογευματινή εφημερίδα –με πρωτοσέλιδο δημοσίευσμά της– μου αποδίδει την ιδιότητα του πρωτοπαλικάρου της 17 Νοέμβρη. Και η ιδιότητα αυτή είχε και ένα φοβερό χαρακτηρισμό. Είχε προηγηθεί και μια άλλη κυριακάτικη εφημερίδα, που είχε κάνει ανάλογες διαπιστώσεις. Σύμφωνα με τις δυο εφημερίδες, πηγή ήταν κάποια έγγραφα των μυστικών υπηρεσιών. Το έγκυρο δημοσιογραφικό όργανο αυτών των υπηρεσιών, ο *Στόχος*, δημοσιεύει την ιστορία πως από το κελί 17, όπου βρισκόμουν κρατούμενος στην απομόνωση της Μπουμπουλίνας, βαφτίστηκε η 17 Νοέμβρη. Οι *Ανθρωποφύλακες* ήταν και απόδειξη τρομοκρατίας!

Η Δικαιοσύνη καταδίκασε αυτές τις επικίνδυνες γελοιότητες. Αλλά δεν ανέτρεψε τη γελοιότητα των διαφόρων εγκεφάλων κάποιων υπηρεσιών, που την αντιχουντική δραστηριότητα τη θεωρούν πάντα σαν απόδειξη συμμετοχής σε βίαιους και τυφλούς δολοφονικούς μηχανισμούς. Και η εξήγηση είναι σχετικά απλή. Ο μηχανισμός των βασανιστών της

Χούντας ουδέποτε διαλύθηκε (μόνο κάτι «βεντέτες» αξιωματικοί τιμωρήθηκαν συμβολικά) και μετά την πτώση της Χούντας συνέχισαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους τόσο στις κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ, όσο και σ' αυτές που συμμετείχε η Αριστερά. Κι αν σήμερα ο αριθμός τους δεν είναι μεγάλος, αυτό οφείλεται στη συνταξιοδότησή τους.

Η δικιά μου, εντελώς προσωπική, σχέση μ' αυτό το βιβλίο ήταν περιεργή. Ένιωθα πάντα σαν να μου ανήκε. Ήταν σαν να είχα κάνει ένα επικίνδυνο ρεπορτάζ σε μια ναρκοθετημένη περιοχή και μου δόθηκε η ευκαιρία να τη μεταφέρω στον έξω κόσμο. Και η ιδέα μου μπήκε από την πρώτη στιγμή που ήρθαν στο σπίτι να με συλλάβουν, όταν βρισκόμουν παρέα με τη Νένα Μεντή, τον μακαρίτη Κώστα Στυλιάρη – που τον έπιασαν κι αυτόν – και την τότε γυναίκα μου Αικατερίνη Πατρώνη. Ήταν σαν να έπαθα μια σχιζοφρένεια και έγινα ρεπόρτερ του εαυτού μου. Και όταν τα κατάφερα και τελικά αυτό το «ρεπορτάζ» μέτραγε αριθμημένες σελίδες, αισθάνθηκα μια τέτοια ανακούφιση, που και στο συρτάρι να έμενε, πάλι θα ήμουν ευχαριστημένος. Θα ήταν υποκριτικό αν έλεγα πως δεν με συγκινούσαν οι κριτικές της *Monde* ή των *Times*. Αλλά ήθελα να τελειώσουν γρήγορα αυτά τα πράγματα και να ξαναγυρίσω εκεί που είχα αρχίσει τη ζωή μου. Αλλά φαίνεται είχα φτάσει πέρα από το σημείο επιστροφής και είχα πια εγκατασταθεί σ' έναν άλλο κόσμο. Και δεν λυπάμαι γι' αυτές τις επιλογές μου, ούτε έχω το σύνδρομο του χαμένου καιρού. Μάλλον του κερδισμένου έχω.

Ενδιαφέρον θα είχε ακόμα να δούμε και την υποδοχή που επεφύλαξαν οι πνευματικοί μας ταγοί και τα ΜΜΕ μόλις το βιβλίο κυκλοφόρησε νόμιμα. Το αγνόησαν παντελώς. Λες και ουδέποτε είχε γραφεί ένα τέτοιο βιβλίο. Δεν περίμενα και τίποτα παραπάνω. Είχα πάρει ήδη μια πρώτη γεύση από μια σνομπ αριστερή inteligenkέντσια στο Παρίσι. Θέλω όμως να σταθώ σε κάποιες εξαιρέσεις. Στην Έλλη Αλεξίου, που μέσα στην καρδιά της Χούντας, το καλοκαίρι του '71, κάνει μια κριτική παρουσίαση των *Ανθρωποφυλάκων* στο περιοδικό *Λωτός*, πράξη εξαιρετικά παράτολμη που μπορούσε να επιφέρει τιμωρία τόσο για την ίδια, όσο και για τους εκδότες αυτού του θαρραλέου και πρωτοποριακού περιοδικού. Ο Δημήτρης Ραυτόπουλος ήταν από τους πρώτους που διάβασε το

χειρόγραφο. Η γνώμη του στάθηκε πολύτιμη βοήθεια στο μίζερο και εχθρικό κλίμα της Αριστεράς, που αντιμετώπισε αυτό το βιβλίο σαν ένα «ιστορικό λάθος». Ακόμα, πρέπει να αναφέρω τον Άγγελο Ελεφάντη, που αγνόησε το κόμμα και δημοσίευσε στο περιοδικό *Πορεία* του Παρισιού ολόκληρο το δεύτερο μέρος του βιβλίου. Πρωτοβουλίες για τη διάδοση αυτού του βιβλίου υπήρξαν πολλές. Ακόμα και σήμερα μαθαίνω και κάποιες που δεν ήξερα.

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στη μνήμη της Αμαλίας Φλέμινγκ. Σε τελική ανάλυση, σ' αυτήν οφείλω το βιβλίο. Ήταν αυτή που διοργάνωσε την απόδραση μου από την Ελλάδα, σε συνεργασία με τον Μ. Ράπτη (Πάμπλο), για να καταθέσω σαν μάρτυρας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στη δίκη της Χούντας για τα βασανιστήρια. Στην Αμαλία Φλέμινγκ, επίσης, χρωστάω την γνώση πως οι αξίες είναι σημαντικότερες από τις ιδεολογίες. Επίσης, πρέπει να αναφερθώ στη Μαρία και τον Τζέιμς Μπέκετ, για τη θερμή φιλοξενία τους στη Γενεύη. (Σ' ένα δικό τους στούντιο άρχισαν να γράφονται οι *Ανθρωποφυλάκες*, και τέλειωσαν σε μια φοιτητική εστία της Γενεύης.) Ακόμα είναι αυτοί που μ' έφεραν σ' επαφή με το *Look Magazine*. Τα άρθρα του Christopher S. Wren δημιούργησαν αίσθηση στην Αμερική και προκάλεσαν την οργή της Χούντας. Ο ίδιος ο δικτάτορας, Γ. Παπαδόπουλος, μ' αποκάλεσε ψυχοπαθή και «με πιστοποιητικό ως “τοιούτου”». Οφείλω ακόμα πολλά και προς το ζεύγος Μελίνα–Ντασέν, που τους συνάντησα σ' ένα πολυτελές ξενοδοχείο της Γενεύης, την πρώτη εβδομάδα που βρέθηκα εκεί. Είναι η Μελίνα που ενθουσιάστηκε με την ιδέα της συγγραφής ενός τέτοιου βιβλίου και ο Ντασέν που μ' έφερε αντιμετώπιο των ευθυνών μου. Δεν είχα δικαίωμα να μην γράψω αυτή τη μαρτυρία. Εδώ θα ήθελα να πω κάτι παραπάνω για τη Μελίνα. Η σκύλευση της μνήμης της μου επιβάλλει σιωπή. Εκείνη θα το καταλάβαινε. Όπως, είμαι σίγουρος, θα το δεχτούν και οι δικοί της.

Το βιβλίο αυτό επανεκδίδεται χωρίς ουσιαστικές αλλαγές. Νομίζω πως δεν έχω αυτό το δικαίωμα. Ακόμα δεν θέλησα να προσθέσω κάποιες άλλες λεπτομέρειες που είχα παραλείψει τότε, για λόγους ασφαλείας των συγκρατούμένων μου, και των συντρόφων μου, καθώς και δικούς μου. Σ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας ήμουν καταζητούμενος

και ήξερα πως οι πρώτοι μελετητές αυτού του βιβλίου θα ήταν οι άνθρωποι της Χούντας. Θα ήταν κρίμα, ύστερα από τόσα και τόσα, να παραδεχτώ σ' ένα βιβλίο ό,τι δεν είχα παραδεχτεί στην Ασφάλεια. Μια λεπτομέρεια μόνο θέλω να προσθέσω, για το καθαρά «αστυνομικό» μέρος της ιστορίας. Η Ασφάλεια ήξερε ακριβώς τι είχα κάνει. Υπήρχε η γραπτή ομολογία της επαφής μου με τα ανώτερα κλιμάκια, πράγμα που είχα αντιληφθεί από την πρώτη στιγμή. Αργότερα μου το ομολόγησε και η ίδια η επαφή μου.

Καμιά φορά, ο έφηβος γιος μου ή άλλοι νεαροί και νεαρές –που βρίσκουν τα δικά μας νιάτα ηρωικά και όμορφα– με ρωτούν για το τι πρέπει να γίνει για ν' αλλάξει ο κόσμος. Κι εγώ τη συνταγή που είχα κάποτε την έχω χάσει πια. Μπορώ όμως να πω με σιγουριά: η βία, ο πόλεμος, η μισαλλοδοξία, οι φυλακές, τα βασανιστήρια είναι η έσχατη αθλιότητα του ανθρωπίνου είδους, που τις ονομάζουν εθνοσωτήριες αρετές για να μπορούν να εγκληματούν χωρίς ενοχές. Θα έλεγα κι εγώ μαζί με τον Μπρεχτ: αλίμονο στη χώρα που έχει ανάγκη από ήρωες. Και θα πρόσθετα: αυτό σημαίνει πως δεν έχει πολίτες.

Η ύψιστη επαναστατική αρετή σήμερα είναι να είσαι πολίτης. Και είναι ο πιο αποτελεσματικός φραγμός σε κάθε αυθαιρεσία. Από αυτή την άποψη λοιπόν είναι καλύτερα να διαβάζει κανείς ένα τέτοιο βιβλίο, παρά να το γράφει.

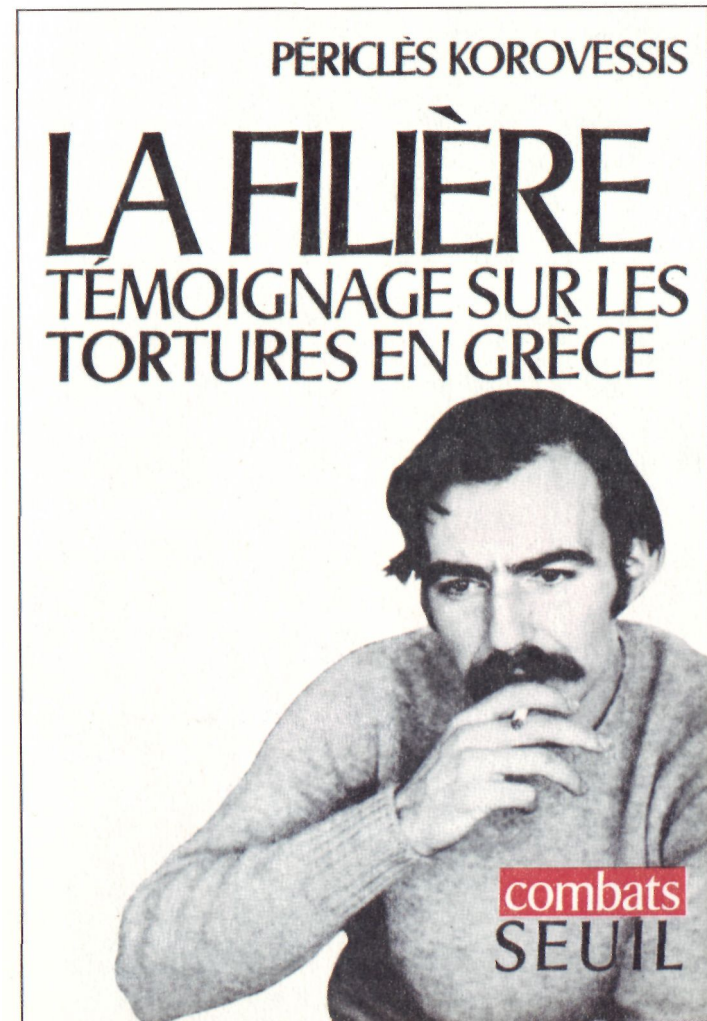
Οκτώβρης '94

η διεθνής κοινότητα και οι Ανθρωποφύλακες

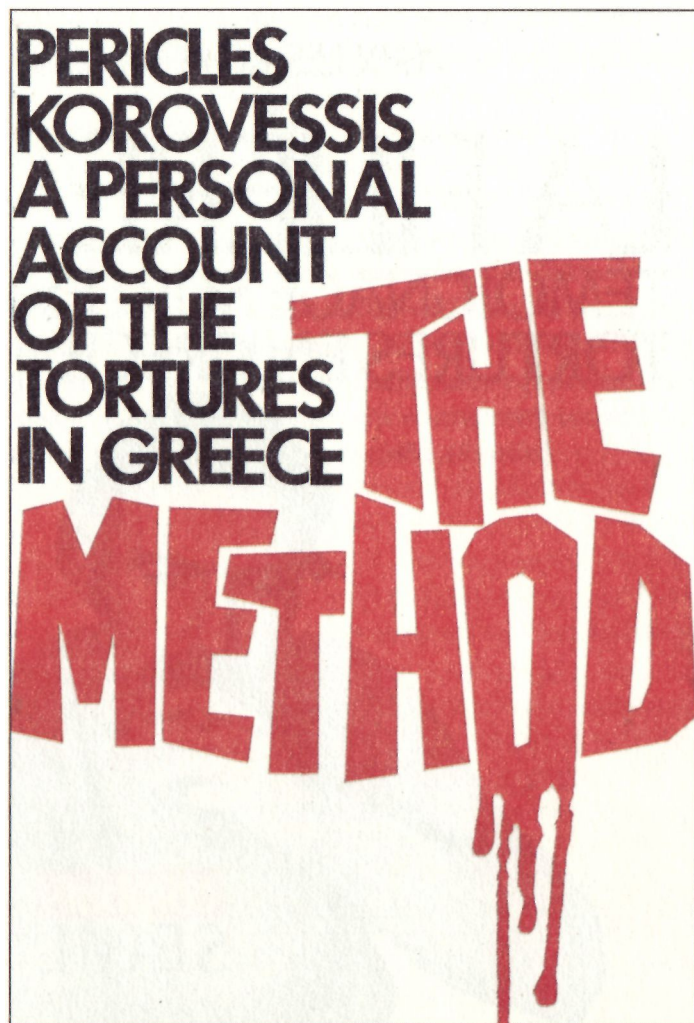
Οι *Ανθρωποφύλακες* στηρίχτηκαν στο υλικό που περιείχε η πολυσέλιδη κατάθεση του συγγραφέα στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Το υλικό αυτό αποτέλεσε την κύρια αιχμή ενός διεθνούς κύματος διαμαρτυρίας για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα της Χούντας, που κορυφώθηκε με την έκδοση του βιβλίου. Για την ολοκλήρωσή του, ο συγγραφέας εργάστηκε στη Γενεύη, από τον Μάρτη μέχρι τον Ιούνιο του 1969, αρχικά ως φιλοξενούμενος του Αμερικανού δικηγόρου Τζιμ Μπέκετ, ο οποίος συνέταξε την πρώτη έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για τα βασανιστήρια στην Ελλάδα, και τελικά σε μια φοιτητική εστία της ίδιας πόλης. Είκοσι πολυγραφημένα αντίτυπα των *Ανθρωποφυλάκων* ταχυδρομήθηκαν σε διάφορους φίλους του συγγραφέα στην Ευρώπη. Τον Νοέμβρη της ίδια χρονιάς να μεταφραστεί στα γαλλικά και να εκδοθεί από τον οίκο *Seuil*. Σύντομα, το βιβλίο κυκλοφορούσε στα αγγλικά, τα σουηδικά, τα νορβηγικά, τα φινλανδικά, τα γερμανικά, τα πορτογαλικά και τα τουρκικά. Τα εγκυρότερα έντυπα της Ευρώπης και ο διεθνής Τύπος αναδημοσίευσαν εκτεταμένα αποσπάσματα και οι κριτικές ήταν εντυπωσιακές. Για «...μια από τις μεγαλύτερες σε ένταση και λιτότητα αφηγήσεις ενός ανθρώπου που πέρασε από βασανιστήρια», μίλησαν οι *Guardian*. Στον «...λαμπρό τρόπο περιγραφής», αναφέρθηκαν οι *Sunday Times*. Το «...γνήσιο συγγραφικό ταλέντο, που πείθει πολύ πιο αποτελεσματικά απ' όσο θα μπορούσε κανείς να φανταστεί», επεσήμανε το *New Statesman*. Με «το *Darkness at Noon* του Α. Κέσλερ, όσον αφορά το θέμα του, και το *Mint* του Τ. Ε. Λόρενς, όσον αφορά την ανεπτυγμένη αίσθηση της αμεσότητας», το συνέκρινε η *Huddersfield*

Daily Examiner. Ενώ οι *Times* το θεώρησαν «...ένα κλασικό βιβλίο», και η *Monde* το πρότεινε στους αναγνώστες με την διαβεβαίωση πως «...από την εποχή της *Ανάκρισης* του Αλέγκ και της *Ομολογίας* του Λόντον είχαμε να διαβάσουμε κάτι τόσο συγκλονιστικό».

Η ελληνική έκδοση ήρθε τελευταία απ' όλες, ένα χρόνο μετά, και ενώ η Χούντα ξόδευε αμύθητα ποσά για να αντιμετωπίσει την παγκόσμια κατακραυγή. Μια παρέα Σουηδών, ύστερα από πρωτοβουλία της Μπρίτας Στέβλιγκ, στελέχους του οίκου *Rabén & Sjörger*, κατάφεραν και τύπωσαν 15.000 αντίτυπα στα ελληνικά, ακολουθώντας την σουηδική έκδοση, η οποία ήδη κυκλοφορούσε από τον ίδιο εκδοτικό. Όμως το βιβλίο θα κυκλοφορήσει στην Ελλάδα, μετά την μεταπολίτευση και αφού είχε ήδη δημοσιευθεί –παρά την απαγόρευσή του από την μεταπολιτευτική κυβέρνηση– στην εφημερίδα *Αθηναϊκή*.

Η πρώτη, γαλλική έκδοση του *Seuil* (1969)

Η αγγλική έκδοση των **Allison & Busby** (1970)

Η σουηδική έκδοση των **Rabén & Sjögren** (1970)

Η πρώτη ελληνική έκδοση από τους Rabén & Sjörger (1970)

Η φινλανδική έκδοση (1970)

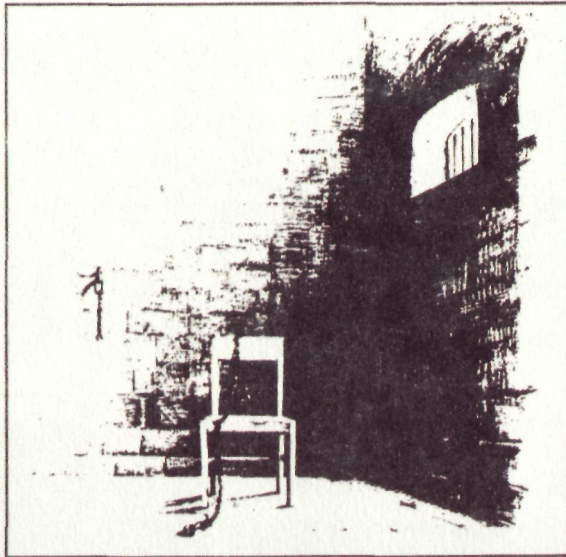
Η νορβηγική έκδοση, με επίμετρο του Τζιμ Μπέκετ (1973)

Η πρώτη τουρκική έκδοση (1972)

H. Alleg / P. Korovessis

LA QUESTION SORGU

Önsöz: JEAN PAUL SARTRE

alan yayınları

5. BASKI

Η τουρκική έκδοση του 1989

GREEK TORTURE -THE TERRIBLE TRUTH

TODAY the Sun publishes another terrible indictment of the torture regime of the Greek colonels. Previous reports of torture, printed in the Sun, came from sources known and trusted by this newspaper. Now David Nathan, an experienced staff writer, has made an on-the-spot investigation. He has talked to many victims of police atrocities. His report confirms in chilling detail the allegations of appalling brutality.

The report has special significance for this week's meeting of the Council of Europe in Strasbourg. On Thursday, a move will be made in the council's assembly to expel Greece. It will be argued that a country whose government torture is a commonplace is not a fit member. Apologists of the Greek colonels will deny the charges of torture. David Nathan's report proves that the charges are true.

David Nathan talks in secret to the victims

BATON
POLICE
CHARGE
CZECHS

BATON WIELDING
with police
traded to young
demonstrators
in the centre of
Prague last night.
About 20 youngsters
are arrested and taken
away to prison.
There were other scenes
where young people in the
centre of Prague who spat
at the police and
demanded their release.

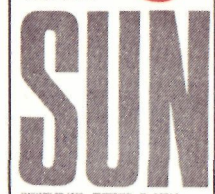
IT was like a doctor's surgery. Except that you could only write down the pain and the humiliation. There were no remedies. Any healing there was for them lay in the writing-down and the knowledge that soon their stories would be published.

There were many meetings in many rooms all over Athens: there were taxis that were taken only to central points, and passwords that made you smile self-consciously as you said them; and all the other ludicrous devices that men must resort to in a police state if they are to hold discussions which, under a civilised government, would not be necessary.

There were meetings with men who had held out under torture and whose tortures I must tell guardedly in case the slightest hint of identification is given. There were others—mainly the younger ones, students—who admitted that they had broken and betrayed and who blamed their torturers even more than did those who had held out.

There was a girl in her teens—had white shoulders. "The day the morning you will release me!"

MONDAY
THE
INDEPENDENT
NEWSPAPER

BBC ATTACK WORLD CUP TV SCOOP

By PETER LORICZO
ANGRY BBC chiefs are considering legal action over a deal that gives ITV exclusive rights to cover the World Cup soccer tournament in Mexico next year.
Peter Dismont, head of BBC outside broadcast, said last night: "It is in the face of the people we are ready. This is going to fall up into a list of a new."
Sir Hugh Green, the BBC's general manager, said: "We reserve the right to open action, if that is necessary."
There are deals, ITV will broadcast, but it is not...

ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ — Η ΤΡΟΜΕΡΗ ΑΛΗΘΕΙΑ. Ο Περικλής Κοροβέσης μιλά στη Sun (27 Ιανουαρίου 1969) για τις μεθόδους των συνταγματαρχών και των συνεργατών τους.

Why should we hand over American taxpayers' money to a government that rules by torture?

The once-élite commandos, decimated by a purge after the coup, carry out the worst atrocities at the Dionysos military camp outside Athens. One green-beret raiding-force officer confessed the tortures took place. There is a tree there where prisoners are hung by their wrists, which are manacled behind their backs. In winter, prisoners have been doused with water and left hanging overnight.

Even in Athens, prisoners have been frequently denied food, water and blankets. A young girl told me she got along by lapping water from the toilet. Provisions sent by families have sometimes been kept by the police. One 22-year-old girl stayed in solitary confinement for six months because she spit at Lambrou, but shorter isolation periods are common. I learned of prisoners left in handcuffs for days, weeks, even months. In one case, the man's flesh swelled over the handcuffs, hiding them.

The torture ends with prison. Any one sentenced to Aversoff or Angina prisons, or the island concentration camp at Lerou, faces hardship, but not *falanga*. A military officer presides at the trials. Lawyers don't see their clients until just beforehand. Any references to torture, as when Yannis Petropoulos, a construction worker, showed his mutilated feet on the witness stand, are stricken from the record. Sentences are heavy. A law student, later amnestied with other prisoners, told me he got 20 years for possessing two leaflets. Young demonstrators at former Prime Minister George Papandreu's funeral drew up to four and a half years. A man who called the government a "junta" in a grocery-store conversation went to prison. So did a priest who asked his congregation to give their Easter dinners to the families of those in jail.

THE TORTURE has tapered off from the first bloody year after the coup, but the same torturers keep cropping up in the most recent accounts: Lambrou, Granaritis, Karapantazis, Spinos, Petros Hadalidis, and the sexual torture specialist, Evangelos Mallios, at Boukolimias St. alone. Nicholas Kioupiis, a fat, bespectacled *Aspirin* doctor, inspects victims to advise how much more torture they will take.

Besides Kortsvenis, I met only one other victim, a young cabinetmaker, who held out. The broken ones are far more bitter. A student who blurted the name of his best friend recalls: "I tried not to think of speaking. Even naked and tied, I was so much more than the people beating me. Then there was an emptiness, and I found myself talking."

The dictatorship refuses to admit that torture goes on. It calls anyone who raises the fact Communist or homosexual or both. Yet Amnesty International, a London-based organization concerned about political prisoners, confined almost a year and a half ago that there was torture. Sweden, Norway, Denmark and the Netherlands have filed charges against Greece in the Council of Europe for violation of the Human Rights Convention, which forbids degrading treatment of prisoners. A subcommittee of the Council went to Greece in March. It was refused access to the prisoners and prisons it had re-

Petros Kortsvenis tells how the tortures work.

quested. Now, a showdown is brewing that could result in Greece's expulsion from the Council.

The Greek Government brought no expatriate, Constantine Meletis, under armed guard to rebut the torture charges at the Council's hearing last November in Strasbourg, France. He escaped to testify that he had in fact been tortured. I saw him in Oslo, where he now lives under Norwegian police protection. His jaw is still crooked from being broken with a sub-machine-gun magazine when he was arrested a year ago. *Aspirin* has been collecting pictures of him at home. They plan to get him.

In Washington, D.C., Sen. Chalmers Pell has

brought up the subject of torture a half-dozen times on the Senate floor. "Torture has been used as an instrument to keep the Greek people scared," Senator Pell believes. "It will get worse if we extend full military assistance, and they think we're not horrified. We should hold up assistance until we know the torture has been stopped."

American military aid to Greece was suspended after the coup; now the money is flowing again, but our Government refuses to say how much. The consensus is that we need Greece in NATO. Yet one of Greece's top military men insisted to me that, since its 2,000 best officers were purged by the junta, the Greek armed forces have become nearly worthless. "Before," he said, "Greece gave NATO ten infantry divisions, one armored division and the raiding forces. Now, it all adds up to zero, because today, there's no morale, no discipline, no spirit left."

The people of Greece believe the tortures would end if the United States just spoke out. One woman challenged: "I can't understand why Americans want democracy in their country, but smile upon people who destroy democracy in my country. Democracy is not just for the Americans." The irony is that American aid has become identified with the tortures. American M1 rifles have been used in the *falanga* beatings. Some of the interrogators' desks at Boukolimias St. bear the clasped-hands emblem of the U.S. aid program. Unconscious victims have been lugged from the terrace there down to the basement ("A slaughterhouse of broken bodies" one prisoner called it) in gray American hospital blankets with "U.S." in prominent black letters. The torturers, who smoke American cigarettes while they work, like to give the impression they are only doing a job for the Americans. Most of the victims I talked to believed that Lambrou and Mallios, among others, were trained in the United States, though there is no evidence of this. No wonder Petros Kortsvenis, now a homeless, penniless exile, asks: "Is Lambrou your spokesman? What has happened to the American dream?"

Before I left Athens, I had dinner with a bearded Orthodox priest. "When a foreigner comes to Greece," he said, "he sees the sun and the sky, and he thinks things are going fine. In reality, inside those people you see on the streets is a hatred that is eating them away. There is going to be such an explosion here as no one is expecting."

The reckoning of the tortures is yet to come. Look for the educated and the young to shift so far left that the junta's baseless charge of Communism becomes a self-fulfilling prophecy. Look for what one Greek calls "the mathematical certainty of anarchy," culminating in a revolt, essentially Soviet-backed, against the dictatorship. Look for the excommunication and probable expulsion of Greece from the Council of Europe. Look eventually for a split within NATO itself, leaving Norway, Denmark, the Netherlands and even Italy against the United States and its corrupted ally. Look for anti-Americanism to spread through a people who were once loyal friends.

We are spending around \$40 million a year of American taxpayers' money for aid to a government that rules by torture. Do we really want to do that?

END

LOOK 527-AP 21

BY CHRISTOPHER S. WREN
LOOK SEN-GR EDITOR

ΜΙΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΟΥ ΒΑΣΑΝΙΖΕΙ

ΕΝΑ ΕΠΙΤΟΠΙΟ ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΤΙΚΟ ΡΕΠΟΡΤΑΖ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΛΟΥΚ»

MAY 27, 1969 Volume 33, No. 11

ΕΡΑΩΣΗ ΤΗΣ Η.Α.Ε. ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΡΗΝΟΥ-ΒΟΥΠΠΕΡ
ΥΑΤ ΑΡΡΕΔΚΟΥΖΕΝ
Τ Ο Υ Η Σ Τ Ο Γ Ο

ΓΙΑΤΙ ΘΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΙΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΧΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΟΥ ΚΡΑΤΑ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΜΕ ΤΑ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΑ; Το εμπειριστατωμένο ρεπορτάζ του Αμερικανού δημοσιογράφου Κρίστοφερ Ρεν, στο Look Magazine (27 Απριλίου 1969) εξοργίζει τη Χούντα. Ο Παπαδόπουλος δηλώνει πως αν του υποδείξουν τους βασανιστές, θα τους εκτελέσει ο ίδιος με τα χέρια του!

Η Πανελλήνια Αντιδικτατορική Ένωση περιοχής Ρήνου – Βούππερ αφιερώνει το δελτίο της (14 Ιουνίου 1969) στο συγκλονιστικό ρεπορτάζ του Look Magazine, αναδημοσιεύοντας την ελληνική μετάφρασή του, από τον Ελληνικό Ταχυδρόμο του Καναδά.

Des témoins de la torture en Grèce

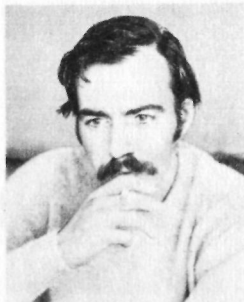
a préféré surseoir à l'expulsion de la Grèce, s'appuyant sur le fait qu'il estime devoir attendre le verdict de la commission pour se prononcer. La décision des juristes aura ainsi des répercussions politiques importantes pour la Grèce et pour les institutions occidentales.

En novembre 1967, lors du procès de trente et un membres du Front patriotique, un jeune homme de 28 ans se leve et s'adresse à la cour martiale composée de quatre officiers et d'un juge civil. C'est dans son appartement que s'était caché Mihalis Theodorakis. L'homme parle d'une voix posée, sans un geste. « Vous dites que seuls les communistes sont contre vous. Je suis un homme de droite, et je suis contre vous. C'est vous qui amenez le communisme, vous les Batistas, les Tchang Kai-chek, les zezes. Les juges militaires, furieux, ne peuvent retenir leurs injures. L'homme est Yannis Lekoudas, poète, traducteur de Garcia Lorca en grec. Il a interrompu sa thèse à la Sorbonne sur l'archéologie indienne pour retourner en Grèce faire son service militaire. Ne manifestant aucun repentir, il est condamné à la réclusion à vie. Son père, amiral en retraite, conservateur et royaliste, reçoit les félicitations de son entourage, la prison à vie pour un tel discours, c'est un exploit de valeur. Cette semaine à Strasbourg, Lekoudas a la chance de parler à des juges sans uniforme et d'évoquer ses tortures, la bastonnade, les parodies d'exécution.

Et il y a d'autres témoins: Petros Vlassis, étudiant de gauche de l'Université d'Athènes qui était membre de l'organisation étudiante de résistance «Rigas Feraios» et fut torturé par deux fois.

Il y a Nikos Vardikos, syndicaliste du parti du Centre, torturé peu après le coup d'Etat, et Georgia Pampouidou, coiffeuse à Salonique, qui a subi des sévices de la part de l'armée grecque et de la KYP (CIA grecque).

Il y a aussi Périclès Korovessis, acteur de 28 ans. Il est un des très rares à avoir refusé de parler sous la torture. Après les tentatives vaines dont il fut l'objet sur la trop fameuse terrasse de la rue Boukolinas, on l'emmena à l'hôpital mili-

▲ Périclès Korovessis, acteur de 28 ans, a refusé de parler sous la torture. Il parle en revanche à Strasbourg.

▲ Petros Vlassis, torturé par deux fois, est membre de l'organisation étudiante de résistance «Rigas Feraios».

▼ Mlle Kitty Arseni, première victime de la torture à avoir témoigné à Strasbourg.

▲ Le témoin Yannis Lekoudas: il a réussi à quitter son pays pour Strasbourg.

▲ Sur cette photo, Strasbourg, M. Gourmias, qui figure ici en noir au milieu du numéro 1 du 2 janvier 1968, Yannis Lekoudas a reconnu et identifié l'un de ses tortionnaires. Il s'agit précisément d'un des membres de la délégation grecque à

Strasbourg, M. Gourmias, qui figure ici en noir au milieu du document. Il est conseiller technique de la Sécurité grecque près la délégation de son pays à la Commission des droits de l'Homme.

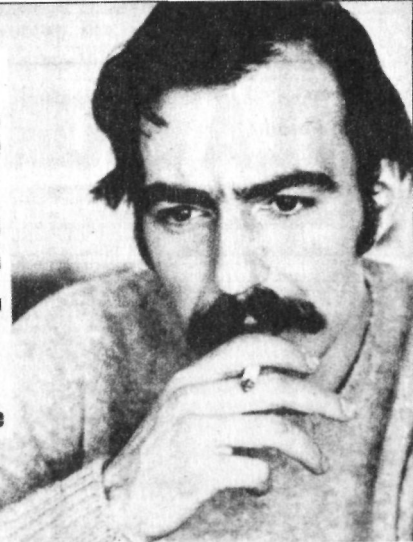
taires 401 où il fut soumis à des électrochocs. Korovessis a fait l'effort de se remémorer son éprouve jusque dans les moindres détails et veut de terminer la rédaction d'un ouvrage à ce sujet.

A ce jour, la Commission des Droits de l'Homme a poursuivi son enquête pendant plus d'une année. Elle a entendu une centaine de témoins, confronté torturés et tortionnaires, visité les lieux de détention où la torture est censée avoir lieu.

La justice affirme qu'il n'y a jamais eu de torture depuis qu'elle a pris le pouvoir. Un certain nombre de Grecs affirment qu'ils ont été torturés. Le monde attend le rapport de la commission. J. B.

LES FONCTIONNAIRES DE LA TORTURE

Prisonnier des colonels évadé de Grèce Périclès Korovessis raconte

PÉRICLÈS KOROVESSIS.
« Tu parles, tu parles. »

Il ferma la porte, s'assura qu'il n'y avait personne d'autre dans la pièce et aborda le vit du sujet. Il me demanda le matériel qui, il en était certain, se trouvait chez moi. J'allais tout lui remettre, en bon garçon que j'étais; sinon, il se chargerait lui-même de le trouver, en saccageant la maison.

« Je déchaînerai la tempête », me dit-il. Il appela les autres mouchards, préposa quelqu'un à ma surveillance et leur donna à voix basse des consignes, tout comme un entraîneur dispense des conseils à son équipe avant le match. Spanos m'enjoignit de sortir car la fouille allait commencer. Je lui expliquai qu'ayant entendu dire que, dans les maisons perquisitionnées, des objets disparaissaient, je tenais à être présent.

Ils ont fouillé près d'une heure un appartement de deux petites pièces. Ce fut effectivement une véritable tempête. Les meubles avaient été déplacés, le linge de maison formait un tas. Livres et papiers étaient amoncelés en vrac au milieu de la pièce. Ils visitèrent la poubelle et examinèrent le papier des cabinets. Ils cherchaient avec un ferveur religieux. Ils brisèrent la glace du

congélateur, examinèrent la vaisselle, sondèrent les murs, le plancher. Ils éventrèrent un oreiller, déchirèrent l'épaisse couverture d'un livre. Tout fut passé au crible.

De temps à autre, ils demandaient des éclaircissements d'un ton soupçonneux. « Pourquoi as-tu tant de livres? A quoi sert ce gros crayon? Pourquoi n'y a-t-il pas de suspension dans cette chambre et n'y a-t-il qu'une lampe portative? » On acceptait mes explications avec condescendance. Ils disaient un « bon, bon », qui voulait dire: « Si tu te figures que nous gobons ça, tu te mets le doigt dans l'œil. »

Je n'avais rien caché. Je me disais: « On va bien voir ». « N'exagérons rien », « Si tu te figures qu'ils ont du temps à perdre avec toi. » Ainsi se trouvait réduit à néant tout le travail que j'avais accompli pour le théâtre de banlieue. Des centaines d'entretiens sur ce sujet avec les ouvriers, et que j'avais consignés par écrit, furent confisqués. Des livres que j'aimais et que j'avais eu tant de peine à acquérir furent confisqués. Ma correspondance, une pièce en un acte à demi achevée, ma machine à écrire furent confisqués.

Une collection de chansons du Pont-Euxin, recueillie par moi en Thrace, des récits de réfugiés d'Asie Mineure, des chansons populaires, de la musique classique. Tout ce que j'aimais fut saisi.

Outre les ouvrages marxistes, ils prirent les œuvres complètes de Platon et d'Aristote qui avaient eu la mauvaise fortune d'être éditées par Zacharopoulos (1). Ils les saisirent sous prétexte qu'il s'agissait des œuvres complètes de Zachariadis. J'essayai avec tact de leur faire comprendre qu'à mon avis ils faisaient erreur. « A d'autres », me dit Spanos.

Il m'ordonna sèchement de le suivre. Je lui demandai s'il avait un mandat d'arrêt. Il me trouva bavard, dit à mon ami de venir avec nous. Lui aussi se trouvait en état d'arrestation.

On nous embarqua dans une vieille Zéphyr. Toute réaction était anéantie en nous. Nous avions l'air de petits

(1) Éditeur des classiques grecs anciens dont le nom rappelle celui de l'ancien secrétaire général du P.c. grec Zachariadis. (N. du L.)

Η ΕΥΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Ο 28ΧΡΟΝΟΣ ΗΘΟΠΙΟΣ ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΚΟΡΟΒΕΣΗΣ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕ ΝΑ ΜΙΛΗΣΕΙ ΓΙΑ ΤΑ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΑ ΠΟΥ ΥΠΕΣΤΗ. Γαλλικό περιοδικό Radio-TV Je vois tout (19 Ιουνίου 1969).

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ. ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΚΟΡΟΒΕΣΗΣ ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΜΙΛΑ. Γαλλικό περιοδικό L' Express (9 Νοεμβρίου 1969).

Un documento terribile sui sistemi repressivi del regime di Atene / Parla un prigioniero evaso dalle carceri greche

LA GIORNATA DEL TORTURATORE

...a un letto di cuoio, e per un tempo non si poteva parlare nel quarto sotto la luce di un lampadario di plastica. Erano lì, di una stanza ovale, un appartamento con pareti di legno, e un bagno. La stanza era divisa in due parti, e la parte a sinistra era un letto a una piazza di cuoio con una coperta, e un cuscino di cuoio. La parte a destra era un bagno di cuoio. Erano lì, di una stanza ovale, un appartamento con pareti di legno, e un bagno. La stanza era divisa in due parti, e la parte a sinistra era un letto a una piazza di cuoio con una coperta, e un cuscino di cuoio. La parte a destra era un bagno di cuoio.

THE INTERROGATION by PERICLES KOROVESSIS

This week the Council of Europe will decide whether to suspend Greece on the grounds that the country's military regime has violated the rights of the Greek people. Here we print a young man's account of his experiences at the hands of the Greek secret police.

...a un letto di cuoio, e per un tempo non si poteva parlare nel quarto sotto la luce di un lampadario di plastica. Erano lì, di una stanza ovale, un appartamento con pareti di legno, e un bagno. La stanza era divisa in due parti, e la parte a sinistra era un letto a una piazza di cuoio con una coperta, e un cuscino di cuoio. La parte a destra era un bagno di cuoio.

The military hospital in Athens used for torture, and (right) Pericles Korovessis in London with his wife, Catherine.

...a un letto di cuoio, e per un tempo non si poteva parlare nel quarto sotto la luce di un lampadario di plastica. Erano lì, di una stanza ovale, un appartamento con pareti di legno, e un bagno. La stanza era divisa in due parti, e la parte a sinistra era un letto a una piazza di cuoio con una coperta, e un cuscino di cuoio. La parte a destra era un bagno di cuoio.

...a un letto di cuoio, e per un tempo non si poteva parlare nel quarto sotto la luce di un lampadario di plastica. Erano lì, di una stanza ovale, un appartamento con pareti di legno, e un bagno. La stanza era divisa in due parti, e la parte a sinistra era un letto a una piazza di cuoio con una coperta, e un cuscino di cuoio. La parte a destra era un bagno di cuoio.

1. ΕΝΑ ΤΡΟΜΕΡΟ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ ΤΟΥ ΤΥΡΑΝΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΜΙΑ ΕΝΑΣ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΣ ΠΟΥ ΞΕΦΥΓΕ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ. Η ΑΥΓΗ ΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΩΝ. Ο Περικλής Κοροβέσης μιλά στην ιταλική εφημερίδα L' Espresso (16 Νοεμβρίου 1969).
2. Η ΑΝΑΚΡΙΣΗ. Η Observer (7 Δεκεμβρίου 1969) δημοσιεύει απόσπασμα από τους Ανθρωποφύλακες.

PERICLES KOROVESSIS A PERSONAL ACCOUNT OF THE TORTURES IN GREECE THE METHOD

Pericles Korovessis is a 28-year-old Greek actor. One morning at 3 a.m. five armed security policemen burst into his flat in Athens and demanded to search it. They seized ten folsong tapes, a BBC English lesson, a typewriter and the classics of Aristotle, Sophocles and Aeschylus ("Every thick book is a Communist book"). With this evidence they took him to the Asphaleia headquarters and there began systematically to interrogate and torture him. 6 months later he was released without having been charged. In 1969 he and his wife escaped from Greece and they now live in London. His testimony was a major factor in influencing Greece's decision to withdraw rather than be expelled from the Council of Europe in December 1969. The Greek Prime Minister's explanation of this account is that Pericles Korovessis is "a certified mental case".

(Copies of this book are available, price 30 shillings, at bookstalls at the Main Entrance)

ALLISON & BUSBY 6a Noel Street London W1

Ανακοίνωση της αγγλικής έκδοσης των Ανθρωποφυλάκων, στο πρόγραμμα της μουσικής και θεατρικής εκδήλωσης ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, που έγινε στο Royal Albert Hall του Λονδίνου (1970).

VITNESBÖRD OM

FOTO: ANDERS RIBBSJÖ

TORTYREN I GREKLAND

ΜΑΡΤΥΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ. Η σοηδική τηλεόραση παρουσιάζει την δραματοποιημένη εκδοχή των **Ανθρωποφυλάκων**. Εξώφυλλο ραδιοτηλεοπτικού περιοδικού **Röster i Radio-TV** (15-21 Αυγούστου 1970).

Pericles Korovessis stands free in the streets of London (right). In the background two British policemen take no notice of him. In Greece, where Korovessis was born, the police took a different attitude, enforcing their attentions with beatings and electric shocks.

One Greek's tale of the terrible tortures of Bouboulinas Street

By
Gillian Linscott

THE MAN at the Greek security police headquarters had been beaten on the soles of the feet until he lost consciousness, and then thrown into a loose-fitted military confinement cell and left for a day without blankets or food. They had let him know that far worse things would happen to him unless he told them the names of his accomplices.

The next morning they took him before the interrogating police inspector, who asked after his health and offered him a cigarette, pain or filter. When he chose plain the police inspector advised him: "You should smoke filter tips. You'll ruin your health, my boy."

So sick jobs go, it's not a bad one. But the sickest thing about it is that it really happened, to a 28-year-old Greek man called Pericles Korovessis. He was arrested one night at his flat in Athens on suspicion of working for the overthrow of the military junta.

After six months of torture and brutality at the Alpha police headquarters in Bouboulinas Street and in hospital-torture that included beatings, electric shock treatment and a calculated attempt to make him believe he was insane—they could still find no evidence (even by the not particularly scrupulous Greek military court standards) for a charge against him.

They released him, and Korovessis eventually escaped from Greece with his wife to become one of the 213 citizens who helped expose the regime's methods to the European Human Rights Commission.

Following closely on the decision of the Ministers of the Council of Europe last week to make public this report—a 1,100 page condemnation of the crimes and their regime—comes the publication in Britain of Korovessis' book *The Method* (Allison and Busby, 5s.) which is a personal account of his experiences at the Alpha headquarters.

What makes this book remarkable is that it demonstrates not only the brutality of the regime—which even the most liberal-minded of the Colonel's apologists must be getting uncomfortable about now—but also its overall stupidity.

The six armed policemen who arrested him in his flat at 3 o'clock in the morning, had been instructed to search his flat for weapons, private Communist publications. As well as the Marxist books they imposed Plato and

Artistic because the name of the publisher (Kallipos) reminded them of the name of the ex-leader of the Greek Communist Party (Gkarkarkas). Then they decided that all big books must be censored—and took the rotary book as well.

When they were going to start beating him at the Alpha headquarters, they couldn't find the rope to tie him up with. "Typically Greek," comments Korovessis, "After one beating they told him they were going to kill him, threw him across the corner of a flap and crashed him against a wall until he lost consciousness. He woke up to find himself in a military hospital for two weeks of electric shock torture intermingled with the efforts to make him think he was mad.

His name wasn't Pericles, they told him, it was Nikolaos.

That wasn't a chair he saw, it was a toilet pan. Not a lamp, the moon. He was just a psychopath who thought he was a political prisoner, like some people think they are in hospital.

Then they sent him back to Alpha, first to military confinement then to the compound with about forty other political prisoners. Many of them were young people. They included P., who had stood up to the physical cruelty but told the police what they wanted when they threatened to arrest his girl friend and put her in a military hospital, L., who had been beaten with trunks of wood with nails in them, and G., the cheerful one, who was taken out of the compound one evening and returned a few hours later, reasonable and with an ankle broken.

His name wasn't Pericles, they told him, it was Nikolaos.

others, were released because the Alpha compound was overcrowded and the room was needed for others. The thought of those others, of the ones that were not released or who came to fill the vacant cells, is a theme that underlines Korovessis' personal account.

Similarly, Theodorakis, the composer of "Zorba the Greek," who was freed last week, said on arrival in Paris that, though free as a physical man, he was still imprisoned in mind by the thought of those left behind.

Korovessis and his wife are at present living in London. He is not planning to continue his career in the theatre here because, he told me, it is no time to think of that while others are being tortured and imprisoned in Greece.

His reason for escaping from Greece was to tell the outside world what was happening there. "My aim is to be a witness before all human beings," he said.

In a biting postscript to his book, Korovessis writes: "This book would never have been written but for the peace-loving and fair-minded people who care the world who, by their silence and indifference, have contributed to the continuation, and spread, of the tortures."

That is bitter, but it would be hard to claim that it is unjustified. After all, the military rulers responsible for the tortures are still out there. In NATO, therefore still receiving military aid from America. Britain has not publicly named the sponsors of Greece's continued membership of NATO.

And the British Government, although covering their political conscience in time to support the expulsion of Greece from the Council of Europe and the publication of the Institute report, and on the fence while the Scandinavian governments were insisting that the tortures be brought to light.

Neuser home, and on a more immediate practical level far more of us is the fact that over 100,000 British tourists visited Greece last year. "Visit Greece—the New Place" is still the message that the colour supplement advertises as, against pictures of babies and the Parthenon at night.

Required reading, for anybody thinking of going there, should be Pericles Korovessis' story, along with those guide books to sunny Athens that don't mention Bouboulinas Street police HQ.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝΑ ΓΙΑ ΤΑ ΦΡΙΚΤΑ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑΣ. Παρουσίαση της αγγλικής έκδοσης των **Ανθρωποφυλάκων** στην εφημερίδα **Liverpool Daily Post** (20 Απριλίου 1970).

Ένα καταπληκτικό και συγκλονιστικό ντοκουμέντο
ΤΡΟΜΑΚΤΙΚΕΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ ΕΛΛΗΝΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΗ
ΠΟΥ ΠΕΡΑΣΕ Ο ΙΔΙΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ
«ΧΟΥΝΤΑ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΔΗΜΙΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ»

Ανατριχίλατη φήμη της τήν σύγχρονη και μερικοί φίλοι, σφαιρώντας μετά από μια θεαματική παρουσίαση. Στις 3 Απριλίου, το κοινό της πόρτας

Από κτηνώδη μέρα ανατριχίλατη φήμη... Η παρουσία που γίνετο στην Αυστρία, ήταν ένας μεγάλος καθολικός... Η παρουσία που γίνετο στην Αυστρία, ήταν ένας μεγάλος καθολικός... Η παρουσία που γίνετο στην Αυστρία, ήταν ένας μεγάλος καθολικός...

Από τους ξενοκίνητους κινηματίες:
ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ
ΒΙΕΤΝΑΜΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΜΠΟΤΙΑ

Εκοντατάδες Βιετναμιοι δολοφονήθηκαν... Η παρουσία που γίνετο στην Αυστρία, ήταν ένας μεγάλος καθολικός...

Αρχές
ΤΚΗ
ΑΝΟ
ΕΘΝΟΙΣ
Ε ΙΤΑΛΙΑΣ

ΑΝΘΡΩΠΟΦΥΛΑΚΕΣ
 ΤΟΥ Π. ΚΟΡΟΒΕΣΗ

Μετά την 21η Απριλίου 1967, το δικαίωμα να υπάρχουν πολίτες ήταν άδεια... Σ' αυτούς που έμειναν να είναι πολίτες, το νέο καθεστώς επέβαλε μια τυπική διαδικασία παραρρηγής στα νέα (δικαστικά). Η διαδικασία θα μπορούσε να ονομαστεί γραφειοκρατική και δεν είχε κανένα ιδιαίτερο μίσος έξω από αυτό του παραδοσιακού αντικομμουνισμού.

Χτύπησε το κοινό. Δεν περιμέναμε κανένα. Ήταν τρείς το πρωί. Η γυναίκα μου και γιά μαζί με δυο φίλους που μόλις είχαν σχολάσει από τη δουλειά τους στο θέατρο τα λέγαμε κουτοποίνια... Π. Κ.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΑΤΙΡΑ
'Ακριθής... σπμα-6ΙΑ

Επιστευόμε πολλοί, κατά τρόπον άφελι, πώς τ'α γράμματα... 'ΑΛ' οι 'φίλοι' 'Αμερικάνοι, με τ'όσοι πούχουν κανέι, μ'δ απέδειξαν, έν τέλει, πώς γ'α δαύτους τό... 'Αμπελάι'.

Επισημάνει τους συνεχόμενους τους Ανθρωποφύλακες (19 Αυγούστου 1974).

ΤΡΟΜΑΚΤΙΚΕΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ ΕΛΛΗΝΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΗ ΠΟΥ ΠΕΡΑΣΕ Ο ΙΔΙΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ. Το Βήμα. Εφημερίδα της Κυπριακής παροικίας του Λονδίνου (23 Απριλίου 1970).

Η εφημερίδα Αθηναϊκή δημοσιεύει σε συνεχείς τους Ανθρωποφύλακες (19 Αυγούστου 1974).

PERIKLIS KOROVESIS
ÜBERSETZUNG ARMIN KERKER

UNTER DER STAHLRUTE

Ich mußte mich auf die beiden anderen stützen, um laufen zu können. Wir durchquerten den Flur mit all diesen Leuten. Ich hielt nach irgendwelchen Bekannten Ausschau – nichts. Sie lüchelten alle mit diesem Gesichtsausdruck von Leuten, die genau wissen, was los ist, weil sie es aus eigener Erfahrung kennen. Gravaritis ging voran wie der Führer einer Forschungsexpedition durch die Urwälder des Amazonas. Er hatte an Persönlichkeit gewonnen. Zwei, drei Mal wart er sich in die Brust wie ein Ringkämpfer. Wir gingen die Treppe rauf. Gravaritis bemerkte meine Schwierigkeiten, die Stufen raufzusteigen und fragte, was ich denn an den Füßen habe.

„Was soll ich an den Füßen haben? Nichts!“
„Ach so, nichts, hat“ und er ging er, mir auf die Füße zu treten. Er sprang fast darauf. Meine Füße, noch wund vom letzten Mal, pisteten auf. Auf jeder Stufe hinterließ ich eine Blutspur. Einer von den beiden anderen rief Gravaritis, die Treppe nicht achtmützig zu machen. Das leuchtete ihm ein, und er hörte auf. Im Übrigen waren wir auch bereits am Ende der Treppe angelangt. Die Terrasse: eine grelle Sonne blendete mich; ein schöner Tag; die Feuchtigkeit der Nacht war noch zu spüren, es mußte früher Morgen sein. Das war schlecht – noch ein ganzer Tag vor mir. Wir erreichten das Badehaus. Es schien sauber zu sein. Am Tage wirkt die Bank unheimlich. Ihr dunkler Rücken glänzt einem entgegen wie Parfüm, oder besser: mit dem Schimmer blaugrauer Putzmetalle. Tagüber gehört die Bank zu den Dingen, die einen zu Tode erschrecken.

Ein literarisches Dokument
über Erfahrungen mit der
griechischen Sicherheitspolizei
während der Juntaherrschaft

Sie banden mich auf die Bank. Gravaritis inspiziert die Fesseln und erklärt ihnen, sie hätten mich viel zu lasch angebunden. Eine gute Fessel müsse absolut straff sitzen, sonst schwinde der ganze Körper an. Das ist seine Arbeit für Nichtskönner.
Gravaritis stützte sich mit einem Fuß gegen die Bank und zog das Seil bis zum Kehnhaken mehr an. Dieses Mal waren die Vorbereitungen von der Bedächtigkeit solcher Leute, die ihren Job verstehen. Sie sind Stolz auf ihrem Gebiet. Sie fanden mir einen runden Stoffriemen um die Augen, der extra zu diesem Zweck perlat lag. Es blieb allerdings ein schmerzlicher Streifen unterhalb der Augen frei, so daß ich meine Füße sehen konnte. Außerdem steckten sie mir noch ein Taschentuch in den Mund. Sie fanden aber den Knebelriemen nicht und mußten deshalb den Knebel provisorisch mit einem Bindfaden festziehen. Ich merkte, daß er ziemlich locker saß und ich notfalls schreiben konnte.
Gravaritis beugte sich über mich und prüfte, ob ich durch die Augenbinde sehen konnte. Ich erkannte ihn nur an seinem Gestank. Seine Haut hatte einen speziellen Geruch. Er verlangte die Stahlrute. Ein anderes Stadium: Ich hatte erwartet, daß er eine Pause lassen würde, wie allgemein üblich – es spannt sich zwar ebenfalls auf die Folter zu warten, aber es ist immer noch besser als die Fesseln. Gravaritis fing sofort an. Die Stahlrute hat eine subtilere Wirkung als der Holzknüttel. Es ist, als würdest du durchgeschritten. Sie dringt ins Fleisch wie eine Klinge, wie angepökeltes Holz. Das Taschentuch fiel mir aus dem Mund, und jemand lief hin, um

EPONTAN NR. 10/78

45

Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΚΟΡΟΒΕΣΗΣ ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑRMIN KERKER. ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΝΟΥΤΟ.
Το περιοδικό Srontan παρουσιάζει τη γερμανική έκδοση των Ανθρωποφύλακων (Οκτώβριος 1976).

Peter Paul Zahl

Die Folter wird immer alltäglicher

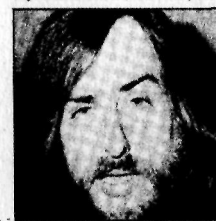
Der Schriftsteller Peter Paul Zahl, zu 15 Jahren Gefängnis verurteilt und dort in Isolationshaft gequält, hat in seiner Zelle die Aufzeichnungen seines griechischen Kollegen Periklis Korovesis* gelesen, der unter dem Obristen-Regime der Folter unterzogen wurde: „Der Gefolterte wird irre oder – in Haß, Liebe und Wissen präziser denn je zuvor“

Korovesis' Geschichte ist einfach: er saß mit einem Freund zusammen in der Wohnung. Es kamen Staatsschützer. Bücher wurden beschlagnahmt, die Wohnung wurde demoliert, Korovesis wurde eingeliefert, gefoltert, entlassen. Ein ganz normaler Bericht über ganz normale Zustände in einem ganz normalen NATO-Land.

Wer foltert? Und warum? Was macht Menschen disponibel für die Folter? Ist sie ungewöhnlich? Welche Schäden erleidet der Gefolterte? Wie gesund sind die Folterer?

Spätestens nachdem er gefoltert wurde, begriff Korovesis, in welchem Lande er lebt, mit welchem System er es zu tun hat, welche Mechanismen der inneren Kolonisierung zu greifen beginnen, hat das Volk ein wenig andere Anschauungen über freedom and democracy entwickelt, als die Multis und der Große Bruder in der NATO.

Folter heißt: den Riß, der durch die Welt verläuft, den zwischen Herrschaft und Knechtschaft, zwischen Kapital und Lohnarbeit, zwischen denen, die über andere disponieren und denen, über die disponiert

Peter Paul Zahl: Staatshaft ist, was der Staat erlaubt. Auch die Folter

14

wird, an sich selbst körperlich erfahren. Niemand ist mehr, der er war, wurde er der Folter unterzogen. Der Gefolterte wird irre oder – in Haß, Liebe und Wissen präziser denn zuvor. Ein Drittes gibt es nicht. Es gibt keine Welt, in der Folterer und Gefolterte gleichermaßen heimisch sind. Im Gefolterten wird die allgemeine Schizophrenie, der Irr-Sinn, die Zwangspaltung in der arbeitssüchtigen Welt aufgebrochen. Der Gefolterte existiert in diesem Prozeß doppelt: als Leidender und als Chronist seines Leidens.

„Die Selbsterhaltungsinstitute hatten aufgehört zu funktionieren. Als ging mich die ganze Tortur nichts an.“ (48)

Folter wird in einer Welt, in der die Widersprüche sich immer mehr zuspitzen, immer alltäglicher, ist normales Herrschaftsinstrument geworden. Der Prozeß der inneren Kolonisierung, jener Prozeß, in dem jeder, der Widerstand leistet, zum „Nigger“, „Juden“, „Anarchisten“, „Untermenschen“ wird, in dem ein militantes Nein Strafmaßstab ist, wird Folter zum normalen Mittel der Repression; wo der Andere, der Gegner, der „Staatsfeind“ zum bösen Prinzip schlechthin wird, werden ganz normale Beamte zu Folterern, wie zu anderen Zeiten Bademeister oder Landgendarmen. Unsere Vorstellungen vom Folterer als der „blinden Bestie“ in SS-Uniform, mit blauen Augen und blankgewaschenen Stiefeln und sadistischer Freude am Quälen, ist geprägt von der „Bewußtsein“-Industrie, welche Gründe und Motive der Folter gelassenlich verschweigen oder verdrängen mußte, um einen falschen Schein zu profilieren. So konnte Dachau zu einer Kultstätte der Fremdenverkehrsindustrie werden – wie der Drachensek; mit dem Bilde des Folterers verbinden sich Erinnerungen an Standfotos, die Schauspieler wie Horst Frank oder Peter van Eyck zeigten – vermengen sich in letzter Zeit schlechtverdaute Theorien aus der Psychoanalyse: Folter als pornografische

Folter-Opfer, Brasilien 1967 (o Folter heißt, den Riß, der durch o

Ο Peter Paul Zahl για τους Ανθρωποφύλακες, στο γερμανικό αντιεξουσιαστικό περιοδικό Konkret (Αύγουστος 1977).